

БЪЛГАРСКА РЕЧ

СПИСАНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ И ЕЗИКОВА КУЛТУРА
Година XXIII/2017, книга 2

*Издание на Факултета по славянски филологии
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“
съвместно с Фондация „Проф. д-р Максим Младенов“*

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София 2017

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Надежда СТАЛЯНОВА (главен редактор), Неда ПАВЛОВА,
Андрей БОЯДЖИЕВ, Владислав МИЛАНОВ, Василка АЛЕКСОВА,
Радост ЖЕЛЕЗАРОВА, Георги МИТРИНОВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Ронел АЛЕКСАНДЕР (Бъркли), Хилмар ВАЛТЕР (Лайпциг),
Елеоноре КАЙЗЕР (Регенсбург), Евгения КАРПИЛОВСКА (Киев),
Павел КРЕЙЧИ (Бърно), Олга МЛАДЕНОВА (Калгари),
Елена УЗЕНЬОВА (Москва)

Настоящият брой на списанието е издаден с финансовата подкрепа
на фонд „Научни изследвания“
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Адрес на редакцията
1504 София
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
бул. Цар Освободител, 15
стая 176 А, тел, 02/9308 393

СЪДЪРЖАНИЕ

АКТУАЛНИ СТРАНИЦИ

Художествени изразни средства в публицистиката – Стефан Брезински / 5

Кирилицата разкроява западни туристи за спомен от морето / 11

Всяка дума – с времето си! / 11

Чуждиците – капан за коректори – Стефан Брезински / 12

ОБЩЕСТВО И ЕЗИК

Човекът, виртуалната среда и свободата на словото – Надежда Сталянова,
Елена Крейчова / 14

Механизми за привличане на читатели в онлайн медиите – Катерина Войнова / 20

Титрологични лексикални стратегии в случая *Елена Поптодорова*
в българската преса – Васил Койнарев / 25

ЕЗИКОВА КУЛТУРА

За някои неясноти в правилата за употребата на деепричастието –
Стефка Фетваджиева / 32

Неумението да се започне – Антония Замбова / 39

Неудобствата на маскулинизацията (ще) продължават – Ванина Сумрова / 45

Словесни шаблони и паразити в речта – Христо Холиолев / 52

Познаването на диалектните граматични особености в помощ на учителя
по български език – Илияна Гаравалова / 57

ЕЗИК И СТИЛ

За мнимата стилистика на детския език – Димитър Попов, Велка Попова / 62

На какъв език говорят извънземните раси? Стилистичен анализ
на преводен текст – Яна Сивилова / 72

БЪЛГАРСКОТО СЛОВНО БОГАТСТВО

Лексикологични етюди 7 – Борис Парашкевов / 82

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В СЛАВЯНСКИ КОНТЕКСТ

Синтактична интерференция между съчинени изречения в български
и руски език – Елена Хаджиева / 87

ПРЕДСТАВЯМЕ

Стефан Брезински. Българският език свещен... Да говорим и да пишем правилно.
Изд. къща „Хермес“, 2015 – Владислав Миланов / 92

Андреана Ефтимова. Двойственият език в медиите: Езикът на политическата
коректност vs езика на омразата. Просвета, 2016 – Надежда Сталянова / 99

ХРОНИКА

Международна конференция по българистика – Сегед, 2017 –
Гергана Падарева-Илиева / 101

CONTENT

TOPICAL PAGES

- Stefan Brezinski* – Artistic means of expression in political journalism / 5
The Cyrillic alphabet embellishes western tourists as a memory from the seaside / 11
Every word – in its own time! / 11
Foreign words – a trap for proofreaders / 12

SOCIETY AND LANGUAGE

- Nadezhda Stalyanova, Elena Kreichova* – Man, the virtual environment and freedom of speech / 14
Katerina Voinova – Mechanisms for attracting readers in the online media / 20
Vasil Koinarev – Titrological lexical strategies in the case of *Elena Poptodorova* in the Bulgarian press / 25

LANGUAGE CULTURE

- Stefka Fetvadhieva* – On some unclear points in the rules of using the verbal adverb / 32
Antonia Zambova – The inability to begin a text / 39
Vanina Sumrova – *The inconveniences* of masculinization (will) continue / 45
Hristo Holiolchev – Verbal clichés and parasitic words in speech / 52
Iliyana Garavalova – Awareness of dialectal grammatical peculiarities as a help to the Bulgarian language teacher / 57

LANGUAGE AND STYLE

- Dimitar Popov, Velka Popova* – On the imaginary stylistics of children's language / 62
Yana Sivilova – What language do extraterrestrial races speak? A stylistic analysis of a translated text / 72

THE LEXICAL WEALTH OF BULGARIAN

- Boris Parashkevov* – Lexicological essays 7 / 82

THE BULGARIAN LANGUAGE IN A SLAVIC CONTEXT

- Elena Hadzhieva* – Syntactic interference between compound sentences in Bulgarian and Russian / 87

WE PRESENT

- Vladislav Milanov* – Stefan Brezinski, The sacred Bulgarian language... Let us speak and write correctly. Publ. house "Hermes", 2015 / 92
Nadezhda Stalyanova – Andreana Eftimova. The dual language of the media: The language of political correctness vs the language of hatred. Prosveta, 2016 / 99

CHRONICLE

- Gergana Padareva-Ilieva – An international conference on Bulgarian studies – Szeged, 2017 / 101

Актуални страници

ХУДОЖЕСТВЕНИ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА В ПУБЛИЦИСТИКАТА

1. Художествени изразни средства не може да се използват във всички журналистически творби, от всички журналистически жанрове. Спецификата на материала, на съдържанието безспорно трябва да се съгласува с езиковата форма – не всеки материал допуска употреба на художествени похвати.

Поетични изразни средства не може да се очакват нито в хрониката, нито в кратката информационна бележка, нито в официалните материали, нито дори в статията. Наред с това очеркът, репортажът, литературната скица, художествено написаният портрет на първенец в труда (или в науката, в спорта, в ученето) задължават да се прибегва и до художествени изразни средства, тъй като в противен случай такива журналистически материали не биха били нито очерк, нито литературна скица, нито есе и пр. Без художествени изразни средства вестникарският разказ или фейлетонът не може да се възприемат изобщо като разказ или като фейлетон.

2. По принцип не всичко, което в стилистиката се разглежда като поетичен похват, може да намери място в публицистични творби. Например прекалено ярките метафорични изрази обикновено се възприемат като насилени, като доста маниерни във вестникарската практика – по начало нашият читател има навика да ги намира в поетични творби (стихотворения или есета), тъй като именно стихотворението най-силно и най-често съдържа такива метафори, в публицистичното есе пък чрез художествени средства и сложна асоциативност се изискват литературни, културни, философски въпроси.

За журналистическата практика най-често използвани изразни средства са **епитетът**, различните видове **повторения**, **сравнението**, **олицетворението** и някои други. Веднага трябва да се изтъкне: прекалено честата употреба на художествени изразни средства, дори и от по-елементарен тип, не е обичайна за журналистическия материал, такава употреба нарушава обикновеното възприемане на материалите като сравнително по-сухи, по-конкретни, затова и по-непонасящи множество струпани на едно място художествени изразни средства. В крайна сметка журналистически материал с без мярка използвани (т.е твърде наситено) художествени изразни средства предизвиква често чувство на неудовлетворение.

Епитетът като художествено изразно средство е от най-слабо въздействащите – не само защото е познато на авторите още от дълбока древност, но и защото е твърде широко разпространено. Това обикновено е дума, която се добавя към начално название с цел да се създаде по-ефектен, по релефен израз. Другояче казано, епитетът е **украсяваща добавка**.

Тъй че за журналистическата практика украсяващите епитети обикновено не се възприемат като много нужни, те създават впечатление за излишно натруфена реч. Прекалената употреба на „художествени“ определения в следния текст от наше списание създава не много приятното впечатление, че авторът се е силел да направи текста по-поетичен, а всъщност е постигнал обратното въздействие върху читателя, тъй като читателят възприема с не особено удоволствие изразите: „**Прелестната писана** хубавица на нашия **ласкав** юг гледа гордо и пренебрежително. **Пъстрите** птици, отгледани от **грижливите** човешки ръце, плъзват на воля из ловните полета, за да вдъхнат нови, още по-силни емоции на българските ловци. Едно **закръглено модро** око наднича спокойно между **рошавия** пръстен от **тучна** растителност нейде в орнитологичния резерват в Сребърна до брега на Дунав. **Плоското** островче от **сочни** листа на водна лилия, плуващо върху повърхността на водата, с неговата зеница. На брега на малкото блато почиват лениво две двойки патици – **наперени гиздави** мъжкари и техните по-сиви и по-скромни половинки. „Стена от **стройни узрели** тръстици, чиито стъбла се преливат едно в друго с **убитите си пастелни** тонове, се издига в дъното. Нейните основи са потънали в **къдравия** губер от **буйни тъмнозелени** растения, изригнаха от топлите пазви на блатото.“

Текстовете са под снимки в списание „Лов и риболов“, обаче епитети като „прелестна писана хубавица“ (отнася се за птицата кеклик), „закръглено модро око“ (отнася се за блато), „рошавия пръстен от тучна растителност“, „къдрав губер от буйни тъмнозелени растения“, „топлите пазви на блатото“ и пр. създават впечатление не само за претрупан израз, но и за изкуственост на фразата, още повече че се отнасят до такива „прозаични неща“ като блата, патици, тръстици и пр.

Един автор във в. „Трудово дело“ пише за почивна станция и я характеризира с такива суперлативи: „Крайморската кокетна среда, прикътана в сянката на кичест горист масив на лазурния бряг в Приморско, разтвори гостоприемно вратите си за първи път...“ Върху фона на чисто публицистичния начин на останалото изложение (по-сухо описателно, във втората половина дори силно критично) този пасаж стои съвършено изолирано и като пришит – т.е. изкуствено и самоцелно наситен с „художествени“ епитети, които обаче в крайна сметка дразнят читателя.

Епитетът е ненужен в логически смисъл, когато няма съществено значение за хода на разсъжденията. В журналистическата практика такива „поетични,“ определения-епитети почти винаги се срещат с неодобрение от читателя.

Всъщност в такива случаи, когато се прекалява с употребата на ненужни **украсяващи епитети**, се наместват елементи от един стил на книжовната реч в елементи от друг стил (в случая от художествения стил в публицистичния стил), което създава неприятно впечатление у читателя. Дори такова съзнателно смесване на езиковите елементи от различни стилове създава хумористичен ефект, до който добрите майстори на хумора често прибегват.

4. От друга страна, епитетите от тъй нареченото „екстремно гнездо“ (например **огромен, колосален, безграничен** и пр.) поради голямата си фреквентност не правят впечатление – те са се шаблонизирали. Освен това такива „екстремни епитети“ не отговарят на логическото съдържание на израза, както е например със следния случай, където епитетът „безпределна“ е неуместен именно поради такива причини.: Изпратен е (един военнослужещ) на двегодишен курс за строителни техники... Радостта му е безпределна“.

„Украсяващите“ епитети могат да се намират на място – и то доста скромно, ненаатрапващо се – най-вече във фейлетона, в памфлета, в художествения очерк и др., но не и в уводната статия, в информацията, в дописката и пр.

5. **Сравнението** като художествен похват намира много по-често място в журналистически материали. То прилича на епитета, защото също така е добавка към първоначалния израз и също така се създава, за да стане изразът по-интересен. Сравнението внася странична мисъл, втори план в израза, то подсказва други мисли, освен основната събужда в съзнанието на възприемачия асоциации, които се отразяват върху цялата творба. Изразът „момиче като цвят“ безспорно е по-ефектен от израза „хубаво момиче“ – т.е. сравнението в някои случаи превъзхожда епитета.

Сравненията са обикнати в народното творчество (както и в народно-разговорната реч) и когато се заимстват умело и се вплитат в журналистическото изложение, то става с разговорен характер. Така е постъпил напр. авторът Г. Евдокиев в очерка си „Червеният трудовак“, където изрази с такива народни сравнения пирдават народно-разговорен колорит на речта: „По шосето, което извеждаше от Вършец, **като с чужди нозе** вървяха арестуваните“; „В къщата ни като че влиза слънце“ – казвала баба Мария, майка му, когато се връщал във ваканция“ – в този израз народното сравнение, типично за разговорната българска действителност, макар да е използвано в рамките на пряка реч, пак привнася този характерен народен оцвет на журналистическата творба. А това по принцип е положителен факт.

Във фейлетонно изложение такива народни сравнения са обикнати от редица автори, които предпочитат селската тема: „Този фейлетон обаче беше намерен смачкан, захвърлен и намокрен от дъжда, също **като реколтата на къра**“ (Р. Иларионов).

6. Може да се каже, че различните видове повторения в журналистическите материали са едни от най-често срещаните похвати, които създават по-напрегната емоционалност. Съзнателно търсеното повторение на еднакви

части в изложението – отделни съчетания, цели изречения и пр. – не бива да се схваща като **тавтология** (тя е елементарен недостатък, а не търсена стилистична фигура). Чрез повторението се цели да бъде подчертана, да се изтъкне на преден план значителността на изказаната мисъл, да се посочи някакво основно качество, някаква важна мисъл, която става подобна на лайтмотив в музикалното произведение, Чрез различни повторения авторът на журналистическата творба се стреми да предаде на читателя (или слушателя) своето емоционално напрежение, своята възбуда, като по този начин предизвиква и емоционално да се възприемат неговите мисли.

7. Търсените повторения на езиковите елементи се групират основно в три художествени похвата (и комбинации от тях): анафора, епифора, мезофора.

Художественият похват, означаван като анафора, се изразява в повторената употреба (най-често повторенията са трикратни) на една и съща част от израза в началото на две-три изречения или пък на едно и също изречение (понякога с незначителни вариации) в началото на отделните абзаци. С други думи, с цел да се подчертае някаква основна мисъл, използва се **еднакво начало на последователни изрази**. Така е постъпил напр. Н. Желев в очерка си „Път без отстъпление“, където петкратно (в този случай може да се сметне за много пресилено) започва абзаци с един и същи израз „Изключиха негов съученик за пропаганда на марксистки знания. Антон Петров стана веднага член на стачен комитет. Омуртагската гимназия притихна. Стачка!

Намалиха му поведението.

Но той не отстъпи.

По-късно в Попово участва в 22-дневна ученическа стачка. Заплахи, преследвания...

Той пак не отстъпи. Не успяха да заключат никого. Властниците се принудиха да закрийт гимназията като „бунтарска“.

В Шуменската гимназия стана провал. Заедно с другите и Антон попадна от ученическата скамейка на затворническия одър. Присъда – 5 години затвор.

И пак не отстъпи. Вече член на Комсомола, продължи да служи вярно на комунистическото дело.

Но той не отстъпи. За да посрещне с открито чело свободата на 9 септември 1944 година и да вземе участие като боец... Беше трудно.

Но той не отстъпи. И избра после сам тежкия жребий на строителя. За да свърже името си с голямото преобразователно дело.“

Както се вижда, неколкотократно начало на отделните абзаци е еднакво (с незначителни вариации): **Но той не отстъпи, Той пак не отстъпи, И пак не отстъпи, Но той не отстъпи, Но той не отстъпи.** Тази неколкотократно повтаряща се фраза преминава като основен лайтмотив през цялото изложение, за да подчертае и да подкрепя дори и заглавието на материала „**Път без отстъпление**“.

8. Художественият похват мезофора се състои в съзнателно повтаряне на едни и същи компоненти в средата на два или повече израза – т.е **еднакви среди** на две (обикновено близки едно до друго) изречения, например: „Завър-

шен е **първият** етап от строителството. Завоювана е първата победа... Днес – усърдни **майстори** в монтажа на **първа** доменна пещ. Утре – **майстори** в производството на чугун“.

Както се вижда, мезофорните повторения може да се преплитат от един израз в друг израз, както е в последния случай, където елементите **първият, първата** се кръстосват с елементите **майстори майстори**.

9. Повторната употреба на едни и същи езикови елементи в края на две или на повече фрази (съответно абзаци) се нарича **епифора**.

Епифората е сравнително рядко използван художествен похват в публицистиката, ала затова пък той е много по-ефектен от анафората. Този журналист, който съумее да направи сполучливи епифори в изложението си, ще постигне много по-въздействаща езикова форма на това изложение.

Повторението епифора се среща много по-често в художествената реч, например в разказ на Р. Сугарев намираме: „**Знам** ги аз гърците, **знам** какво е това „празна лодка“, и драхмите ги **знам**, и маларията я **знам**, левчетата ги **знам**, и как за една седмица се прави милион **знам**. Всичко си **знам** и винаги **съм си го знаел**, само че ще прекарам през Родопите с дизелов двигател със зехтин в резервоара пет тона багаж, **не знаех**“.

Всъщност тук се преплитат анафорични и епифорични настроения, дори и мезофора, твърде характерни изобщо за използването на видовете поповторения – много по-често те се явяват не сами, а преплетени едно с друго, в комбинации.

Бърза се!

Бързат специалистите с поръчката за Благоевград. За жилищата в Етрополе. Металните дограми за елподстанцията в Радомир.....

Бърза се !

И става ясно, че не само в кабинетите **е оживено**. Оживено е и в работилниците на това специализирано поделение. **Бързат** строителите да преградят пътя на ветровете и снеговете, защото цяла зима в сняг, в студ ще работят в жилищните блокове, и в заводските корпуси, и в кравефермата, и в онзи голям район на Перник. ....

Както личи от подчертаните места, тук се преплитат няколко вида повторения: анафората „**Бърза се! Бърза се!**“ е съчетана с епанафората „**е оживено, Оживено е..**“ и с анаепифората „**Бързат специалистите... Бързат строителите... Всички бързат**“. Освен това има наченки на метафоричен израз, „да преградят пътя на ветровете и снеговете“, а е построена и друга анафора в по-малък мащаб, реализирана от началното повторение на съюзното съчетание „и в“, „и в“....

Всички тези похвати, съчетани в цялостното изложение, създават впечатление за художествен начин на поднасяне на сравнителни прозаични факти – всекидневното трудово напрежение на строителя.

10. При метафората като художествен похват в публицистиката се наблюдава пренасяне на признаци от едни предмети върху други – т.е. в метафоричния израз има скрито сравнение.

От видовете метафорични художествени похвати (метафорични тропи) актуални за нашата публицистика днес и най-често използвани са хоминизацията и анимализацията като подвидове на олицетворението – т.е. когато на предмети от неживата природа се приписват качества и дейности, присъщи на живи същества.

Метафоричният похват хоминизация предполага случай, когато на нежив предмет се приписват човешки качества. Когато авторът на следния откъс изтъква, че „Обедният час е прострял успокоителна длан над строежа“, той пренася човешки качества върху „обедния час“ – че има длан, че я прострял. Когато същият автор пише, че „Скоро строежът заговорва с бързите обороти на своите машини, той създава също така хоминизиран израз, тъй като на строежа се приписва човешко качество говорене. Само че този автор се е побоял от метафората и е поставил в кавички глагола „заговорва“, тъй като не е оценил преносимостта в значението, която преносимост (като по-малко обичайна за публицистиката – и за това по рядко срещана) всъщност оформя художествен израз.

Когато друг автор пише за един багер, че „Отгоре на ръба е стъпил един „Бенати“ и с голямата обратна лъжица „сърба ли сърба!“, този автор пак се е побоял от метафората „багерът сърба с лъжицата си“, като съвършено неправилно е използвал кавички – защото изразът е добър без кавичките, изразът е метафоричен, образен, релефен, а кавичките убиват тази релефност.

11. **Анимализацията** като частен случай на олицетворението предполага приписване качества на животни или върху човек, или върху неживи предмети, например: „В джоба на ризата му **скимтеше** изморен транзистор“, или пък „Напуканата земя **виеше** за вода“ и пр., или пък „Дружките ѝ **чуруликаха** около нея“ и т.н.

Използването на метафорични изрази в публицистиката би трябвало да се дозира умело, тъй като тези похвати са твърде капризни, ако авторът няма прецизно изработено чувство за дозировка, ако самоцелно строи метафорични изрази (дори ако твърде често прибегва до тях), изложението ще стане маловерно.

12. Мястото на художествените изразни средства в публицистиката не бива да е така скромно, както сега се наблюдава в нашия печат. Умело дозирани, точно и уместно използвани, без да се акцентува непременно върху тях, различните видове художествени похвати – част от тях бяха кратко разгледани тук – могат да бъдат твърде полезен помощник в журналистическата работа, биха засилили интереса на читателя към вестникарските материали, стига авторите им да съумеят да вплитат в тъканта на изложението си не многобройни, ала наистина уместни и ефектни художествени изразни средства.

Разбира се, това се отнася не до всички жанрове, а предимно до очерка, пътеписа, есето, фейлетона, литературната скица и пр., т.е. до жанровете на художествената публицистика.

Стефан Брезински

КИРИЛИЦАТА РАЗКРАСЯВА ЗАПАДНИ ТУРИСТИ ЗА СПОМЕН ОТ МОРЕТО

Винаги се намират хора с екстравагантни хрумвания, през това лято – също. Чужденец, като му разказвали за трагедията и величието на българите в Априлското въстание, пожелал да си татуира революционния девиз от знамето на Райна Княгиня „Свобода или смърт“.

Само че снимка в наш седмичен таблоид запечата израза във вида „Свобода или СМРТ“, което може да подсказе, че дедите на госта ни (или на майстора по татуиране) са обитавали по-скоро българските Западни покрайнини. Може би е заговорил нечий ген и са изчезнали изконните български графеми Ъ и Ь в думата от онова време СМЪРТЪ. Но все пак постъпката е нещо патриотично.

Има и други куриози „за спомен от България“ – ликът на цар Симеон с надпис над него „Велика България“; още и „Вятър ечи, Балкан стене, сам юнак на коня“. А родено в Холандия българче поискало да му татуират „Жив е той, жив е...“, като на рамото му блести и ликът на „Ювиги хан Аспарух“.

Намерили са се и зевзеци, които леко са се изгаврили с британска туристка – тя настояла да изпишат на гърба ѝ „Праскова“ – така превели нейното име на български, сиреч сладка и сочна като плода. Все пак това е по-поносимо от случаи, в които чужденци разкрасяват телата си с груби жаргонни думи като „пич“. Най-интересни са им сами по себе си надписите на кирилица, екзотична (за тях) азбука. Например ирландска красавица се означила като СТЕФКА – с такъв неизтриваем спомен от Черноморието ни тя смайвала в родината си приятели и близки. Няма лошо!

Езикът ни е жизнен – слава на Бога! – по много начини. В цитираните случаи – предимно чрез азбуката.

ВСЯКА ДУМА – С ВРЕМЕТО СИ!

Моят учител по стилистика проф. М. Янакиев, изключително културен езиковед, изтъкваше навремето: „Добрият стил е поредица от езикови дреболии!“ Това е просто и вярно, обаче изисква постоянно наблюдение, и най-важното: поука от практиката. Своята и чуждата.

Практиката сочи, че всяка дума живее активно в точното време. Древните римляни и за това правило си имат сентенция: *Anno aetis suae!* – „Всяко нещо – в своето време“. Сиреч изреченото, написаното да съответства на епохата.

Не може да се възприеме съобщение по една национална телевизия, че „за телефоните през 1938 г. било платено с **ваучери**“ (?). Такава информация се конкурира по оригиналност със седмичник, според който в Царство България нещо било „заплатено с един милион **евро** от Чехия“. (През 40-те години на миналия век – евро!?)

Долу-горе така нелепо звучи изразът „**катаджии** на Витиня спрели авто-мобила на цар Борис III в 1936 г.“ (Впрочем цар Борис не е бил показван на снимка във всекидневник и с „любимата му **сестра** Йоанна“; а тя е царицата – Йоанна Савойска. Цар Борис има сестри Надежда и Евдокия...)

Друг „утвърден“ журналист разказва за 1800 г., когато някой си „ага“ щял бил да **задуши** богата българка, вдовичка... Добре, да се случваше към края на XX век, когато жаргонът вече позволяваше да се „задушват мадами“...

По подобен начин ни уверяват, че през 1933 г. някой си бил **плейбой** и пак тогава била организирана и **пиар акция**... Само че май тези думи като че ли тогава не са се вестявали в езика ни.

Да не говорим за **килърите**. През 1944 г. пишат: килър се припознал, та не успял да убие Елин Пелин... А седмичник връща същите злодеи до 1897 г.; омайва ни с разказ за Алеко, който „пътувал с файтон в провинцията, когато го застреляли **наемни килъри**“ (не са ли просто убийци бе?).

Да. Всяка дума – с времето си!...

ЧУЖДИЦИТЕ – КАПАН ЗА КОРЕКТОРИ

Вярно е, че и автори, и редактори, и коректори понякога грешат. Но също така е вярно, че грешките в родни думи са значително по-редки. Защото чуждите думи – особено възприети у нас в последните години – са и с доста неясна семантика (значение), па и като се възприемат по слухов път, просто не може да се определя правописът им.

Най-общите правила в нашата писмена практика повеляват да се отразява **изговорът** на заета дума, не писането ѝ в чуждия език. По същество обаче употребата на не особено позната чужда дума изисква да се намира начин и да се обясни значението ѝ. Какво ще значи например изразът от в. „Видин“: „Есенните избори ще бъдат **най-гърнч**“. Защото в по-старите речници на чуждите думи (па и на правописа ни) тя липсва в такъв вид. Само в най-новия правописен речник я намираме като **гърндж** – тоест в **гърнч** има дори две грешки в пет букви!

Централен седмичник („Демокрация“) пише: „...да се справи с предизвикателствата на **цифрофизацията**“ (вероятно **цифровизация**), но и тя липсва в речници. Така често срещаната **дисидентство** я намираме без средното **Т**, а пък другаде като **десиденти** (в. „Аз буки“). Нашумялата в последно време **екстрадиция** я виждаме в седмичник като **екстрадация**: Българското правителство не прави постъпки за екстрадация“; дори я чуваме от кореспондент на Би Ти Ви в САЩ: „Между България и САЩ няма договор за **екстрадация**“. А в новите речници има само **екстрадиция** и **екстрадирам**, в по-старите думите липсват. Познатата на медиците дума **екстременти** се появява в седмичник така: „Първите шишенца с косми и **секрემенти** вече са предоставени за обработка“ – явно се има предвид значението „изпражнения“.

Пак там намираме и **първенющина** – не е от **първи**, а от френската дума *ragvencue* – човек, който се е издигнал бързо в обществото, но няма духовните качества, навици и култура за това (както го определя речникът на чуждите думи). Докато пък кореспондентка на програма „Хоризонт“ говори за **инсени-тор** за отпадъците (двукратно, без да го обяснява, а явно за да се покаже много вътре в проблемите на боклука...).

Ако си послужим и ние с увъртяна чужда дума (но тя е термин!), мнозина страдат от дизлексия – допускат груби правописни грешки. Само че те ловко са поставени като капани в чужди думи и горко му, който не проверява в речниците.

*Стефан Брезински*¹

---

¹ Настоящият брой на списание „Българска реч“ е посветен на юбилейната годишнина на проф. Стефан Брезински.

Общество и език

*Надежда Сталянова, СУ „Св. Кл. Охридски“
Елена Крейчова, Масариков университет*

ЧОВЕКЪТ, ВИРТУАЛНАТА СРЕДА И СВОБОДАТА НА СЛОВOTO¹

The paper deals with the problem of freedom of speech in internet. It focuses on the possibilities for posting comments in internet platforms of media – online papers, online news platforms etc. Different types of restrictions are described considering limitations of hate speech and some international or Bulgarian law restrictions.

Key words: online media, hate speech

През последните две десетилетия поредица от революционни промени в технологиите, икономическото развитие и глобализацията като цяло наравиха възможни нови начини за обмен на информация и знания. Технологичните и информационни иновации трансформираха и продължават да променят радикално всички нива от публичната сфера и личния ни живот. Повлияни са такива аспекти от ежедневието като личните взаимоотношения и общуване, социалните връзки и поведение, дори развитието на медиите, всички сфери на публичната комуникация, политиката, икономиката. Много изследователи свързват тези промени с навлизането на интернет и го наричат технология на свободата. Днес информационният поток също се промени, от монолог той се превърна в диалог и това е благодарение на технологичните иновации, на които ставаме свидетели всеки ден.

Виртуалното пространство дава неограничени възможности за общуване и комуникация, по всяко време и навсякъде, което „увлича хората, или по-точно – техните виртуални същности да изливат всякакъв род информация там с помощта на само един клик. Във виртуалната реалност човекът – субект на дейността не е само наблюдател, но и участник-съзидател на обективни и субективни светове“ (Христов 2009:151). „Съвременният „виртуален човек“ (Homo virtualis) и приобщаването на младите хора към общността на вирту-

---

¹ Публикацията е част от работата по проект „Езикова агресия и общество“, договор № ДН 10/7, финансиран от Фонд „Научни изследвания“.

алните хора са мотивирани от потребността за сигурност и самоуважение, защита, приятелство, уважение. Те го виждат като път на самоизява, на личностно-активно себеизграждане“ (Попова 2005:30, цит. по Христов 2009).

Особен статут във виртуалната среда имат информационните медии – онлайн издания на ежедневници, информационни портали и др. Голямото предизвикателство както към собствениците на интернет портали, електронни медии, както и цялото ни общество са намирането и спазването на баланса между свободата на словото и ограничаването на вербалната агресия и езика на омразата. Това се налага както от развитието на обществото ни в синхрон със законите изисквания на ЕС, така и с цивилизационното отъждествяване на България с обществата, които са толерантни и неагресивни. „Виртуалното пространство и онлайн обществото имат свои правила и код на поведение, които се формират и утвърждават през последните години, което само по себе си е естествен резултат от развитието на технологиите и не може да бъде категоризирано като негативно явление. Проблемът настъпва в момента, в който взаимоотношенията онлайн, базирани на тези нови, виртуални правила, доведат до етически спорове и дори рефлектират в реалния живот, тъй като установените етически форми в реалността са в конфликт с виртуалното пространство и още повече – познатите ни решения са неприложими онлайн. Като един сравнително нов глобален хабитат за човечеството, където биват пренебрегвани не само локацията, различията в културите, но и в много случаи културата, тепърва предстои именно това – да се създаде кодекс на поведение онлайн и да се установят приемливите норми там, защото необходимостта от тях несъмнено е назряла“ (Добрева 2015).

В настоящото изложение бихме искали да съседоточим вниманието си върху механизмите за ограничаване на вербалната агресия от страна на читателите и потребителите на медийните информационни онлайн продукти. Това би могло и се постига чрез политиката на онлайн медиите, която би трябвало да е оповестена публично. От една страна, авторите на статии и коментари не могат да носят отговорност за съдържанието на коментарите под публикациите, защото те не изразяват тяхното мнение. Авторите са отговорни за съдържанието на собствените си текстове, както и собствениците на онлайн медиите. От друга страна, правото на коментар се възприема като изконно право в контекста на свободата на словото. „Въпросът за отговорността за съдържанието в интернет е стар колкото самата глобална мрежа и все още търси своя отговор за различните аспекти на споделянето на информация онлайн. Винаги когато се заговори за отговорност, като контрааргумент се повдига въпросът за свободата на изразяване и на споделяне на информация“ (Ваксберг 2015.) Именно поради това насочихме изследователския си интерес към въпроса дали в българската онлайн медийна среда съществуват ясно определени политики на отделните медии, ако да – как са експлицирани те, какви принципи следват, как са изразени и постулирани, какво е съотношението между медии, които прилагат ограничителни мерки спрямо агресията, езика на омразата и

вербално недопустимото поведение на своите потребители спрямо такива медии, които не поставят подобни ограничения и, макар и косвено, дават свобода на вербалната агресия. „С появата и навлизането на новите технологии можем да кажем, че пасивността на получателя вече не е реалност, защото сред основните предимства на интернет са интерактивността, децентрализацията, неограничеността, ниската цена и потребителският контрол. Възможността да се достигне до повече хора е факт, както и да се комуникира с тях в диалогична форма, но трябва да се осъзнае, че публиката в интернет е разнородна и достигането до тези хора не е толкова лесно, то трябва да бъде добре обмислено, анализирано и планирано. Днес живеем в „епохата на вниманието“ и във времето, където за „оръжие и щит“ се използват онлайн медиите“ (Данкова 2012). Затова тук разглеждаме ролята и ограниченията на потребителя на информационния продукт, който има възможност за активно участие в поднасяната му информация, тоест той става неин съучастник и съ-създател.

За целта на анализа ни се съсредоточихме върху най-популярните български онлайн информационни агенции и портали, както и онлайн изданията на български вестници (ежедневници и седмичници) – „Труд“, „24 часа“, „Дневник“, „Дума“, „168 часа“, „Сега“, „Капитал“, Банкер“. Първо разгледахме въпроса кои страници, агенции и портали дават възможност за писане на коментар под техни публикации. На второ място анализирахме случаите, в които писането на коментари е разрешено – дали съдържанието на коментарите трябва да спазва изрично установени правила. Ако да, какви са те. Ако не, по какъв начин е изразена волята на собствениците на тези сайтове и портали за отсъствие на ограничения на езиковите прояви на потребителите от каквото и да е естество. Също така обръщаме внимание на случаи, когато възможността за писане на коментар липсва и търсим причините за този факт.

Ето резултатите от анализа на най-популярните български онлайн информационни платформи и страници:

<http://www.dir.bg>: В правилата на този сайт, посочени на: <http://it.dir.bg/rules.php>, ясно и недвусмислено се посочват изискванията към публикуваните коментари. За да бъде публикуван един коментар, той трябва да е одобрен от модератор². Ясно са посочени случаите, в които коментари на потребители ще бъдат изтрити: *1. Коментарите в Дир.бг са свободни и се публикуват без редакция, с изключение на случаите, описани по-долу; 2. Коментарите подлежат на одобряване (предварителна или последваща модерация); 3. Не се публикуват коментари, които: насаждат расова и етническа омраза, нетърпимост на верска основа; – насаждат вражда;*

В няколко интернет портала наблюдаваме, макар и косвен, стремеж за спазване на законови текстове, които обаче не са конкретизирани, напр: <http://www.novinite.bg>: „ПОТРЕБИТЕЛЯТ на портала се задължава при ползване на предоставяните от САЙТА услуги: да спазва българското законодателство,

² Текстове са копирани с оригиналния правопис и пунктуация

приложимите чужди закони, настоящите Общи условия, интернет етиката, правилата на морала и добрите нрави; да не нарушава и да зачита основните права и свободи на гражданите и правата на човека, съгласно Конституцията, законите на Република България и приложимите международни актове“.

Подобна политика провежда и frognews.bg: „Забранява се качването на следните видове коментари на новини и мнения във форумите: а) противоречащи на българското законодателство, приложимите чужди закони, настоящите Общи условия, обществените норми и морал; .... г) чието съдържание нарушава права на човека съгласно Конституцията и законите на Република България или международни актове, по които Република България е страна;

На сайта www.actualno.com четем: „7.Забрани: Забранява се качването на следните видове коментари на новини и мнения във форумите 7.1.Противоречащи на българското законодателство, приложимите международни актове и актове на ЕС, настоящите общи условия, обществените норми и морал. .... 7.4.Чието съдържание нарушава права на човека съгласно Конституцията и законите на Република България или международни актове, по които Република България е страна“.

www.dnes.bg в правилата за публикуване на коментари посочва определен закон, както и се позовава на общите принципи на правото в ЕС: „Публикувайки коментар в Dnes.bg, Вие се съгласявате, че няма да публикувате текстове с порнографски характер, подтикващи към насилие, етническа и/или религиозна нетърпимост, думи с обидно съдържание и всякакви материали, които са в разрез с българското законодателство (вкл. Закона за авторското право и сродните му права) и правото на Европейския съюз“.

www.mediapool.bg поставя следните ограничения: „забранено е 1.3. Да използват нецензурни или вулгарни изрази, обиди на расова, сексуална, етническа или верска основа, призови към расова дискриминация, етническа или религиозна нетърпимост, сексуална дискриминация или насилие, обидни описания на физически, интелектуални или морални качества на представители на медиата или на конкретни публични личности, спам, рекламно съдържание, порнографско съдържание или съдържание, нарушаващо авторските права“.

<http://www.focus-news.net> Няма възможност за публикуване на коментари.

В сайтовете <http://www.blitz.bg>, <http://pik.bg> има възможност за коментар без форма за регистрация. Няма открито публикувани или разписани правила за коментарите.

За публикуване на мнения и коментари в сайтовете Дневник, Капитал, Кариери, Регал, Хоремаг и Бакхус са поставени следните ограничения, като се посочва, че модераторите на сайтовете изпълняват мониторинговата функция: „3. Модераторите на сайта имат право да скриват или изтриват мнения, когато те съдържат: .... 3.3. нецензурни или вулгарни изрази, обиди на расова, сек-

суална, етническа или верска основа; 3.4. призови към расова дискриминация, етническа и религиозна нетърпимост, сексуална дискриминация или насилие; 3.5. обидни описания на физически, интелектуални или морални качества на конкретни личности, вкл. към други участници във форума“.

В информационната платформа <http://www.standartnews.com> няма ограничения: “Информационна Агенция standartnews.com по никакъв начин не влияе на коментарите под статиите и на гласуването за тях и трие коментари само и единствено в случаите, в които не са написани на кирилица или в които сме получили оплаквания от читатели за неуместни коментари“.

Аналогичен текст срещаме и на страницата на вестник Труд <https://trud.bg>: „ТРУД МЕДИЯ има право да прекрати едностранно и без предизвестие достъпа до предоставените УСЛУГИ, ако ПОТРЕБИТЕЛЯТ с действията си накърнява доброто име на ТРУД МЕДИЯ, използва текстове с нецензурно или обидно съдържание, прокламира и разпространява религиозни, верски и/или политически идеи, при установена некоректност на данните, представени от ПОТРЕБИТЕЛЯ, нарушава действащото законодателство в Република България, международните актове или застрашава работоспособността на програмните и технически средства, чрез които се предоставят услугите“.

По-особен случай на правила за писане на коментар виждаме на страницата на вестник Монитор (<http://www.monitor.bg>): „Във връзка с решение на Европейския съд в Люксембург, ви уведомяваме, че авторът на коментара под тази статия носи съдебна отговорност за послания, които са нецензурни, насаждат омраза, призовават към насилие или са клеветнически“.

Случаят с разглеждания в частност сайт на вестник „Монитор“ е много показателен относно отговорността, която медиите носят за съдържанието на коментарите, публикувани на интернет страниците им. Причина за нарастналото внимание и отговорност на европейските онлайн медии към езиковото съдържание на коментарите под публикациите им е делото «Делфи» срещу Естония» (Delfi AS vs. Estonia, преписка №64569/09). За пръв път в европейската съдебна практика обект на дело е коментар под статия в онлайн издание. Онлайн платформата „Делфи“ е подведена под съдебна отговорност и осъдена заради съдържанието на коментари на читатели, съдържащи език на омразата. Този прецедент дава основание на много европейски медии (вкл. и в България) да премахнат възможността за публикуване на коментари поради страх от невъзможност да контролират тяхното съдържание.

При разглеждане на възможността за участие на всеки потребител в изграждане на текстовото съдържание на избраните информационни сайтове (под формата на коментари) правят впечатление няколко факти:

Политиката на всеки сайт относно езиковите средства, които са допустими или нетолерирани, се упоменават в т.нар. „Общи условия“. Те не са пряко обвързани със законови текстове, а по-скоро са с общ характер.

Що се отнася до Етичния кодекс на българските медии, в разглежданите сайтове и медии не попаднахме на изрично посочване за неговото спазване.

За онлайн медиите, които са блокирали възможността за писане на коментари, като не дават ясно обяснение за този факт, можем да търсим причините за това поведение в няколко посоки. Първата може би е желанието чрез подобни косвени рестриктивни мерки да се нулира възможността за използване и разпространяване на реч на омраза или политически некоректни изрази. Тези ограничения са продиктувани от факта, че няма ефективен механизъм, който да може в реално време да модерира и да реагира на всички потребителски коментари. Втората причина би могла да се търси в стремежа на тези медии да изграждат имидж и политика на сериозни и благонадеждни информационни източници, които не разчитат на clickbait стратегия за своята популярност.

Медиите, които дават възможност за коментар единствено чрез фейбук профил, всъщност ситуират коментарите в „територията“ на фейсбук, в социалната мрежа, където действат други правила за коментар и публикуване, като по този начин по елегантен начин се изплъзват от отговорността за съдържанието на коментарите под статиите си.

Доколкото ни е известно, в България към момента няма закон или наредба, която да регламентира публикуването на мнения от потребители/читатели под материали – било то като начин или като съдържание.

Медиите с повече ресурси имат назначени модератори, които следят коментарите и премахват твърде обидните. Съществуват и редица технологични решения като специални софтуери, които следят за забранени думи и съответно да заличават коментари, които ги съдържат. Практиката показва и случаи, когато сайтът предлага опция другите потребители сами да скрият негативните или обидните коментари.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ваксберг 2015:** Ваксберг Т. Каква е отговорността на информационните сайтове за коментари на потребителите, *23.08.2015, достъпно на: http://www.capital.bg/biznes/vunshni_analizi/2015/08/23/2595738_kakva_e_otgovornostta_na_informacionnite_saitove_z/*
- Данкова 2012:** Данкова Д. Онлайн кризи – комуникационни кризи 2,0. В: Департамент „Масови комуникации“ на НБУ, Годишник 2012 (http://ebox.nbu.bg/mascom13/view_lesson.php?id=20)
- Добрева 2015:** Добрева Д. Facebook комуникацията в етичен аспект, изразена чрез вербални и визуални реторическо аргументи. В: „Реторика и комуникации“, *електронно научно списание, бр. 20, ноември 2015*
- Христов 2009:** Христов, Д. От „Номо virtualis“ към „Номо moralis“ (Отварят или затварят медиите този път пред младите хора в България. В: Моралът в българските медии, Българска академия на науките, Институт за философски изследвания, София 2009

МЕХАНИЗМИ ЗА ПРИВЛИЧАНЕ НА ЧИТАТЕЛИ В ОНЛАЙН МЕДИИТЕ

De nos jours le but principal des médias en ligne est d'attirer l'attention de lecteurs. Il y a concurrence entre les différents médias. Ils inventent des mécanismes de rétention d'audience. Le style journalistique utilise un grand nombre de figures de style. Toutes ces figures de style ont pour but de banaliser l'information ou de la dramatiser et de la rendre exceptionnelle. Quand le souci de plaire aux lecteurs l'emporte sur celui d'informer, l'objectivité et parfois la vérité sont menacées.

Mots clés: la langue populaire, les médias en ligne, péjoratif, les figures de style, la manipulation

В журналистическите текстове на преден план излизат две цели: информативност и въздействие. Те се проявяват в различно съотношение в различните жанрови форми. В настоящето изследване обект на анализ ще бъдат новините, които по дефиниция се характеризират с информативна функция. Важна особеност на публицистичния стил е, че той е насочен към масовата публика. Следователно езикът, който използват журналистите, трябва да бъде разбран от всички. Изграждането на текст в онлайн медиите се различава значително от модела, който следват вестниците. Появата на новите технологии налага промяна в структурирането на материалите, които се публикуват. Новините стават все по-кратки, текстовете са с опростена структура, като липсва задълбочен анализ. От друга страна, езикът в новинарските сайтове се характеризира с висока степен на образност.

В статията са анализирани изразните средства, които журналистите в онлайн медиите използват, за да привлекат по-голяма аудитория. Все по-често се срещат заглавия, чиято основна цел е да въздействат, а не да информират. В стремежа си да се доближат до своята аудитория, журналистите често прибегват до употреба на разговорна лексика. Наблюдава се тенденция към колоквиализация. Този опит за скъсяване на дистанцията може да доведе до нарушаване на комуникативния етикет. Употребата на жаргонизми, вулгаризми, диалектизми и просторечна лексика невинаги се възприема добре от читателите. Това е така, тъй като от един информативен текст очакванията са за лаконичност и точност при представяне на фактите и събитията.

Настоящото изследване разглежда употребата на просторечна и пейоративна лексика в онлайн медиите. „Просторечието е най-ниският пласт на разговорния стил и се характеризира главно с общонационална лексика и такава с диалектен или жаргонен характер, остаряла и архаична лексика, обикновено

употребявана в пейоративен смисъл; думи, изразяващи фамилиарност, грубост, вулгаризми, цинизми и под., недопустими в нормалното езиково общуване, защото нарушават езиковата естетика и нормите на култура на речта.“ (Пернишка, Крумова-Цветкова, ред. 2013: 696).

Заглавията, които ще бъдат разгледани, са публикувани в интернет през последния месец (15.03.2017 – 15.04.2017г.). Материалите са от различни онлайн сайтове и отразяват събития от политическия живот на страната. Избраните сайтове нямат печатно съответствие, тоест не са онлайн версия на вестник. Част от статиите имат посочен автор (www.skandalno.net, www.razkritia.com), други нямат (www.pik.bg, www.blitz.bg, www.epicenter.bg).

Следващите заглавия, които са обект на анализ, са публикувани в деня на парламентарните избори. „Уникална Манипулация: „ГЕРБ поведе с 3% за един ден“! Вижте Хитрите трикове на платените социолози! ВИЖТЕ КОЙ ПЕЧЕЛИ ИЗБОРИТЕ! Виж Тук:“ (www.skandalno.net). В това заглавие силно впечатление правят повторенията на глагола виждам, употребен в повелително наклонение (Вижте...; ВИЖТЕ...). Това е типичен пример за анафора (повторна употреба на една и съща дума в началото на два или повече израза). Повторението като стилистичен похват се използва, за да подчертае, да наблегне, да извади на преден план дадена идея или послание. Чрез този похват се въздейства емоционално на читателите. Интерес представлява и нетипичното изписване на буквите. На две места се среща необоснована граматически употреба на главни букви, която е в разрез с правописните правила на българския език (Уникална Манипулация; Вижте Хитрите трикове...). В друг сайт е публикувана следната новина: „ИЗВЪНРЕДНО В ПИК! ВЕЧЕ Е ЯСНО: БОЙКО ПАК ГИ РАЗМАЗА! ГЕРБ ТУШИРА БСП! Десните аут засега, ДОСТ се надява на турските гласове! Вижте резултатите към 20 часа – гледайте НА ЖИВО“ (www.pik.bg, 26.03.2017 г.). Това заглавие започва с израз, който показва актуалността на новината (ИЗВЪНРЕДНО В ПИК!). Използвани са метафори на две места: размаза, тушира. Агресивната и силно експресивна лексика е често срещана в журналистическите материали, тъй като прави изложението по-динамично и въздействащо. Въпреки това в жанра на новините, който се характеризира с информативност и обективност, е неприемливо да се изразява лично отношение. Тук отново е употребена разговорна лексика (десните аут засега).

Наблюдава се тенденция новините, свързани с изборите, да се представят по атрактивен в езиково отношение начин: „ГОРЕЩА ТЕМА! Зеленогорски изплю камъчето за голямата грешка на Реформаторския блок! Ето кое закона десните на изборите“ (www.pik.bg, 30.03.2017г.). Въвеждащото изречение цели да покаже важността на съобщаваната новина (Гореща тема!). Следва изречение, в което е употребен фразеологизъм (изплю камъчето). Значението на този фразеологизъм е ‘казвам нещо, което съм премълчавал досега по различни причини’ (Калдиева-Захариева 2013:56). В

третото изречение отново не липсват думи с емоционална окраска – използвана е метафора (*закопа*). Така в рамките на три изречения, които формират заглавието на статията, се наблюдава значителна употреба на експресивни похвати.

Следващото заглавие може да бъде определено като фалшива новина, тъй като не отразява действителните събития. Липсват дата и час на публикуване на новината. Без значение кога е публикувана, тази новина може да бъде разглеждана като манипулативна, защото подвежда аудиторията за реалното развитие на изборния процес. „*Ексклузивно: Разгром! ГЕРБ ГУБИ ИЗБОРИТЕ! България буквално Отряза Главата на Борисов! Виж Резултатите Тук:*“ (www.skandalno.net). Тук отново има дума, която набляга върху новостта на заглавието: *Ексклузивно*. Следват три изречения, като всички завършват с удивителен знак. Употребена е експресивно натоварената дума *разгром*. Във второто изречение е използвана метафора: *отряза главата на Борисов*. С цел да направи изложението си по-атрактивно, авторът е поставил думата *буквално* пред израз, употребен в преносен смисъл (*буквално Отряза Главата на Борисов*). Думите, върху които авторът се стреми да концентрира читателското внимание, са изписани с главни букви.

Голяма част от журналистическите статии използват лексика, характерна за просторечието: „*Радан Кънев хвърли оставка с гузни извинения към избирателите и безумни брътвежи за бъдещо обединение на дясното*“ (www.blitz.bg, 27.03.2017г.). В това заглавие е използвана пейоративна лексика (*гузни извинения; безумни брътвежи*), която уронва престижа на популярна личност от обществения живот на страната. Текстът се характеризира с подчертана оценъчност, която не е характерна за публицистичните текстове с информативна функция, каквато е новината. Ако при жанровете коментар, анализ и очерк подобно заявяване на лична позиция е допустимо, то в новините може да доведе до манипулиране на аудиторията.

Следващото заглавие започва с въпросително изречение. Този похват се използва, за да заинтригува читателите и да ги подтикне да потърсят отговор: „*Дачева и Бъчварова – аут от парламента? Георги Марков – на кантар*“ (www.epicenter.bg, 27.03.2017г.). Отново е употребена разговорна лексика. Използвани са изразни средства, които прилягат на разговор между приятели, но са неприемливи в журналистически текст: *аут от парламента; на кантар*.

В журналистиката една снимка е достатъчна, за да се създаде новина. Пример в това отношение е следващото заглавие. Важно е да се отбележи, че цялата новина представлява коментар на снимка, на която са Магърдич Халваджиян и Бойко Борисов: „*Бомба: Маги Халваджиян и Бойко Борисов се оказаха първи дружки! (арменецът пои экс премиера в заведението си)*“ (www.razkritia.com, 05.04.2017г.). Това заглавие започва сензационно (*Бомба*). Използвано е фамилиарно назоваване на популярна личност (*Маги*). Следва употреба на разговорна (*пои*) и умалителна (*дружки*) лексика.

Широка употреба в онлайн журналистиката има стилистичният похват сравнение. Основната функция на сравнението е да направи израза по-интересен. „Сравнението внася странична мисъл, втори план, то подсказва други мисли освен основната, събужда в съзнанието на възприемащия асоциации, които се отразяват върху цялата творба.“ (Брезински 2001: 86). В следващото заглавие е използван именно този стилистичен похват: „РАДЕВ НАДУВА МУСКУЛИ ПРЕД БОРИСОВ ЗА ПОСЛЕДНО. ПОЛЗВА ГЕРДЖИКОВ КАТО КАМИКАДЗЕ. Дотук с лъжсата, че служебният кабинет не бил на БСП“ (www.pik.bg, 01.04.2017г.). Тук сравнението (*като камикадзе*) има негативна конотация. Метафората *надува мускули* има пейоративен оттенък.

Пример за употреба на пейоративна лексика се открива и в следващото заглавие: „Ексклузивно в БЛИЦ! Министърът с ококорените очи и министърът с телевизора кроели планове да властват до Коледа! Двамата се молят Бойко да не стане премиер!“ (www.blitz.bg, 11.04.2017г.). Използван е стилистичният похват прякор (*министърът с ококорените очи; министърът с телевизора*). Първият пример, в който е употребено назоваване по физически признак, е проява на липса на журналистическа етика.

Често срещан похват за привличане на аудиторията е представяне на апокалиптични сценарии. В следващото разгледано заглавие думата АПОКАЛИПСИС е използвана директно, а изписването е с главни букви: „Шок! Крадецът Борисов води страната към икономически АПОКАЛИПСИС! Вижте с колко се е вдигнал вълниения ни дълг“ (www.skandalno.net). Това заглавие започва с емоционално натоварената дума шок. Подобна стратегия за привличане на читателското внимание се среща редовно в интернет пространството.

„Патриотите легнаха на ГЕРБ! Забравиха за заплати и пенсии, искат само кокала“ (www.skandalno.net). Тук отново се цели доближаване до масовия читател чрез употреба на жаргонна лексика (*патриотите легнаха на ГЕРБ; искат само кокала*).

Въз основа на проучения материал могат да се направят някои изводи. Онлайн медиите се развиват изключително динамично. Силно конкурентната среда е предпоставка за появата на различни манипулативни техники, чиято цел е да привличат и задържат вниманието на потребителите. В стремежа да се доближат до своите читатели, журналистите прибегват до употреба на езикови средства, присъщи на разговорната реч. Материалите, които бяха разгледани, съдържат някои задължителни елементи. Във всяко заглавие присъства дума, която маркира актуалността за новината. Срещат се емоционално и експресивно натоварени думи и изразни средства, характерни за разговорната, дори просторечна лексика. Графичното оформление на заглавията се характеризира с често използване на главни букви, удивителни и въпросителни знаци.

Стремежът за привличане на повече потребители, а оттам и повече приходи за медиата, в която работят, се превръща в основен стимул за редица журналисти. В преследването на по-голям трафик те забравят основни етични

журналистически принципи. Важно е да се отбележи, че ролята на журналистите в обществения живот е ключова. „Медиите са общественият регулатор на събитията, корективът за всичко, което се случва и произтича от действията на политическото съсловие (класа) в страната.“ (Мицева 2011: 106). Именно затова, тяхната отговорност при предаване на информацията е огромна. Ролята им на посредници ги превръща в очите и ушите на обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Брезински 2001:** Брезински, Ст. Журналистическа стилистика. Шумен. Издателско-полиграфически комплекс „ЮНОНА“, 2001.
- Калдиева-Захариева 2013:** Калдиева-Захариева, Ст. Българска фразеология. София. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.
- Мицева 2011:** Мицева, Ст. Текст, видове текст, речев етикет: Проблеми на съвременната устна и писмена комуникация. София. Университетско издателство „Стопанство“, 2011.
- Пернишка, Крумова-Цветкова, ред. 2013:** Българска лексикология. Под ред. на Е. Пернишка, Л. Крумова-Цветкова. София. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.

ТИТРОЛОГИЧНИ ЛЕКСИКАЛНИ СТРАТЕГИИ В СЛУЧАЯ „ЕЛЕНА ПОПТОДОРОВА“ В БЪЛГАРСКАТА ПРЕСА

Results from a research on titrological lexical strategies in periodicals, describing Elena Poptodorova's cream theft from a Polish airport, is presented in this article. The case has been covered by our media for 3 weeks now.

22 newspapers have been used for the purpose of this research – national and regional daily and monthly ones. Only titles, containing the word 'Elena Poptodorova' have been taken into account.

Key words: titrology, lexical strategies, newspapers, periodicals, media

Случаят „Елена Поптодорова“ е все още пресен в паметта на обществото. На 28 февруари 2017 година средствата за масова информация в България разпространиха информацията, че Елена Поптодорова – български дипломат, политик и общественик, известна с дипломатическата си дейност в САЩ – е задържана на летището във Варшава за кражба на козметика от безмитен магазин. Самата Поптодорова обяснява случая като неволна грешка, разминала се с глоба. В продължение на 17 дни обаче българската преса напълно разнищи този случай и вместо да го представи неутрално с факти и умерена интерпретация, каквато е ролята на медиите, българската преса срина реномето и публичния образ на Елена Поптодорова. Случаят е интересен и от гледна точка на това, че медиите използват публична фигура, а след като „приключват с нея“, фигурата отново бива изтикана на заден план – встрани от медийното пространство като следващите появи се редки и спорадични.

В тази статия ще проследим случая „Елена Поптодорова“ в рамките на 17 дни (28.02 – 15.03.2017) и ще разгледаме заглавията от всички публикации по темата в този период, които се появяват в пресата.

Важно е да се отбележи, че след 1989 година и последвалите промени езикът в пресата също се променя. Появява се понятието „нова преса“, което веднага придобива терминологичен статут, за да я отличи от периодите на пресата преди 1989 година. Трябва да споменем, че до 1989 г. пресата в България беше държавно и идеологически манипулирана, което се отразяваше и на нейните изразни средства – политически клишета, тематично еднообразие, схоластичен език. (Знеполски: 1997: 23) В последните 30 години езикът на пресата коренно се промени, както и тематиката на вестниците и списанията. Тази промяна стана видима още в самото начало на 90-те години и многократно е била коментирана в обществото и в специализираната литература.

Характерни за нея са нарасналият брой печатни издания, богата палитра от тематични и жанрови разновидности, нови издания като таблоиди, жълта преса, лайфстайл списания и други. Освен това ежедневната преса доби (поне на пръв поглед, съпоставимо с изданията до 1989 г.) надпартиен характер и привидното отсъствие на цензура допринесе за по-голямо разнообразие в темите и интерпретациите, преследване на атрактивност в съдържанието и начина на неговото поднасяне.

Наред с това обаче се промени и езикът на пресата – отвлеченият, десемантизиран и клиширан официален език на тоталитарния печат бързо бе осъзнат като изкуствен и неефективен. Забранени (или най-малкото нетипични) до този момент изразни средства се настаниха по първите страници на изданията, шокирайки несвикналия с такъв език читател. Но едновременно с политическото освобождение на пресата възникна нов тип зависимост – икономическата. Основна цел на изданията стана тиражът, завладяването на по-голям пазарен дял, като борбата за привличане на читателска аудитория доби огромен мащаб и вече допускаше използването дори на непозволени средства в преследването на популярност и икономическа конвертируемост. Вестникът се превърна в стока, а предназначението на всяка стока на първо място е да се продава добре, да се пласира успешно на пазара. А както гласи една стара журналистическа максима – „Заглавието продава“. Разнообразието от класификации на заглавията предполага и голямо разнообразие на самите текстове. Има вероятност след силното и впечатляващо заглавие да има и такъв силен, интересен текст. Има случаи, в които заглавието е единственото, което заслужава да се прочете. (Николова: 2003:) Затова и усилията на журналисти и редактори се насочиха към оформянето на нов тип заглавия – атрактивни, понякога шокиращи, привличащи вниманието, като в името на тези цели бяха впрегнати всички възможни езикови средства. Почти всички читатели започват да четат вестника чрез първоначално избирателно разлистване на страниците и бърз преглед на рубриците, които ги интересуват. На практика за 3–4 минути 80% от съдържанието е прегледано. Читателят е свободен да избира и комбинира йерархично информацията, които му се предлагат, без да се съобразява с подредбата на вестника. Най-често прочитът започва именно от заглавията, а те трябва да са информативни и да синтезират най-важното от съдържанието на материала. (Дачева: 2014: 160)

Запазвайки основната си функция – информативната, заглавието се опита да я съчетае с експресивност, манипулативност, прилагане на игрови похвати. Така се създаде една нова титрологична практика, някои аспекти на която ще бъдат предмет на настоящия анализ. Заглавието като изключително важен елемент от структурата на вестникарския текст има донякъде метаезиков характер. То представлява „езикова квалификация с относително завършена, достатъчно информативна и по определен начин организирана езикова структура с единна комуникативна задача“ (Ичева: 2003). Заглавията в пресата

стоят самостоятелно без обяснения и дефиниция, като при тълкуването им се уповаваме на контекстуални и екстралингвистични знания. Заглавията в българските печатни медии са далеч по-податливи на двусмислие. (Желязков: 2003). В макроструктурата на вестника заглавието има конститутивен характер. В структурно отношение могат да се разграничат прости заглавия (от едно просто или сложно изречение, едно словосъчетание) и заглавни комплекси, включващи заглавие и подзаглавие. Подзаглавието има за цел да разгърне информацията в заглавието и да я конкретизира. В информативно отношение заглавието може да представя новина или коментар на новина. В помощ на заглавието се привличат освен езиковите средства и всички други средства, с които разполага печатният текст – шрифт, размер, сенки, други начини за маркиране и акцентирание, графика, цвят, рубрични ленти (**фаши**), подложки. Така се оформя един цялостен езиково-технически дизайн, чиято основна функция е въздействието (Замбова: 1999: 1).

Поради всичко това ролята и силата на заглавието придобиват извънредно голяма значимост. То трябва да представя в кондензиран вид информацията, да подсказва за позицията на журналиста, да насочва мислите на читателя в посока на определен тип интерпретация на новината, да привлича вниманието и по възможност да го задържа и да приканва към прочитане на целия текст. Във функционално отношение заглавието има за цел да въведе читателя в проблематиката, да маркира новината, да синтезира основния текст в относително кратка, но ясна форма, да формира определено отношение към изложената информация, да подсказва комуникативната интенция на журналиста. Така че заглавието като компонент от вестникарския корпус се отличава с полифункционалност, изпълнявайки едновременно номинативна, информативна, въздействащо-манипулативна и експресивна функция. Проблемът при формулирането на заглавието е именно как да се съчетаят в оптимален вид тези разнородни функции, за да не бъде новината поднесена сухо и безлично, но и да не се удави информацията в самоцелна атрактивност и стилистични експерименти.

За правилното възприемане на заглавието определено голяма роля има и пресичането на когнитивните и комуникативните пространства на автора и читателя. Ако читателят не разполага с достатъчно предварителна информация за събитията и обстановката, заглавието може да го подведе и да сформира манипулативни разбираня у читателя, задавайки му определени очаквания. Например безподложното заглавие с глагол в условно наклонение от трето лице: *Хванали Поптодорова 3 дни след кражбата* (в. „Стандарт“) ще формира в непредубедения читател мнение, че някои (ТЕ), но някои, които трябва (полицаи, общество) са *хванали* (все едно тя се е укривала или бягала, като преизказната форма тук подсказва за възможна недостоверност), *3 дни след* (внушение за укриване/отбягване за дълъг период от време) *кражбата* (недоказана кражба, която може и да е просто инцидент или объркване). Това

заглавие можеше да бъде и неутрално: *Задържат Поптодорова 3 дни след действията ѝ*.

В следващите наблюдения над лексикалните особености на заглавията в българската преса вниманието ще бъде съсредоточено върху стилистичните похвати и лексикалните средства. Целта е да се открият характерните за съвременната българска преса титрологични практики. Предмет на наблюдение са ежедневници, които в рамките на 17 дни са публикували статии и материали, свързани с името на Елена Поптодорова. Те са избрани за ексерпцията по три показателя: да са печатна медия, да са отразили случая с Елена Поптодорова и да попадат в изследвания период от 17 дни (28.02 – 15.03.2017). При анализа са взети всички заглавия, в които името на Поптодорова е включено.

Обхванати са 86 заглавия (заглавните комплекси се приемат за едно цяло) от следните издания: „Земя, „Ретро, „24 часа, „Клуб 100, „Жълт труд, „Труд, „Стандарт, „19 минути, „Галерия, „Монитор, „Телеграф, „Струма, „Думите, „168 часа, „Уикенд, „България днес, „Жълто шоу, „Дума, „Минаха години, „Политика, „Икономист, „Сега – 22 издания.

Най-видимо новата титрологична практика в съвременната преса проличава в лексиката, използвана в заглавията. Най-експлицитни, лесно доловими, бързо възпроизводими и особено атрактивни се оказаха измененията на лексикално равнище, като при това те засегнаха най-напред заглавията на материалите (особено най-едрите), първите и последните страници на изданията, авторските коментарни текстове (Замбова: 2000: 2).

Наред с неизбежната културна и обществено-политическа лексика, термини и икономически понятия, в заглавията изпъкват думи, неприсъщи на публичната комуникация – пейоративна и разговорна, разговорни и авторски неологизми, жаргонизми, турцизми, дори вулгаризми. Още в началото на 90-те години обществеността бе шокирана от грубия език, който се пренесе от улиците и площадите върху страниците на вестниците. Думи и изрази, смятани за табу в публичното пространство превзеха вестниците. Това, което обикновено се разпознава като „разговорност“, е средство за формиране на професионален език. Медиите произвеждат тези езици сами, за да се институционализират чрез тях. [...] Лансира се идеята, че разговорността в медиите е „несъщинска“, „псевдо-“ или „квази-“. (Велева: 1995: 1) Така по отношение на изразните средства се заличи необходимата граница между публична и битова комуникация. Чрез думите най-бързо и лесно се постига търсената атрактивност, провокативност, комуникативност. Първоначалната безконтролна употреба на неуместни в стилистично отношение експресивни изрази от ниския регистър на езика е овладяна в значителна степен. Първоначалното опиянение от „свободата на словото“ е преодоляно и случаите на неуместна употреба на лексеми, отнасящи се към уличния език, са намалели значително. Това овладяване се наблюдава главно в информационната преса и не се отнася

за „жълтите“ издания, които залагат именно на експресивна лексика както в заглавията, така и в основния текст.

Експресивната разговорна лексика (жаргонизми и отрицателно маркирани лексеми) изпъква ярко на фона на заглавието, влизайки понякога в стилистичен контраст с обкръжаващата я лексикална среда. Това наблюдаваме и при отразяването на случая „Елена Поптодорова“:

Поптодорова замазва по балкански (Телеграф), Поптодорова краля и преди (България днес), Елена Поптодорова ни посрами (Политика), (Монитор), Елена Поптодорова проговори за помадата (Жълт труд), Отворете досието на Елена Поптодорова (19 минути), Камери издали Елена за кражбата (Телеграф)

Използват се определени лексеми, които веднага се „набиват“ на очи с експресивно негативна натовареност: **крадла, замазва, посрами, кражба, лъже, краде, краля и преди, издали.**

Наред с експресивната лексика често се срещат и разговорни словосъчетания, идиоми, присъщи на разговорната реч, словесни каламбури, метафори:

Поптодорова засенчи Бай Ганьо (Стандарт), Поптодорова замазва по Балкански (Телеграф), До 5 г. затвор грозят Поптодорова (България днес), Изгубената Елена (Труд), Поптодорова замеси покоен политик в скандала (Телеграф), Поптодорова аут от US европейския парламент (Монитор).

Използват се: **засенчи Бай Ганьо, замазва по Балкански, ни посрами, затвор грози, изгубената Елена, замеси покоен политик в скандала, аут от.**

Във връзка с лексикалното оформление на заглавията трябва да се отбележат две подчертано характерни особености – изключително често прибегване до метонимия и включването на собствени имена по специфичен начин.

Предпочитан похват от страна на авторите е да заменят метонимично лицата и институциите с тяхното местоположение. Това води до висок процент на метонимии в заглавията:

Камери издали Елена за кражбата (Телеграф), Син паспорт спасил Поптодорова от затвор (Телеграф), Ревизия в магазина издада Поптодорова (Телеграф), Инвентаризация на магазина издада кражбата на Поптодорова (Монитор).

Все пак заглавието не може да мине и без поименно споменаване на политически и обществено значими личности. В нашия случай в почти всяко заглавие присъства името на Елена Поптодорова. Което приближава политически ориентираните вестници към таблоидната преса, в която конкретизирането на личността е от особено значение. Разликата между типовете преса е известна, като ние разглеждаме пресата като – популярна, таблоидна и офи-

циална, качествена. Таблоидната преса е ориентирана към всички категории читатели и поради това често я наричат масова. Търсенето на всяка цена на сензационното, което продава вестника, често води до множество компромиси с журналистическите принципи и морала.

Масовата преса предлага мозаечна култура, която се обръща към твърде различна публика, като търси да привлече възможно най-голям брой читатели. Тя представя опростена картина на света, като акцентира по-скоро на емоцията, отколкото на аргументите. (Дачева: 2014: 160).

Все пак има и някои материали, които са без пряка номинация, но се отнасят до Поптодорова:

Има 125 бона в сметки (България днес), Недипломатични лъжи (България днес), Хибридно ми е (Сега), Това не е нормално (Дума), Задържаха за кражба в Полша експосланика ни в САЩ (Монитор), Продължаващото самоубийство (Стандарт), Кастинг за еничари (Уикенд), Надлъгване вместо истината (Стандарт).

Докато ежедневниците акцентират предимно на факта, в жълтата преса се залага на пълното име:

Елена Поптодорова губи 50 бона заплата (Жълто шоу), От кремчето на Елена Поптодорова до истината за големите грабежи (Галерия), Елена Поптодорова била последната любовница на Тодор Живков (Уикенд), Елена Поптодорова проговори за помадата (Жълт труд), Ретро: Елена Поптодорова: Жертва съм на ДС (Ретро), Елена Поптодорова: Не съм краля козметика (Ретро),

Видно е, че в посочените заглавия от самоопределящи се като жълти медии вестници – Уикенд, Ретро, Жълто шоу, Жълт труд, Галерия, номинацията е направена с двете имена: Елена Поптодорова.

Характерно е, че при употребата на собствени имена се наблюдава една несвойствена фамилиарност, назоваване на лицата (дори когато това са значими обществени фигури) с малките им имена, само с фамилните или с прякори (когато става въпрос за лица от криминалния контингент). Например:

Малко име: *Камери издали Елена за кражбата (Телеграф), Изгубената Елена (Труд)* **СРЕЩУ фамилия:** *Хванаха Поптодорова да краде крем за 370 евро, Поптодорова пробвала да се измъкне с дипломатически паспорт (Монитор), Поптодорова хвърли оставка (Стандарт), Поптодорова призна ЗА КРАЖБАТА (Телеграф).*

Този тип употреба на собствените имена може да бъде отнесен към средствата, с които се постига експресивност. В стилистично отношение се по-

стига ефект на близост, на фамилиарност, на принизяване на личността в обществен план. Така се скъсява дистанцията между читателя и важни фигури от общественото пространство. Като начин за постигане на ефекта обаче този похват е по-скоро нежелан, нетипичен за стила и езика на ежедневници с осведомителна функция и претенции за сериозност.

В заключение може да се обобщи, че заглавието като публицистична лексикална стратегия се отличава в българската преса по много признаци: директност, диалогичност, привиден стремеж към обективност и фактологичност, които привидно изместват индивидуалната интерпретация, комуникативност и атрактивност, докосващи границата на кича, и до нарушаването на определени езикови и етични норми. Колоквиализацията, обхванала пресата като цяло, се наблюдава и в заглавието.

Тя се изразява в безпардонен език, понякога в самоцелна експресия и псевдодемократичност. Налице е стремеж събитията да се представят колкото се може по-драматично, сензацията да стане по-скандална. Всички отбелязани похвати имат едно основно предназначение – да се скъси пътят до читателя, да се мобилизира вниманието на аудиторията и да се внуши конкретният дискурс, който редакционната политика на изданието следва от своите страници за добро или лошо.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Велева, 1995:** Велева, М. За несъщинската разговорност на вестникарските заглавия. – *Съпоставително езикознание* София, 1995, 1.
- Дачева, 2014:** Дачева, Г. *Стилистични ефекти на заглавията в българската и френската преса* – София, 2014, 160 с.
- Желязков, 2003:** Желязков, Н. *За някои употреби на сегашно неактуално време в българските и английските печатни медии.*
[<http://georgesg.info/belb/personal/zhelyazkov/doklad.htm>]
- Замбова, 1999:** Замбова, А. Лексикални характеристики и експресивни цели на съвременния български популярен печат. – *Български език и литература*, София, 1999, 1.
- Замбова, 2000:** Замбова, А. Популярната таблойдна преса – жанрова, функционална и комуникативна характеристика. – *Език и литература*, София, 2000, 2.
- Знеполски, 1997:** Знеполски, Ив. *Новата преса и преходът*. София, 1997.
- Ичева, 2003:** Ичева, Н. *Заглавието във вестника*. София, 2003.
- Николова, 2003:** Николова, А. Информативност на вестникарското заглавие. – София, *Властта на медиите*, 2003.

Езикова култура

Стефка Фетваджиева, СУ „Св. Климент Охридски“

ЗА НЯКОИ НЕЯСНОТИ В ПРАВИЛАТА ЗА УПОТРЕБАТА НА ДЕЕПРИЧАСТИЕТО

The paper examines some difficulties which native Bulgarian speakers have when use a non-finite verb form – deeprichastie. Compared to English gerund, Bulgarian deeprichastie has more narrow meaning: it is a non-finite verb form, which can be used only in order to mark that an action occurs at the same time when the main action occurs, and its subject must coincide with the subject of the verb. Due to insufficient prescriptions the deeprichastie is often misused. Examples of ambiguity due to misuses are discussed.

Key words: deeprichastie, subject, ambiguity, prescriptions

Една от неличните глаголни форми, използвана с голяма честота, но същевременно създаваща затруднения далеч не само на учениците и студентите, е деепричастието. В немалко журналистически материали, в учебници и научни публикации, разискващи проблеми от различни области, се откриват употреби, които създават неяснота за това кой какво кога прави. Това е причината за **обект** на тази работа да бъде избрана употребата на деепричастието и свързаните с кореференцията правила, които я регламентират. Извън обекта на разглеждане остават въпросите, възникващи във връзка с въведената от Р. Якобсон (1971: 135) категория таксис¹ и отношението на деепричастието към нея. Таксисните отношения, изразявани с деепричастието, са подробно описани от Ив. Гугуланова (2005: 143 – 150), като са илюстрирани с богат езиков материал. **Целта** на тази работа е чрез примери да се покажат, от една страна, някои актуални процеси на промяна в значението на деепричастието, и от друга – да се коментират формулираните в „Официален правописен речник на българския език“ (ОПР 2012: 28) правила за употреба.

Изследователите на българския език обръщат внимание, че деепричастието в българския книжовен език се установява сравнително късно – в края на 19. век, чрез творчеството на автори като Ив. Вазов, П.П. Славейков, П.К. Яворов и др. Във връзка с това се отбелязва, че деепричастията са характерни за писмената разновидност на книжовния език и се препоръчва да не се из-

ползват твърде често, тъй като „прекалената им и честа употреба прави речта по-книжна и я отдалечава от обикновеното разговорно общуване“ (Граматика 1983: 383). В по-нови изследвания се обръща внимание, че днес деепричастието „намира израз във всички стилове като проява на интелектуализацията на книжовния ни език в областта на синтаксиса“ (Ницолова 2008: 441), като отклоненията от книжовната норма, наблюдавани в разговорната реч и в езика на медиите, се обясняват с неговата принадлежност към книжните регистри на българския език. Подробно разгледани и коментирани са различни употреби на деепричастни конструкции в пресата от последните десетилетия в монографията на Ив. Гугуланова. Авторката проследява различни случаи на спазване и на нарушаване на книжовната норма, засягащи корелацията при употребата на деепричастия, като обръща внимание на семантичните и стилистичните дефекти, които се пораждат в редица случаи (Гугуланова 2005: 150 – 165).

Значение и правила за употреба. В „Основна българска граматика“ на Л. Андрейчин (1978), както и в Академичната граматика (1983: 382) деепричастието се определя като нелична глаголна форма, която означава „допълнително и едновременно действие спрямо глагола (сказуемото) в съответното изречение“. Както се вижда, така дефинираното значение не поставя други изисквания към употребата на деепричастието освен необходимостта действието, което означава, да е едновременно с действието, изразено със сказуемото на изречението.

В монографията си „Синтаксис и стилистика“ в главата, посветена на двусмислиците, които се пораждат от неточна употреба на обособени части, Ст. Брезински (1994: 124) чрез примери посочва, че се получават семантично и стилистично дефектни изрази, когато подлогът не е вършител на действието, изразено с деепричастие. Р. Ницолова (2008: 440 – 441) също обръща внимание на това, че деепричастието не само изразява едновременност на означеното действие с действието на сказуемото в изречението, но и че „субектът на деепричастието е корелативен с подлога, както гласи и книжовната норма“.

По друг начин формулират правилата за употреба на деепричастието авторите на „Официален правописен речник на българския език“ (ОПР 2012). Според предписанията, които дава речникът, деепричастията са правилно употребени „само ако действието, което назовават, е едновременно с действието, означено с лична глаголна форма в изречението, и то при условие че вършителят и на двете действия е един и същ“ (ОПР 2012: 28). Тази формулировка не прави разлика между вършител на глаголното действие и граматически подлог (или по-точно глаголен субект, доколкото подлогът в изречението може и да не е експлицитно изразен) – разлика, която е от съществено значение за адекватната употреба на деепричастията. Нека да разгледаме два примера:

1. *Пиейки кафе, студентът чете вестника.*
2. *Пиейки кафе, вестникът се чете от студента.*

И в двете изречения действията (пиенето на кафе и четенето на вестника) са едновременни и вършителят на действието е един и същ – студентът, т.е.

според правилата на „Официален правописен речник“ би трябвало да се приеме, че деепричастието е правилно употребено. Това обаче противоречи на интуитивното ни разбиране на носители на езика. Когато давам този пример на студенти от различни специалности в часовете по езикова култура, още при прочитането на втория пример студентите избухват в смях, като казват, че от второто изречение се разбира, че вестникът пие кафе, а това е невъзможно извън художествената литература: в реалната действителност пиенето на кафе е неприсъщо на вестниците. Този пример показва, че изискването за тъждественост на вършителите на двете действия – на деепричастието и на сказуемото, не е приложимо без допълнителни уточнения.

Отклонения. Тук ще бъдат разгледани примери на различни нарушения при употребата на деепричастието, само част от които са нарушения и според ОНР.

1. Случаи на несъвпадане на вършителя² на действието, изразено с деепричастие, с вършителя на глаголното действие, т.е. нарушения и според ОНР.

1. 1. Употреба на деепричастие вместо подчинено изречение за условие. Да разгледаме следните примери³:

3. (...) *защо всички, които с такава радост споделят колко им е гадна София, споменавайки някой нещo срещу техните родни селца и градчета, скачат като ужилени госпожици?*

4. *Съдейки по съдържанието на хладилника, в апартамента живее само котката...и някакъв пияница.*

И в двата примера пишещите са избрали да се изразят с деепричастие при сказуемо, което е глагол в деятелен залог, като вършителят на действието, изразено със сказуемото, е и подлог на изречението, а сказуемите са с конкретни, неабстрактни значения (*всички скачат; котката и пияницата живеят*). В изречение 4. сказуемото не е съгласувано с подлога вероятно поради търсения хумористичен ефект, за което говорят словоредът и многото-чието пред втория подлог. И при двете изречения контекстът е такъв, че няма опасност от неразбиране на това кой е субект на деепричастието и кой – на сказуемото. При все това деепричастията са употребени в нарушение на нормата, доколкото имат вършител, който е различен от вършителя на глаголното действие, ако следваме предписанието на ОНР, или различен от подлога, ако следваме по-прецизна формулировка на правилото. И в двата случая пишещите са предпочели да се изразят с деепричастия, вместо да използват подчинени изречения за условие. В пример 4. прави впечатление сравнително често срещано предпочитание от страна на пишещите да се използва деепричастие вместо изречение със сказуемо в страдателен залог. Изреченията, които по този начин нарушават нормата, лесно биха могли да бъдат редактирани, като деепричастието се замени с подчинено изречение: *... ако някой спомене нещo срещу техните родни селца и градчета, скачат като ужилени и Ако се съди по съдържанието на хладилника, в апартамента живее само котката...*

1. 2. Употреба на деепричастие вместо отглаголно съществително. Такива употреби са много разпространени. Във всеки от примерите, разбира се, е възможно употребата на деепричастието да бъде обяснена като заместваща подчинено изречение. Тук обаче деепричастието се разглежда като използвано вместо отглаголно съществително, доколкото в посочените примери (за разлика от пр. 3 и 4) деепричастията, изглежда, са употребени за целите на номинализацията и могат естествено да бъдат заменени с отглаголни съществителни:

5. Разкривайки енергийната корупция, полетяха камъните.

6. Говорейки за това, с което трябва да се захванеш, ще ти помогне да организираш мислите си и да се фокусираш върху проблема.

7. Признавайки съществуването на газовите камери, не означава отричането на лагерите в Сибир.

В пример 5. деепричастието е предпочетено в изречение със сказуемо в деятелен залог и подлог, който съвпада със субекта на глаголното действие. Вършител на действието, изразено с деепричастие, не е глаголният субект, т.е. даденото от ОПР правило за употреба на деепричастието е нарушено. За разлика от примери 3. и 4. обаче тук глаголът е с метафорично значение, което създава допълнителни затруднения във възприемането на смисъла. Макар че камъните не са полетели сами, а някой ги е хвърлил, субектът на деепричастието (онзи, който е разкрил корупцията) не съвпада с вършителя на действието в изречението.

В примери 6. и 7. фразата с деепричастие заема позиция на подлог, която е неприсъща на деепричастието. В тези случаи то е неправилно използвано вместо отглаголно съществително може би с цел постигане на номинализация. Вероятно по този начин пишещият се е стремил да придаде по-книжен, по-научен характер на изказването си, а в последния пример може би е искал и да избегне употребата на две отглаголни съществителни едно до друго. В пример 7. (както беше отбелязано при пр. 5.) отново се забелязва употребата на конструкция с деепричастие вместо подчинено изречение със сказуемо в страдателен залог (*Да се признае съществуването на газовите камери...*).

И в трите примера дефектът лесно може да бъде отстранен, като например се замени деепричастието с отглаголно съществително: *При разкриването на корупцията полетяха камъни; Говоренето за това, с което трябва да се захванеш, ще ти помогне...; Признаването на съществуването на газовите камери не означава...*

1. 3. Употреба на деепричастие вместо сегашно деятелно причастие. Много разпространена е употребата на деепричастие вместо сегашно деятелно причастие. Тя се среща в различен тип изречения и в различен тип текстове – както разговорни или имитиращи разговорните, така и в научни и публицистични. Такива употреби могат да се видят в следните примери:

8. В Сердика Център ще намерите над 210 магазина, предоставяйки невероятно разнообразие на марки.

9. Кое може да е страшно за детето, отивайки към поликлиниката?

10. От института показват как използването на дълбоко вкоренените растения (трайни насаждения) в земеделието, **имитирайки** естествените екосистеми, а не едносезонните насаждения, характерни за съвременните селскостопански системи, може да доведе до еквивалентни добиви на зърно.

За разлика от пример 8., в който деепричастието е употребено и в нарушение на правилото, формулирано в ОПР (доколкото вършителят на действието, изразено със сказуемото, макар и неназован, е ясен, това е ‘вие, клиентите на магазина’, а вършител на действието, изразено с деепричастието е магазинът, т.е. вършителите на двете действия са различни), в пример 9. деепричастието е употребено в изречение, в което няма и не се мисли за вършител. В пример 10. деепричастието създава неяснота дали учените, или дълбоко вкоренените растения имитират естествените екосистеми.

И в трите примера деепричастието е употребено вместо сегашно деятелно причастие или подчинено определително изречение и изреченията могат да се редактират, като бъде извършена следната замяна: *...ще намерите над 210 магазина, **предоставящи** / които предоставят невероятно разнообразие...; Кое може да е страшно за детето, **отиващо** / което отива към поликлиниката?; От института показват как в земеделието използването на дълбоко вкоренените растения (трайни насаждения), **имитиращи** / които имитират естествените екосистеми (...) може да доведе...*

2. В изречения със сказуемо в страдателен залог. Деепричастието е често срещано в изречения със сказуемо в страдателен залог. В тези случаи, както в конструирания пример 2., формално погледнато, няма нарушение на правилото според формулировката, която е дадена в ОПР и която изисква съвпадение на вършителя на действието, изразено с деепричастие, и на действието на сказуемото. При все това употребата на деепричастие създава затруднения в разбирането на изречението, както може да се види в следните примери:

11. *В британския град е изтрито графити, **не знаейки**, че го е направил Banksy.*

12. *Отклонявайки се от формалните и установени преди векове практики, хората, животните и предметите от онова време вече се изобразяват много по-реалистично, обемно и с илюзия за движение.*

13. *Както се очакваше, скоро тази информация се споделяше в мрежата и беше препечатвана от други сайтове и агенции, **доверявайки** се на преценката на телевизията за изложените факти.*

14. *Изцяло споделяме вашия подход, съгласно който днешните проблеми трябва да се разрешават **не разделяйки се, не обръщайки** гръб едни на други, а **обединявайки** усилията си, каза Путин...*

И в четирите изречения вършителят на действието, изразено чрез деепричастие, съвпада с логическия вършител на действието на глагола сказуемо, въпреки че вършителят не е изразен, а само се подразбира: онзи/онези, изтрили графитите, е същият/са същите, които не знаят, че графитите са на Банкси,

т.е. вършителите на двете действия са едни и същи; неназованите художници от пример 12. се отклоняват от установените практики и изобразяват хората, животните и предметите по-реалистично; онези, които са препечатвали информацията, са се доверили на преценката на телевизията (пр. 13.) и проблемите трябва да се решават от хората, като същите тези хора не се разделят, не си обръщат гръб, а обединяват усилията си (пр. 14.). Всяко от изреченията обаче звучи като дефектно поради трудността да се идентифицира субектът на деепричастието при примери 13. и 14., а при 11. първоначалното впечатление е, че графитите не знаят, че са на Банкси, както и че хората, животните и предметите се отклоняват (пр.12.).

С особено големи затруднения е свързано разбирането на изречения, съдържащи деепричастие, когато сказуемото е глагол в страдателен глагол, като при това реалният, логическият вършител е неясен. И в тези случаи деепричастната конструкция е употребена вместо подчинено изречение със страдателен залог, подобно на примери 5. и 7. Това може да се види в пр. 15. и пр. 16.:

15. *Всички ресурси са добре премерени и до крайната цел се стига по максимално пряк път, **намирайки** най-добрите резултати за Вас, така че да възвърнете инвестициите си и да спечелите от тях.*

16. *Маршрутът е подобрен спрямо миналата година, **отчитайки** препоръките на състезатели, съдии и БФЛА.*

Както личи от тези примери, правилото за употреба на деепричастието в ОПР не е достатъчно прецизно. То би трябвало или изрично да изключи възможността да се употребява деепричастие в изречения със страдателен залог на сказуемото, или да се придържа към формулировката, че субектът на деепричастието трябва да съвпада не с вършителя на действието на сказуемото, а с граматическия подлог на изречението.

3. **В безлични изречения.** Особено често деепричастия могат да се срещнат в безлични изречения. Те също могат да създадат объркване и трудности в разбирането или поне затруднения във възприемането. Това се вижда от примерите:

17. *Тепърва ще има атаки към Президента, **използвайки** тази трагедия.*

18. ***Измервайки** този ъгъл, наречен паралакс, може да се определи на какво разстояние се намира звездата от нас.*

19. ***Предполагайки**, че тези марсотресения са подобни на земните, то е възможно трусовете да произведат водород, един от източниците на енергията за наличието на живот.*

И в трите изречения е невъзможно да бъде идентифициран вършителят на действието, изразено с деепричастие, което се дължи на липсата на вършител на действието, изразено със сказуемото. Наистина в тези случаи не е възможно да двусмисленост, каквато бихме могли да срещнем при изречения със сказуемо в страдателен залог, но очакването е, че деепричастието има вършител и ако той не е назован или не се подразбира, това става причина за усещане за неясно значение на израза.

Изводи. Употребата на деепричастия е много разпространена. Тя е характерна за най-различни стилове и комуникативни ситуации. В голяма част от случаите деепричастията са употребени в противоречие с правилата, което понякога създава затруднения при възприемането на смисъла на съобщението. В много случаи обаче деепричастията са използвани на пръв поглед съгласно правилото, формулирано от ОПР, но употребата им се възприема като неправилна или най-малкото странна. Това налага или да се направи по-широко социолингвистично проучване, което да установи доколко подобни употреби пречат на комуникацията и ако не пречат, да не се формулират ограничаващи правила, а използването на деепричастия да бъде оставено единствено на езиковото чувство на говорещия или пишещия. Ако обаче се установи, че подобни употреби създават затруднения за разбирането, следва правилата да бъдат достатъчно точно формулирани, като се обърне специално внимание на изискването вършителят на действието, изразено с деепричастие, да съвпада с подлога на изречението.

БЕЛЕЖКИ

¹ Таксисът е езикова категория, която – за разлика от времето, характеризира събитието, за което се говори, по отношение на друго събитие, за което се говори, без отношение към акта на комуникация (Якобсон 1971: 135, 140). Формите, с които се изразява отношение на едновременност, предходност или следходност към друго събитие, са зависим таксис. По въпросите, свързани с категорията таксис в българския език, може да се види още у Куцаров 2007, Ницолова 2008 и др.)

² Тук ще се придържаме към терминологията на ОПР и ще говорим за вършител на действието, като в случаите, когато е важно да се направи уточнение, ще се използват и други, по-точни термини.

³ Примерите са екскерпирани от различни интернет източници. Правописът и пунктуацията на оригинала са запазени.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин** 1978: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София. Наука и изкуство, 1978.
- Брезински** 1994: Брезински, Ст. *Синтаксис и стилистика*. София. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994.
- Грамматика** 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т.2. Морфология*. София. БАН, 1983.
- Гугуланова** 2005: Гугуланова, Ив. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Куцаров** 2008: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив. Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Ницолова** 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София. Унив. издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Якобсон** 1971: Jakobson, R. *Selected Writings. II. Word and Language*. The Hague, Paris. Mouton, 1971.

НЕУМЕНИЕТО ДА СЕ ЗАПОЧНЕ

The work deals with the writing skills of our students and especially with the composition problems of their essays. It is focused on the beginning as a manifestation of the greatest composition difficulties, which students meet in their writing progress.

Key words: writing skills, composition, students, beginning

Неведнъж в различни свои работи сме се спирали на писмените неумения на нашите ученици и студенти. Тук ще обърнем внимание на ключовия и може би най-сложен от композиционна гледна точка проблем – началото. Неслучайно повечето млади автори са най-затруднени в началото и в края на своето съчинение, като първият абзац обикновено е и най-лошият от всички, което не е чудно, тъй като за да започнеш един писмен текст, трябва да имаш представа за цялото. Както ни уверява Н. Георгиев, „началото на творбата е ключова точка и казаното там „тежи“ относително повече и въвежда като музикален ключ в нейния свят“ (Георгиев 1979: 115). Струва ни се, че това важи и за всеки писмен текст и затова ще отделим малко повече внимание на неумението да се започне, което е и най-концентрираният израз на композиционното неумение на пишещите младежи. Те по правило не знаят с какво да започнат и затова най-често започват с клишета. При това произволно избраните клишета са в повечето случаи жанрово и стилистично съвсем неадекватни. Например в една международна анкета, която е правена по друг повод, на въпрос: *Как бихте започнали разказ за историята на света?*, 15% от българските студенти (предимно от филологическите факултети и ФЖМК) отговарят с традиционното приказно начало: *Имало едно време...*

При хронологичния тип текстове въпросът за началото е сравнително по-ясен. Макар да не е препоръчително да се започва винаги от раждането или от сътворението на света, наративите обикновено са разположени в определена времева рамка с ясна начална и крайна точка. По-сложна е ситуацията с нехронологичния тип текстове. Тук началото има наистина ключова организираща роля за структурата на текста и предопределя очакванията на реципиента. Ако например един текст на тема: „Никой не е сам съдник на своите дела“ започва с *България има славна история*, то читателят веднага би заключил, че авторът бяга от темата или подхожда неадекватно към нея. Това често се случва и при прекалено постъпателния тип начало. От опит знаем, че българските ученици и студенти нямат навика да формулират ясно комуникативно намерение или ясна теза в началото на своите писмени работи, а това по правило води до разхвърляност и неясноти и по-нататък. Ето например как започва

един коментар на дванадесетокласник върху „Проблемът за града в поезията на Христо Смирненски според първата част на цикъла „Зимни вечери“.

Творчеството на Христо Смирненски е едно от най-отчетливите в българската литература. Затова допринася талантът на автора да създава една по-красива и богата литература. Творбите му са актуални дори и в съвременето. Едно от пленителните му творения е цикълът „Зимни вечери“. Той предизвиква неповторими (?) у читателя, защото е изпълнен с множество силни епитети, въздействащи на всеки от нас. Голяма роля за въздействието има именно първата част, рисуваща мрачните, сиви и тъжни картини на града.

Коментарът, който започва по този начин, е с неголям обем от две ръкописни страници. Виждаме колко бавно пишещият се насочва към темата и колко трудно фокусира вниманието си върху същественото. Започва от *творчеството, таланта на автора, творбите му*, за да стигне накрая и до конкретната творба, обект на коментара, и едва в шестото изречение от общо двайсетина пристъпва към темата, без обаче да формулира ясна теза по нея. Първите пет изречения почти нищо не казват, но изобилстват от обичайните клишета, безсмислици и трузими. Изобщо това е едно типично за нашите ученици начало, което им се струва подходящо за всяко от жанрово неопределените литературни съчинения, които се очакват от тях в училище.

За такова положение на нещата си има множество причини, но една от тях според нас е, че в часовете по писмена реч в училище се отделя малко внимание на т. нар. „американско“ или аргументативно есе или „съчинение разсъждение“, както предпочитаме да го наричаме у нас (Васева, Михайлова 2000: 4). А то е ключов писмен учебен жанр в много страни по света. От проучените от мен реални гимназиални учебни планове само в 12-ти клас е предвиден някой и друг час за запознаване с този тип съчинение. Според Т. Ангелова „есето може да бъде отнесено към аргументативния тип текстове, чиято логическа структура отразява класическото изискване за: **теза** (основно твърдение), **доводи** за истинността на тезата, **обобщително умозаключение**, което произтича от доводите и доказва истинността на тезата.“ (Ангелова 2004: 161). Не само тази ясна и отчетлива структура обаче, която има своите безспорни логически, дидактически и практически предимства, отличава есето от уж добре познатото ни интерпретативно съчинение, а личният подход и собственото виждане на автора, които също са между задължителните негови характеристики. Пак според Т. Ангелова: „Ученическото есе се отличава от литературнокритическия тип, както и от художественопублицистичния тип есе по дидактическите си функции. То служи да се овладяват умения за изразяване на лична позиция, отразяваща ценностната система на пишещия. Есето предлага на ученика възможности да заяви собствените си предпочитания, вкусове, да се научи да

избира и да защитава избора си. То позволява на ученика да опознае себе си, да гледа на писането като на съчетание от **свобода и отговорност**.“ (пак там). Все неща, срещу които едва ли ще се намери кой да възрази. Защо ли тогава аргументативното есе е толкова пренебрегван учебен жанр у нас? Вероятно защото ние изглежда искаме и по различни начини успяваме да внушим на учениците, че не се интересуваме от тяхното мнение. Те го схващат и всячески се стараят да ни го спестят, от което едва ли някой печели. Затова българските ученици от езикови гимназии бързо се научават да пишат добре структурирани и стилово адекватни есета на чуждия език, но не и на родния.

Но да се върнем към началото. Ще продължим илюстрацията на разглежданите проблеми с началото на едно съчинение на първокурсник в СУ (от ФСлФ или ФЖМК), озаглавено „*Думата*“, което започва по следния начин:

На пръв поглед никой никога не се е замислял за това какво представлява самата дума. Малкото дете не се интересува от нейния състав, а просто я използва. Но думата има своето значение!

Това начало изобщо не е най-лошото, което сме виждали, но е симптоматично със своята неискреност и с опита си да избегне личното изявление. Нямаме никакви основания да считаме пишещия за глупав, така че е трудно да се разбере защо рискува с подобно начално обобщение пред филолози. Вероятно защото иска да избегне личното признание: „Аз никога не съм се замислял...“, което би било много по-естествено и по-адекватно в случая. По-нататък сравнението с малкото дете си е съвсем на място и ако отстрани патетичната удивителна след труизма, авторът би могъл спокойно да продължи с размислите си за значението на думата.

Друг автор пък не бяга от личното отношение, макар отново да започва с клише. Той/тя дава и предпазлив израз още в началото на нежеланието си да пише:

„В началото бе словото...“ Ще ми се да започна така... Но този, чиито са тези думи е имал много повече вдъхновение от мен. Това особено, деликатно състояние на духа ми убягва, особено във време, когато съм настроена да слушам думите, а не да ги изписвам, свързано и то!

Отново първият абзац завършва с немотивиран възклицателен знак, но по същество изглежда изпълнява организираща мислите функция. Така или иначе той се оказва фалстарт и след него се налага ново начало:

Думите...Не съм започнала да ги възприемам още като филолог, като езиковед. Все още, за мен те са натоварени твърде много с емоции...

В този случай авторката може да формулира мислите си и на практика доста добре борави с думите. Липсват ѝ по-скоро редакционни умения, за да

отстрани словесното излишество и да постигне целенасоченост и икономия. Макар че накрая откровенно си признава, че цели главно да запълни белия лист с думи, които той *е принуден да приюти*. С подобни похвати и с много удивителни са изписани всъщност около 40 реда, т. е. с десетина повече от изискваните. Това е също нещо, в което не възпитаваме учениците и студентите си – да се вмести в определен обем. Докато ние колебливо и най-често неуспешно се опитваме да ограничим броя страници (по-рядко редове), в чужбина отдавна вече боравят с брой думи или дори знаци. А тъкмо ограниченията и ясните правила дисциплинират мисълта.

Неопитните в писането млади хора са по-скоро улеснени, отколкото затруднени от наличието на ясни структурни правила за техните текстове. И колкото по-строга е налаганата композиционната рамка, толкова по-полезно е за обучаваните. Неуместно е например още в самото начало на учениците да се обяснява, че тезата може да се постави в началото или в края на текста, защото тогава няма лесно да се научат да различават теза от заключение и да се възползват от важната текстоорганизираща роля на начално поставената теза. На много по-късен етап, след като вече са овладели основната композиционна схема, учениците може да бъдат поощрявани творчески да разчупват конвенционалните модели. Затова именно е изключително полезно в обучението по писмена реч да се обръща повече внимание на научните текстове, и то далеч преди младежите да стигнат до студентските банки.

Научният текст е не само високо информационно наситен и добре организиран, той е по правило смислово и структурно прозрачен. Както на нивото на абзаца, така и на по-висшите си структурни равнища той се самонаблюдава и постоянно експлицитно заявява какво прави и защо го прави. Това позволява да бъде анализиран и имитиран сравнително лесно, което пък снабдява пишещите с множество широко приложими писмени модели. Повечето от тях имат нехронологичен характер, така че могат качествено да разнообразят и обогатят репертоара от писмени умения на учениците и са просто задължителни за студентите. Научните текстове са също композиционно добре разчленени, което при тях е и графично обозначено, а това несъмнено подпомага обучението. С използването на подобни писмени модели се постига и друг полезен резултат – анализирайки ги, учениците се учат по-добре да четат и разбират своите учебници, т. е. овладявайки писмената реч, стават по-добри читатели и обратно.

Друга особеност, типична за писмените (не)умения на нашите студенти, е, че те трудно правят разлика между **уводна теза**, която се нуждае от аргументация, и следващите от нея **изводи и обобщения**. Което е логично, защото ако не знаеш къде си тръгнал, трудно ще стигнеш целта. И тук отново би трябвало да си припомним характеристиките на аргументативното есе като учебен жанр и да съжалим, че то така и не успява стабилно да навлезе в нашето училище. Още повече, че с тези проблеми се сблъскваме не само

ние, филолозите. Колеги от технически специалности постоянно споделят, че е печално да се види как студент доказва математически безпогрешно някаква теорема (теза) в продължение на няколко страници, а накрая не може в три реда да обясни на разбираем български език какво е постигнал и какво следва от изчисленията му.

Така описаната картина на писмени (не)умения е характерна не само за ученическата и студентската писмена продукция, но е широко застъпена и в журналистическата практика. Информационните материали в почти всички наши всекидневници изобилстват с подвеждащи, експресивни и нефункционални заглавия, ниско информативни лийдове и висока повторителност. Отговорите на основните за новинарския текст въпроси **кой, какво, къде и кога** по правило се крият зад множество подробности, клюки, измислици и инсинуации, но затова пък се повтарят от три до пет пъти във всеки материал. Ето как започва от първа страница и продължава на трета един неголям материал от в-к „Телеграф“ от 07.04.2017 година.

Надзаглавие: *Със съмнителни пари*

Голямо заглавие на два реда: *Любовницата на Веско го спонсорира*

Нещо като подзаглавие: *Веска дала 50 бона на любимия си за песен и клип*

До този заглавен комплекс, от който не става ясно дори кой е главният герой, стоят снимките на певица Веселин Маринов и на някаква жена (вероятно нарочената за любовница). Те явно би трябвало да запълнят информационния дефицит. Под тях в черно каре следва лийд (начален пирон) със заглавие: *ТЕЛЕГРАФ*

Любовницата на трубадура Веселин Маринов се превърна в негов спонсор. Блондинката Веселина Пеева дала на любимия си 50 000 лв., които той инвестирал в нова песен и клип, това разкриха източници на „Телеграф“, близки до НАП.

Материалът продължава на трета страница, където се повтаря точно същият заглавен комплекс (с различни шрифтове) и снимки (на В. Маринов малко по-различна). Повтаря се дословно и същият лийд, като само първото изречение е в получерно, а следващото е на нов ред. В него е пропуснато името на жената, а накрая абревиатурата НАП е разгърната като Националната агенция по приходите. Виждаме как дотук основната информация (с някои доуточнения и допълнения) е повторена четири пъти, без да са спестени пикантериите. До края следват още три абзаца, озаглавени *Афера, Прахосница* и *Писмо*, които се занимават основно с финансовите и семейните дела на никому неизвестната Веселина Пеева. В първия от тях клюките и инсинуациите около връзката ѝ с В. Маринов са напомнени за пети път, а в следващите два са допълнени с нови версии и „тъмни нюанси“ от семейната история на дамата, което изглежда е и същинската тема на материала. Ето как една и съща съмнителна клюкарска информация е повторена пет пъти върху две водещи

вътрешнополитически страници, без да се пести място или да се посочват източници, а името на известния певец е използвано като атрактивен пирон, върху който да се окачат пикантните подробности от живота на друго лице.

Едва ли подобен нефункционален подход към темата е резултат само от лоши навици или журналистическо неумение, защото той по принцип се повтаря във всеки информационен материал в почти всяко наше издание. Очевидно това представлява целенасочена псевдоинформационна стратегия, която обаче дефинира всяко издание, служещо си с подобни журналистически похвати, като популярен таблоид, подчиняващ информационните задачи на манипулативните си цели.

За съжаление в подобна комуникативна среда, която е допълнително ерозирана и от съвременните интернет комуникации, е особено трудно да се възпитават ефективни писмени умения у младото поколение. За голяма част от съвременните младежи поставянето на ясна теза в началото на съчинението и декларирането на ясно комуникативно намерение под формата на цели и задачи вероятно звучат скучно и неатрактивно, а изискването за целенасоченост и икономия е просто неразбираемо. Но това би било едно ефективно начало в усвояването на по-добра писмена култура от тях. А тя, надяваме се, ще доближи както младото поколение, така и нас като общество до една по-ефективна и по-рационална публична комуникация. Което съвсем не е малко.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелова 2004:** Ангелова, Т. *Методика на обучението по български език. Съвременни проблеми*. София. СЕМА РИШ, 2004, с. 161
- Васева, Михайлова 2000:** Васева, М., Михайлова, В. *Съчинение разсъждение върху епическа творба*. София. „Светлоструй“, 2000, с. 4
- Георгиев 1979:** Георгиев, Н. „Андрешко“ от Елин Пелин (Анализационни наблюдения и методологически размисли). – *Литературна мисъл*, №1, София. с. 115

НЕУДОБСТВАТА НА МАСКУЛИНИЗАЦИЯТА (ЩЕ) ПРОДЪЛЖАВАТ

The article discusses errors and difficulties in language of the press that arise from the use of masculine gender nouns when referring to persons of female gender. Some of these cases are connected with semantics, others with syntax.

Keywords: grammar, person names, agreement.

В поредица статии Ст. Брезински¹ застава (напълно основателно, а също и като свои предшественици) срещу маскулинизацията.² С конкретни примери от днешната медийна реч, една част от които звучат абсурдно, а други – неясно, той показва „неудобствата“ (по неговия собствен израз) на това езиково явление.

Тези „неудобства“ имат две страни: едната – семантична, а другата – синтактична. Ст. Брезински насочва вниманието си към първата от тях – когато употребата на маскулинизирано съществително дава недостатъчна информация или дори е в противоречие с контекста.

За заглавието от пресата „Руски милиционер стана *Мис* Вселена“ Ст. Брезински пише: „звучи почти хумористично“ и коментира (типично в своя иронично-саркастичен стил) „Дали милиционерът не си е сменил пола?“ (Брезински 2005а). Текстът на материала обаче, обяснява езиковедът, внася яснота, че победителката в конкурса (все пак) е жена: „Милиционерка от Русия стана Мис Вселена“.³

Ето и друг крещящ пример, когато контекстът изисква женскородово име, а езиковата норма – мъжкородово:

Лейтенант *роди момиченце* в ямболския гарнизон (заглавие), Добре си свършили работата д-р Антоанета Антонова и акушерката Гинка Иванова, които *помогнали на лейтенанта да роди*. в. „Нощен труд“, 1993, бр. 180.

Вижда се неуместната употреба на името в м.р. и едновременно с това, че тъкмо маскулинизацията е използвана като стилистично средство, привличащо читателското внимание чрез квазисензационно (а какво друго може да бъде, поне при биологията на съвременния хомо сапиенс...) съобщение. За същото става реч и в друг пример: в журналистическата статия „Език свещен... и несексистки“⁴ се обяснява, че зад изречението „**Колегата** *роди*“ не се крият физиологични феномени, а маскулинизирани употреби.

Не по-малко „илюстративен“ за „неудобствата“ на маскулинизацията е и примерът, цитиран и анализиран пак от Ст. Брезински: „Генов е ... **съпруг на посланика** ни в Швеция Жасмин Попова“ (Брезински 2006: 252). Анало-

гичен на него е и друг пример от пресата, неостанал незабелязан от носител на езика: само да попитам, нормално ли ви звучи това изречение, публикувано в нашенски вестник: „**Съпругът на бившия премиер** е съсобственик на бизнес, регистриран в европейската държава.“ Е, разбира се за какво иде реч. Лошо ще стане, когато в България се разрешат хомосексуалните бракове (<http://forum.abv.bg/lofiversion/index.php/t111735-50.html>)⁵.

Цитираният коментар потвърждава смисловия абсурд на разглежданото назоваване. Става ясно също, че когато контекстът визира семейни или любовни отношения, употребата на маскулинизирани форми е напълно неподходяща, тъй като може да доведе до промяна на смисъла на изречението, т.е. въпросните отношения неправилно да бъдат схванати като хомосексуални вместо като хетеросексуални.

Втората страна на „неудобствата“ на маскулинизацията засяга синтактичното съгласуване при имена с такива форми. Възникват грешки. В изречения като **Министърът** на земеделието и горите *Десислава Танева* и заместниците му ... (примерът е от архива на Службата за езикови справки в ИБЕ); Съдии от СГС поискаха оставката на **председателя** *Владимира Янева* и заместниците му (примерът е от сайта „Как се пише?“)

Явно се появява колебание или недоумение с кое име да се съгласува притежателното местоимение – с маскулинизираното или със собственото. Правилно в такива случаи е съгласуването със собственото име, макар че и при женскородовото съгласуване остава някаква „грапавост“ на изказа поради наличие на мъжкородово име във функция на приложение.

За мене са погрешни и примери като следните: **Авторите** му (на учебника – б.м.), **една от които** познавам, са ... готови да прилагат... в. „Трета възраст“, 2014, бр. 37; България помни новия финландски **президент** с инициативата *й* като депутат от ПАСЕ ... в. „Дневен Труд“, 2000, бр. 36; **Моят психотерапевт** казва, че ... спрях да **я** посещавам. в. „Стандарт“, бр. 2807⁶, тъй като в тях има женскородово съгласуване без наличие на женскородово име. Смятам, че когато референт на имената са жени (или, както е в първото изречение – и жени), но в текста липсва лексикален маркер за това, няма основание за подобно съгласуване. На противоположна позиция е П. Пашов, според когото именно това съгласуване (с женскородови местоименни форми) трябва да се използва в случаи като разглежданите (Пашов 1999).

Очевидно този тип съгласуване е породен от желанието на адресанта да укаже, че става въпрос за жена, но тъй като това не личи от използваното съществително (понеже е от мъжки род), полът на лицето е експлициран от друга форма, чийто род обаче противоречи на традиционното съгласуване по форма в езика ни.

Така се стига и до именни словосъчетания, в които женскородово определение е „съгласувано“ (?) с маскулинизирано име. Как ви звучи изречението „**Тази продавач** днес обслужи **една съдия** и **една министър**“ или словосъчета-

нията **тази съдия, тази адвокат, тази прокурор, тази лекар, тази продавач** (Мурдаров 2010а и 2010b)? Това са конструирани примери, но за съжаление днес се срещат и реално употребени, напр. **новата министър** (на здравеопазването; на енергетиката и екологията; на правосъдието; на регионалното развитие); **тази министър** (на МВР; на икономиката и енергетиката), **тази Министър е Велика**⁷; **някаква съдия, новата съдия, тази съдия; тази прокурор; нейната импресарио; Мари Жана де Лаланд – френска астроном**⁸; ... **е известна лекар от САЩ**.⁹ Без съмнение, причините, провокирали тези примери, са прагматични – желание или нужда да се отбележи граматично женският пол при отсъствие на лексикален маркер за това. Обаче неизползването (поради нежелание, незнание или просто липса – изобщо или в книжовния език) на женскородова лексема при стремеж да се укаже женският пол е довел до тези крещящи примери за ... (всъщност) неграмотност.

Неестественото съгласуване в случаи като тези – с женскородово съгласувано определение към маскулинизирано съществително – е забелязано и от носители на езика, които, в шеговито-ироничен тон, са написали в сайта „Как се пише?“ следното: **Една колега**¹⁰, **една директор** и **една папа** влезли в един бар. В блог се обръща внимание, че правилни са само словосъчетания като *моята колежка, новата ни професорка, начална учителка, млада съдийка* за разлика от, както са наречени, абсурдните алтернативи като *моята колега, новата ни професор, начална учител* или пък от *моят колега, новият ни професор, млад съдия*, „които губят информацията, че става въпрос за жена“ (<http://blog.bozho.net/blog/869>).

Изтъкнатата причина за разглежданото женскородово съгласуване се проявява и при съществителни, при които се наблюдава колебание (ако не според речници и граматика, то в речевата практика) в рода. Затова в интернет срещаме словосъчетания като *моята / нейната / тяхната / нашата / вашата / добра джипи; моята / твоята / нашата / тяхната гуру; новата / тази / някаква / предишната пресаташе* и под.¹¹

Грешки в съгласуването при маскулинизация се появяват не само в именната група, но и в групата на сказуемото.

Примерите:

Шефът на Генщаба ген. Михо Михов и **пресекретарят** на президента *Нери Терзиева* са поканени ... на парашутните състезания като „стари пушки“ ... **Пресекретарят** на държавния глава обаче *получила* покана от организаторите като скачач с опит. в. „24 часа“, 1999, бр. 169; Основните клиенти на *Стела Маккартни*, разбира се, са знаменитостите. Но когато **дизайнерът** *направила* опит „да се доближи до народа“, ... в търговските зали царяло стълпотворение. в. „Лечител“, 2015, бр. 11, както и примерите у Ст. Буров (Буров 2016) – **Докторантът** на Стопанския факултет *е публикувала* солидна доза разголени снимки (iNews.bg),

Шефът на СГС *е участвала* лично в сделките със „Софийски имоти“ (Медиапул), **Прессекретарят** на президента *наказана* с предупреждение заради Колорадо (в. „Сега“), **Главният архитект** на Пещера *хваната* с подкуп (Vesti.bg), **Македонският министър** на външните работи *е подчертала*, че полицията в страната следи непрекъснато за ескалиране на ситуацията (в. „Дневник“), **Германският министър** на образованието *е официално лишена* от докторска степен (в. „Сега“), към които добавям и примера, цитиран във форум: **Директорът** (м.р.) на резерват „Боженци“ *ще бъде глобена* (ж.р.) заради конфликт на интереси (<http://forum.abv.bg/lofiversion/index.php/t111735-50.html>) са от типа „Министърът *е била пострещната на летището*“,

където е налице съгласуване с женскородова форма в простото глаголно сказуемо при маскулинизиран подлог. Такива примери се срещат в други езици, но в нашия са „книжни и изкуствени“ (Мурдаров 1983: 173). И в тези случаи се нарушава традиционното съгласуване по форма в езика ни, затова отхвърлям подобно съгласуване и тук.¹² Ст. Буров сменя позицията си спрямо разглежданото съгласуване. В по-ранно изследване той го смята за погрешно (Буров 2004), докато в съвсем скорошна статия, базирана върху съвременни примери от медиите, авторът го приема „за допустимо отклонение от нормата“ (Буров 2016: 30).

По-добре е такова съгласуване да се избягва. Ако обаче все пак бъде предпочетено, посочената неправилност би могла да се избегне чрез употребата на СИ *госпожа* пред маскулинизираното СИ, съветва Р. Влахова (Влахова 2001).

Причината, поради която разглежданото съгласуване се среща в узуса, е същата, както при посочените по-горе примери – указване на пола на референта на изказването, но не от номината, а от предиката.

И в примера **Здравният министър** също *бе категорична* в позицията си относно забраната. (в. „Стандарт“¹³) откриваме разглеждания тип съгласуване при маскулинизиран подлог, само че сказуемото не е глаголно, а съставно именно. Пак е важно това, че назовавайки лице жена, предикатът е с форма в женски род, а пък подлогът или подложната група са в мъжки род. И тук обаче, както и по-горе, езиковото чувство на говорещите подсказва, че е налице грешка или някакво отклонение. Потвърждава го примерът „**Директорът** *е много готина?*“ – недвусмислено заглавие във форум за, по-точно срещу, маскулинизираните употреби и свързаното с тях съгласуване. Следователно, независимо че става въпрос за жена, ако не използваме феминална лексема, остава ни да употребим (независимо дали ни харесва, или не!...) маскулинизирания вариант *Директорът е много готин*.

Приема се, че добавянето на собственото име към маскулинизираното съществително би отстранило неправилността в съгласуването.¹⁴ Смятам обаче, че примери като следните:

Дизайнерът Стела Маккартни е толкова *талантлива* и *работоспособна*, ... в. „Лечител“, 2015, бр. 11; Техният **ръководител**, Нобеловият **лауреат Елизабет Блекбърн**, винаги е *изпитвала* интерес към това как са устроени живите същества. в. „Лечител“, 2015, бр. 11; Езикът ни не е загубил своята идентичност, ..., *категорична* е **езиковедът** доц. д-р *Татяна Александрова*. в. „Монитор“, 04.05. 2016, които са изградени напълно според книжовната норма, звучат странно и необичайно, именно защото се създава впечатление за съгласуване с първия член на подложната група, който е мъжкородово име, със сказуемо (без значение от кой вид е) в ж.р.

Част от разгледаните тук примери, както и аналогични на тях, са изброени в сайт в интернет под недвусмисленото заглавие „Шедьоври на маскулинизацията“ (<https://unustamatubg.wordpress.com/category/женският-род/page/2/>), което е свидетелство за езиковия усет на носители на езика.

И при обръщения, в които след съществителното *госпожа* неминуемо следва маскулинизирано име за титла, пост, звание, също се наблюдават грешки при съгласуване. Така е в примерите **Уважаем госпожо Председател**, **Уважаем г-жо Министър**, **Уважаем г-жо Директор**¹⁵, при които съгласуването е с маскулинизираното име вместо със звателната форма на съществителното *госпожа*. Пак в интернет – в заявления, жалби и под. – откриваме и като че ли „генерализирана“ формата на прилагателното *уважаем* в м.р.: **Уважаем** или **Уважаеми** *госпожо+феминално фамилно име*. Тези примери пък, за разлика от по-горе цитирани, издават или пълно закърняване на езиковия усет за род, или хиперкоректност, превърнала се във фрапантна грешка.

Следствие, макар и не единствено от маскулинизацията, са не само примери като разгледаните, които са неприемливи или погрешни, но и гафове, при това – на високо държавно равнище. В интернет (<https://unustamatubg.wordpress.com/category/женският-род/page/2/>) е регистрирано следното: „ПосланикЪТ на САЩ беше представен като господин“. Ми като какъв да бъде представен ПОСЛАНИКЪТ? А, ама тя е дама!“ Този текст е придружен със снимка от официално събитие, където се вижда табела с надпис „Н. Пр. Г-н Марси Рийс“¹⁶.

Коментираният тук случаи са илюстрирани с нови (след 1989 г.) примери¹⁷, като техният брой, щем или не щем, ще расте. Употреби като посочените са потвърждение за „неудобствата“ (по сполучливия и напълно основателен израз на Ст. Брезински) на маскулинизацията.

Изводът е: използвайте феминалните лексеми. За това апелира (нееднократно) и Ст. Брезински: „Щом може от съществителното име за мъжки род да се образува съществително за женски род, не бива да има колебания и да се използва немаскулинизираната форма. Защото предлаганата информация се прецизира, избягва се изкуственото „омъжаване“ на жени, запазва се здравето народно начало при означаване на титли и пр.“ (Брезински 2005а).

БЕЛЕЖКИ

¹ Проф. Брезински ми е преподавал синтаксис. На него, както и на асистентката му, сега проф. Йовка Тишева, дължа познанията си по този дял от българската граматика. По-късно, при заниманията си върху маскулинизацията на съществителните в българския език, в лицето на проф. Брезински открих абсолютен единомишленик.

² Освен цитираните тук негови статии, вж. още и Брезински 1976, Брезински 1979, Брезински 2001a, Брезински 2001b, Брезински 2005b.

³ Езиковедът е забелязал и друг абсурден пример – с лексемата *мис*, макар и породен не от неправилна маскулинизация, а от погрешна лексикална съчетаемост. Ст. Брезински възкликва: „А така – доживяхме и да имаме *мис Васил!*“, като нарича подобни срещания „недомислени изрази, какъвто е допуснал регионален вестник: „Млади момичета се надпреварваха за приза „Мис Василица“, участваха и млади момчета, които си оспорваха първенството за „Мис Васил“(?)“ (Брезински 2009).

⁴ Статията е достъпна на адрес:

http://www.capital.bg/light/neshta/2012/05/30/1836618_език_sveshten_i_neseksistki/.

⁵ Примерите от интернет са цитирани със запазен правопис и пунктуация.

⁶ Два примера от типа на тук посочените втори и трети коментира и Ст. Буров, според когото в езика ни се толерират подобни местоименни употреби (т.н. конгруенция), когато „изборът на местоименната форма се подчинява не на родовата, а на половата принадлежност на контролера“ (Буров 2016: 30).

⁷ Тук се откриват две стилистични употреби на главна буква.

⁸ Примерът е от Уикипедия и ми беше посочен от гл. ас. д-р Ил. Кунева.

⁹ Примерите съм екскерпирала от интернет. По-подробен техен анализ виж у Сумрова 2017.

¹⁰ Въсъщност точно такава трябва да бъде съгласуването тук според нормативната граматика, причисляваща съществителното *колега* към групата на имената от общ (мъжко-женски) род.

¹¹ Повече за тяхната интерпретация – вж. Кунева 2015, Сумрова 2017.

¹² Във форум за, по-точно срещу, маскулинизиранияте употреби, четем: „А и се стига до някакви странни за нашия език съгласувания, например: *Министърът е казала, Министърът, която е заявила* и т.н.“ (forums.data.bg За женския род при професиите и длъжностите).

¹³ Примерът е посочен от Ст. Буров (Буров 2016), без авторът да го отдели от останалите случаи, когато предикатът е глаголно сказуемо.

¹⁴ Ако обаче собственото име е чуждозиково, неяснотата пак остава, както е в примерите, цитирани от Ст. Брезински: Кралският **биограф** *Карълайн Греъм* ... е сред най-успешните ... британски писатели и журналисти. *Тя* живее ... в САЩ; **Сексологът** *Бети Додсън* съветва един от мъжете, който се е допитал до *нея* ... (Брезински 2005a). Същото се отнася и за примера (от в. „Капитал“) у Ст. Буров : Новият южнокорейски **президент** *Парк Геун-хи* изглежда *решена* да отговори твърдо на всяка провокация (Буров 2015), както и за следния, цитиран във форум: *Крус* е **първият представител** (м.р.) на Еврокомисията, *която* (ж.р.) публично признава, че шансовете АСТА да бъде ратифицирана от ЕС са минимални (<http://forum.abv.bg/lofiversion/index.php/t111735-50.html>).

¹⁵ Примерът е от *Документация за поръчка по Закона за обществените поръчки* (<http://149sou.eu/downloads/dokumentacia-149.pdf>), а останалите – от изказвания в пленарната или в съдебните зали.

¹⁶ Името е на американската посланичка у нас от края на 2012 г., а фиксацията на примера в сайта – от началото на следващата година.

¹⁷ Не съм срещала примери като разглежданите в речевата практика преди 1989 г. Езиковедските коментари на примери от типа *Министърът е била посрещната* ... показват, че ги е имало, но очевидно са били единични.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Брезински 1976:** Брезински, Ст. Някои названия на жени. – *Български журналист*, XVIII, № 9, 43–44.
- Брезински 1979:** Брезински, Ст. *Езиково-стилистични въпроси на българския печат*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1979.
- Брезински 2001а:** Брезински, Ст. *Журналистическа стилистика*. Шумен: ИПК „ЮНО-НА“, 2001.
- Брезински 2001б:** Брезински, Ст. Обидно ли е омъжването на жени? // *Седмичен Труд*, бр. 335.
- Брезински 2005а:** Брезински, Ст. Неудобствата на маскулинизацията. <<http://cwsp.bg/upload/docs/maskulinizaciq.pdf>>
- Брезински 2005б:** Брезински, Ст. Напаст божия – жената става мъж! Защо бе, културни люде, защо изнасилват българската нормална реч? <<http://old.duma.bg/2005/1205/171205/obshtestvo/ob-4.html>>
- Брезински 2006:** Брезински, Ст. *Трудният български език*. София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“, 2006.
- Брезински 2009:** Брезински, Ст. За чист български език: Сексологът съветва... мис Васил! (2) <http://bolgari.net/za_chist_bylgarski_ezik:_seksologyt_syvetva_mis_vasil_2_-h-172.html>
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите*. Велико Търново. Фабер, 2004.
- Буров 2015:** Буров, Ст. Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, LXII, № 3, 7–24.
- Буров 2016:** Буров, Ст. Граматичните аспекти на маскулинизацията. // *Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието*. София. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016.
- Влахова 2001:** Влахова, Р. За някои особености на хонорификативната система в СБКЕ. – В: *Българският език през XX век*. София. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. Издателство „Пенсофт“, 2001.
- Кунева 2015:** Кунева, Ил. Случаи на колебания при съгласуване. – *Български език*, LXII, № 1, 75–81.
- Мурдаров 1983:** Мурдаров, Вл. Особен случай на съгласуване по род. – *Български език*, XXXIII, № 2, 172–173.
- Мурдаров 2010а:** Мурдаров, Вл. Езиковият усет определя нормата. // *Правен свят*, № 5, 50-51. <http://legalworld.bg/25351.tazi-prodavach-dnes-obsluji-edna-advokat-i-edna-ministryr-*.html&orderby=1>
- Мурдаров 2010б:** Мурдаров, Вл. За националното своеобразие на езика ни. – *Български език*, LVI, Приложение, 77–82.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Издателска къща „Хермес“, 1999.
- Сумрова 2017:** Сумрова, В. *Този джити / тази джити / това джити* или за колебанията в рода на заемките в българския език. – *Български език*, № 2 (под печат).

СЛОВЕСНИ ШАБЛОНИ И ПАРАЗИТИ В РЕЧТА

Не е нужно нарочно наблюдение на езика на радиото, телевизиите и пресата, за да се забележи увлечението на „говорители“ и „пишещи братя“ от различни обществени (социални среди), но с очевидна честота на явлението всред интелгенцията, при употребата на изразни клишета, които „униформират“ (обединяват, еднообразяват) говорната или писмената реч. Това състояние на общуването е признак за принизена, езикова култура, немара към изразните възможности на нашия език. Каквито и да са причините за това, размерите на пренебрежителното отношение към езиковия изказ са тревожни!

По-надолу ще бъдат посочени думи (термини) и изрази, чиято употреба, твърде честа в някои случаи, е свидетелство, че основание за тревога има.

Шаблонни (и модни!) словосъчетания и думи:

в/с пъти.. : „... надяват се да бъдат (глобите налагани от КАТ) *в пъти по-малко...*“ (БТВ, 18.05.2013); „... драматично повишаване на такса смет *в пъти*“ (БТВ, 25.05.2013): „... *с пъти* повече се увеличават разходите за някои клинични пътеки“ (в интервю по БНР) и т.н. Модното предпочитане на този адвербиален израз се съпровожда от почти напълно пренебрегване на други синонимни думи и изрази като *неколкократно, многократно, значително, многозначително, много, доста* и т.н.

броени (секунди, дни, месеци...) : „...след *броени минути* ще ви поздравим“ (БНР, 02.06.2013); „... *броени дни* преди падането на правителството..“ (БТВ, 03.06.2013); „... *броени дни* вече обмислят как да променят дизайна..“ (в. ПРЕСА, 10.06.2013) и т.н. И в този случай се наблюдава увлечение към шаблонната употреба да изрази и занемаряване на възможна синонимика чрез *няколко, само, немного, малко* и др. наречия за количество.

Стана натрапчиво да слушаш изказвания, интервюта и други речеве изяви, в които паузи на мисълта се запълват паразитно с наречие така. За пример привеждам извадки от разговор между представител на МВР и двама (мъж и жена) говорители на БНР на 11.06.2013:

„...има ли... *така*... места с повече престъпления?“; „...какви мерки, с които да могат да се похвалят ... *така* ... към момента?“; „...към момента... *така* ... хората, които разпространяват цигарите.“; „... с бившия директор сме изградили ... *така* ... добър екип и ще можем да се борим ... *така* ... с нарушенията“; „... нашият ... *така* ... колега бе отстранен заради снимка.“; „...преди време имаше ... *така* ... и въоръжени грабежи..“ и т.н.

Случаите могат да се помножат многократно с примери от различни медии, което показва, че явлението е разпространено в говоримата реч и е обхванало значителни среди от образовани хора с чести или епизодични публични изяви.

В епидемично разпространение се четат или чуват англоезични заемки като *пиар*, *джипи*, *фест*, *арт*, *онлайн* и още други.

В случаите на *пиар* и *джипи* източник са начални абривиатури – PR с изговор на английски като [пи-а (р)] и GP с изговор на английски като [джи-пи].

Модата с *пиар* (< англ. PR = public relations ‘връзки с обществеността’) така е заседнала в езиковата практика у нас, че началното съкращение е превърнато в лексема с твърде аморфни значения и вече е основа на словообразувания като *пиарджия* (потенциално възможен вариант за ж.р. *пиарджийка*), *пиарка*, *пиармен* [?], *пиарски*, *пиарствам*, *пиарство*. В РНД 2010 вече са определени три различни значения на думата: 1.) ‘дейности ... за положително обществено мнение’, 2.) ‘реклама’ и 3.) ‘специалист по такава дейност’. Засвидетелствани са и производни словосъчетания *бял пиар* и *черен пиар*. В посочения по-горе речник са приведени примери, към които тук ще добавя и някои от по-ново време, които свидетелстват за семантични импровизации при употребата на новия термин; например в собственото име на обществена организация „Българска асоциация на *пиар* агенциите“ или в „...това заяви... известният [?] *пиар* специалист...“ (в. ТРУД, 11.06.2013); „бившият министър и бившата *пиарка* [?] имат...“ (в. СЕГА, 16.05.2013); „...проверките срещу *пиарките* на бившия земеделски министър“ (пак там); „... историята на двете млади *пиарки* на Агенцията...“ (пак там); „... няма да има дело срещу *пиарките* на земеделието“ (в. ТРУД, 12.06.2013) и т.н.

Другият (сходен по произход!) неологизъм е *джипи* (с вече развита парадигма: *джипито*, *джипита*, *джипитата*), образуван по английското съкращение GP = general practitioner за ‘личен лекар’ или ‘лекар на обща практика’. Докато при *пиар* може да се търси някаква липсваща в български моновербална лексикализация на израза ‘обществени отношения’, *джипи* е модно и всъщност напълно излишно ‘изобретение’. То не допринася нищо към значението на наличния термин-словосъчетание *личен лекар*! Многобройни примери показват, че ‘творението’ се използва именно като израз на мода, а не поради реална нужда; „БСП смъква таксата за *джипи*“ (като заглавие във в. ТРУД от 11.06.2013), а в текста вече стои: ‘потребителската такса при *личния* лекар...’; „... бе гласувано пенсионерите да броят само един лев на *джипито*“, но „... обмисли да намали таксата ... при *личен лекар*“ (пак там) и т.н.

Модна ревитализация бие на очи и при учестилата употреба на термина *визия*: „... организираната монотеистична вяра е тоталитарна *визия* за света...“ (в. ТРУД, 22.05.2013); „... клубът има ясна *визия* и изготвена стратегия за своето развитие“ (в. СЕГА, 16.05.2013); „... всичко това създава отличаваща се *визия*“ (става въпрос за нов модел автомобил, пак там). Терминът е

представен още в академичния РЧД 1982 със значения: ‚гледане‘, ‚видение‘, ‚идея‘, ‚представа‘, но синонимната поредица от български съответници се пренебрегва за сметка на по-модерното семантично аморфно *визия!* По произход терминът е свързан с лат. *video* респ. *viso, visere* ‚гледам/разглеждам“ > *visio* ‚зрение‘, ‚явление‘, ‚идея‘, познат е като *vision* във френски със същите сходни значения и немски със значения ‚представа‘, ‚оптична халюцианация‘ (вж. ДЕ 1946 и ФВ 1990). Не е представен в ЕР 1941 и БЕР I 1971, но фигурира като „нова дума“ със значения ‚начин, по който някой или нещо изглежда‘, ‚външен вид‘, ‚виждане/гледище‘ в РНД 2010. Фактът, че *визия* е представено в академичния РЧД 1982 като ‚гледане‘, ‚видение‘, ‚идея‘, ‚представа‘ показва, че днешната употреба на лексемата е по-скоро „ревитализация“ на вече наличен термин, но с твърде свободно съвременно интерпретиране на смисъла му.

Особено очебийно се натрапва на вниманието един друг, зает пряко от английски израз(термин) *онлайн* < англ. *on-line* и *online* като компютърен термин или термин в интернет със значение ‚съм във връзка‘ или ‚съм на линия‘, т.е. ‚в готовност‘ (вж. РНД и ДМЕ 1983). Тези значения не се покриват обаче логично при употребата на наречието неологизъм в текстове като:

„заседанието ще се излъчва *онлайн* на сайта на...“ (БНР, Хоризонт, 17.04.2013); „... а *онлайн* националното проучване установява всеизвестни факти...“ (в. СЕГА, 16.05.2013); „...результатите от днешното класиране могат да се видят *онлайн*...“ (БТВ, 18.05.2013); „... досега е бил директор на *онлайн прокети* (?) на медийна група България“ (в. ПРЕСА, 27.05.2013) и др. под.

Дори най-бегъл анализ на посочените примери показва, че *онлайн* се използва механично, претенциозно и с ясни, контекстно поизволни, значения. Любопитно е, че и авторите на РНД от Института за български език при БАН са се задоволили с интернетно-компютърното използване на термина, т.е. нещо като *terminus technicus* (!). Неговото медийно „присъствие“ надхвърля тези рамки и го превръща във „вълшебна дума“ за всичко и всякакви.

В РНД 2010 е приведен неологизъм *фест* със значение ‚фестивал‘, но също така и като ‚втора съставна част‘ на сложни думи (например *филмфест*, *джазфест* и др.). Тази „втора част“ на композитуми се разпространява вече и като самостоятелна лексема *фест*:

„...по време на тазгошния *фест*...“, „... предстои четвъртото издание на *феста* ...“, „... на *феста* можете да опитате...“; (в. СЕГА, 18.04 и 01.06.2013); „... британски *фест* разтърси Родопите...“, „... музикален *фест* събра ... около 500 млади хора от 10 страни...“ (в. Преса, 09.06.2013) и т.н.

Любопитно е, че *фест* не е отбелязано като синоним на *фестивал* в речници на английски и френски език (вж. напр. АБР 1995, ДМЕ 1983 и ДЕ 1946), но се появява като вторично словотворчество на български журналисти (предимно!) за сметка на книжовни и/или разговорни синоними като *празник*, *събор*, *разг.*, *жарг.* *купон* и др. Остава открит въпросът, дали в този случай се отразява и влияние на немски език, в който *Fest*, < лат. *festus*, има значение ‚празник‘ и може да бъде съставна втора част на композитуми (напр. *Osterfest* ‚Великден‘, *Weihnachtfest* ‚Коледа‘ и др.).

В РНД 2010 морфемата *арт-* е посочена само като ‚първа съставна част на сложни думи..‘, които имат отошение към понятието „изкуство“ (напр. *артакадемия*, *артгалерия* и др.). В езика на нашата журналистика обаче *арт* е „харесан“ и активно използван неологизъм както в м. *изкуство* така и за не съвсем ясно ‚нещо друго‘ (близко или сродно с изкуството), например:

„... лятна оран в съвременния *арт* (?)“ (в. ПРЕСА, 19.06.2012); „... експериментано кино, *арт* (?) и съвременно изкуство“ (в. ПРЕСА, 07.06.2013); „... *арт* (?) предизвикателства на ул. ОТЕЦ ПАИСИЙ в Пловдив“ (пак там); „*Арт галерия* (sic!) на улиците в София“ (в. ПРЕСА, 14.06.2013).

В езика на наши журналисти, културни дейци и др. думата (терминът *арт*) по произход от лат. *ars*, *artis* ‚занятие‘, ‚изкуство‘, мн.ч. *artes* ‚произведения на изкуството‘ е всъщност съвременна реминисценция на англ. *art* ‚изкуство‘, ‚умение‘ (вж. АБР 1995), което пък е заемка от френски (срвн. *les beaux-arts* ‚изкуство‘, ‚художество‘ и израза *l'art pour l'art* ‚изкуство за изкуството‘), докато в немски терминът *Art* със значения ‚начин‘, ‚същина‘, ‚устройство‘, (вж. ДВ 1986 и НБР 2007), семантично се е обособил от *Kunst* ‚изкуство‘. Англоезичната подкваса на нашето съвременно *арт* е очевидна!

Някъде в началото на ХХІ век български политици и журналисти си харесаха отведнъж английското *briefing* ‚инструкция, инструктаж‘ (вж. за това и в РНД 2010) и го запотребяваха в м. *среда*, *информация*, *съвещание*, *конференция* и под. Ето актуални примери: „... от БСП извикаха извънреден *брифинг* ...“ (БНТ, 18.06.2013); „... в момента тече *брифинг* на министъра на отбраната...“ (ТВ НОВА, 20.06.2013). Макар че авторите на РНД 2010 посочват *брифинг* като „нежелатено“, терминът се настани все пак в езика на медии и обществени личности и се популяризира „успешно“ от авторитетни телевизи, че и от трибуната на Народното събрание.

Медийни словотворци не пропуснаха случая да използват заемката и за образуване на странен по значение произведен глагол: „.. когато го съобщих, по коридора към пресконференцията ме *брифира* [?] заместник-министърката..“ (в. ТРУД, 04.06.2011), а в. КАПИТАЛ е цитиран в РНД 2010 и с отглаголното съществително *брифиране* (всъщност вторичен синоним на *брифинг*, но вече като „чисто“ българско словотворчество!): „... процедура за *брифиране* на служител ... преди дългосрочна специализация“. Едва ли е нужно да се подчертава особено, че въвеждането на *брифинг* в българската политическа и

административна лексика е напълно ненужно и е продукт само на претенциозна мода! Наличието на термини като *съвещание*, *среща* (напр. среща с журналисти), *конференция*, *информация*, *инструктаж* и др. под. в българския речник запълва всякакви семантични „ниши“, които биха били допълнение още и от и/или чрез *брифинг* (производни *брифирам* и *брифиране*).

За съжаление напълнът за „модернизиране“ на публичния език не се черпва с третираните по-горе заемки. Списъкът може печално дълго да се продължи с примери като *бекграунд*, *дрескод*, *кол център*, *пърформанс*, *слайдшоу*, *стънт*, *требъл/трипъл*, *шатъл* и всякакви още „всячина“, която се насажда в българския речник по волята на знайни и недотам знайни съчинители и говорители в нашите медии. Противодействие на тази сприя в самите медии нещо не се забелязва! По-скоро – напротив! Ненужното чуждо се шири като зараза!

ИЗТОЧНИЦИ И СПРАВОЧНИЦИ

АБР 1995: Английско-български речник. Тълковен и двуезичен. София

БЕР 1971: Български етимологичен речник. (Колектив) I /1971/ – VII /1910/ ... София.

БТР 1955: Български тълковен речник. (Колектив). София.

БТР 2012: Василка Радева. Български тълковен речник. София. Изд. „Изток / Запад“.

ДВ 1986: Gerjard Wahrung. Deutsches Wörterbuch. Gütersloh-München.

ДЕ 1946: Claud Aude, Paul Aude. Nouveau petit Larousse illustre. Dictionnaire encyclopedique. Paris.

ДМЕ 1983: Joice M. Hawkins. The Oxford Dictionary of Modern English. Oxford.

ЕР 1941: Стефанъ Младеновъ. Етимологически и правописен речник на българския книжовен езикъ. София

РНД 2012: Речник на новите думи в българския език /от края на ХХ и първото десетилетие на ХХI век/. (Колектив). София.

РЧД 1982: Речник на чуждите думи в българския език. (Колектив). София

РЧД 1996: Речник на чуждите думи. (Колектив). София.

ФМ 1990: Fremdwörterbuch (DUDEN). Mannheim, Gütersloh...

ПОЗНАВАНЕТО НА ГРАМАТИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА МЕСТНИЯ ДИАЛЕКТ В ПОМОЩ НА УЧИТЕЛЯ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

The articles examines how the knowledge of the local dialect can contribute to teaching Bulgarian language at school.

Key words: dialect, teaching Bulgarian language in school, types students mistakes etc.

Когато става дума за диалектите, първата асоциация, изникваща в паметта на всеки човек, е онази толкова близка и вдъхваща сигурност представа за родния край – бащината къща, безрезервната обич на баба и дядо и уютът на разговорите с тях, изпъстрени с леко странните и едновременно с това красиви и образни думи, които използваме единствено тук, но разбираме чудесно и възприемаме винаги като сигурен знак, че сме си у дома. За съжаление съвременната икономическа обстановка, която е причина селата да обезлюдяват, хората да се стремят към големите градове, а бабите и дядовците да работят наравно с родителите или да се намират на стотици километри разстояние, прави тази картина все по-непозната за децата ни.

Никой не отрича всеизвестния факт, че териториалните говори са богатството на езика, че те са източник на уникална по своята многообразност, красота и експресивност лексика, че стоят в основата на книжовноезиковата норма и обогатяват книжовния език, а владеенето на диалекта, както и на умения за уместната му употреба са една от най-важните езикови компетентности, свързани с обучението по роден език, които детето следва да усвои в училище. Едновременно с това обаче откъсването от рода и родното място, така типично за съвременния живот, правят това знание все по-книжно и теоретично, като по този начин се стига до ситуация, в която се налага разработването на трудове като „Кратък речник на диалектните думи“ (Антонова-Василева и др. 2001), за да могат учениците да разбират езика на класиците ни.

Безспорно лексиката е най-забележимата и атрактивна част от всеки диалект, но точно затова тя е и много по-ясно маркирана в съзнанието на говорещия като неуместна извън битовата сфера на общуване. Освен със специфичната си лексикална парадигма териториалните говори обаче се отличават и с наличието на своя строго специфична система от граматични норми, повече или по-малко различаваща се от книжовната. Именно те са много по-дълбоко вкоренени в съзнанието ни и затова са значително по-устойчиви и подлежат много по-трудно на промяна. За да заличи следите от родния си диалект при официално общуване, човек трябва да положи сериозни съзнателни усилия, началото на които се полага в училище.

Ето защо е от изключителна важност преподавателят по български език и литература да познава отлично местния териториален говор. Това би му помогнало да предвиди какви трудности ще имат учениците му при усвояването на книжовната норма и да подбере адекватни за конкретната ситуация мерки, за да бъдат постигнатите резултати оптимални. За илюстрация на казаното ще бъдат приведени няколко примера.

Най-важната фонетична диалектна особеност, която разделя българското езиково землище на две части – източно и западно наречие, е т.нар. *променливо я*. В зависимост от вида на застъпника на стб. ъ диалектите в рамките на българското езиково землище се делят на източни, които се характеризират с непрегласен (максимално близък до старинния изговор като широко *ѣ* на старобългарската ятова гласна, който от синхронна гледна точка се пази само в част от родопските говори) и полупрегласен ятов изговор, и западни, за които е типичен прегласеният в *е* ятов изговор (Стойков 1993: 206; БДА 1988, к. № 2/1 и 2/2). Като се има предвид спецификата на книжовната норма, отнасяща се до ятовия преглас, нормално е да се очаква, че повече грешки в това отношение ще допускат учениците от Западна България. Проблемът обаче е доста по-комплициран. Носителите на западнобългарския прегласен ятов изговор обикновено добре осъзнават, че в това отношение родният им говор би могъл да ги подведе, и са особено внимателни. От друга страна, източните българи са със самочувствието, че, що се отнася до променливото я, те говорят „правилно“. Това би могло да е изключително подвеждащо, особено в районите, за които е характерен широк застъпник на старобългарската ятова гласна, и би могло да доведе до прояви на хиперкоректност (срв.: *вид ‘али, б ‘али* и под.).

Друг основен въпрос от диалектната фонетика, който би могъл да доведе до задълбочаване на правописните проблеми, е наличието на редукция на широките гласни в слаба позиция. Традиционно се счита, че наличието на тази особеност е характерна черта на източните говори, докато при западните това явление не се забелязва (Стойков 1993: 211). Обобщените лингвогеографски изследвания по въпроса обаче категорично показват, че с наличието на редукция на гласна *е* не се характеризират редица източни по тип говори (странджанските, част от тракийските и от разположените в близост до ятовия изоглосен пояс диалекти), докато явлението е типично за част от крайните северозападни и за много от същинските и крайните югозападни български говори (БДА 1988, к. № 10). Изоглосата на това явление при останалите две широки гласни навлиза още по-дълбоко в западното наречие, като *а* се редуцира във всички диалекти на изток от линията Плевен – Тетевен – Пловдив – Ардино – Петрич – Солун, както и в белослатинския, ломския, в част от крайните северозападни и в много от същинските и крайните югозападни български говори (БДА 1988, к. № 12), а *о* – на изток от линията Лом – Враца – Своге – Панагюрище – Пазарджик – Разлог – Гоце Делчев –

Солун и отново в част от крайните северозападни и в много от същинските и крайните югозападни български говори (БДА 1988, к. № 11). Наличието на редукия в определен местен диалект би могло да доведе до проблеми с правописа на широките гласни извън ударение, особено при децата от началния етап на училищното образование. Ето защо учителите по български език от тези райони би следвало да отделят повече време на проблеми като принципа за единност при изписването на морфемите, както и да посветят повече време на упражнения с цел усвояване на практически техники за проверка на правописа в случай на колебание.

Някои морфологични диалектни особености също биха могли да се окажат в основата на системно допускани по отношение на книжовната норма граматични грешки. И естествено първенството в това отношение абсолютно заслужено принадлежи на членуването на съществителните от мъжки род в единствено число. Причината за това се открива в широко известния факт, че правилата за употреба на пълния и кратък определителен член при анализираната група имена са изцяло книжни и не са характерни за нито един от диалектите на естествения език. Освен това по отношение на морфологическата категория ‚неопределеност/определеност‘ българската езикова територия демонстрира изключително разнообразие както от типове системи за членуване, така и от видове членни форманти (по-подробно по въпроса вж. Гаравалова 2014). При това следва да се има предвид, че ареалът на разпространение на еднокомпонентните определителни членове е много по-широк от този на двукомпонентните, което намира пряко отражение в подбора на упражнения в учебниците по български език. Ако обаче преподавателят по роден език е в район, където се употребява двусъставен (с наличие на съгласна **т** в състава му) формален показател за определеност, неговите ученици ще се затрудняват да открият грешни употреби не на пълния, а на краткия член, така че би било редно да се отдели повече време на усвояването и затвърждаването именно на тези умения у тях.

Друг проблем с усвояването и прилагането на граматичната норма, който става все по-труден за пренебрегване с течение на времето, е т. нар. „мекане“, т.е. неправилната употреба на окончание **-ме** за 1л. мн. ч. сег. време при глаголите от I и II спрежение. Ежедневието изобилства от примери, илюстриращи сериозността на този проблем, защото разглежданият тип грешка става все по-масово явление както при обикновените хора, така и при водещи медийни звезди, политици и др. публични личности. Обяснението е изключително просто. Макар на пръв поглед анализираното явление да няма широк диалектен ареал на разпространение, тъй като се среща единствено на запад от линията Оряхово – Враца – Своге – Елин Пелин – Пазарджик – Велинград – Девин и в малка част от родопските говори (в Момчилградско, Крумовградско и Ардинско), огромна част от диалектите, разположени в рамките на българското езиково землище допускат дублетност на ок. **-м** / **-ме**

в тази част на глаголната парадигма (БДА 1964, к. 175; БДА 1966, к. 186; БДА 1975, к. 202; БДА 1981, к. 264). Когато към това се прибавят и по-голямата продуктивност на трето спрежение, спрямо първо и второ, както и фактът, че водещите български медии са в Западна България и съответно техните водещи са носители на тази диалектна особеност и не се стараят да я избягнат, то контролирането на процеса става особено трудно. Затова, макар правилото за употреба на окончание *-ме* в 1л. мн. ч. сег. време при глаголите от I и II спрежение да е изключително просто, ясно и безизключително, учениците срещат трудности при прилагането му.

Друг вид граматична грешка, която обаче се характеризира с голяма фреквентност дори в разговорната форма на книжовния ни език, е замяната на винителната / дателната с именителна форма на личното местоимение в изрази от типа „аз *ме* боли *ръката*“, „аз *ми* се *яде*“. Това речево явление има изключително широка диалектна основа. То е характерно за всички северозападни, мизийски и странджански говори, за огромното мнозинство от балканските, тракийските и същинските югозападни диалекти, както и за някои единични родопски, западнорупски и крайни югозападни български говори (Гаравалова 2015). Към това следва да бъдат прибавени и обширните вариантни зони, в които правилната употреба на винителната или дателната местоименна форма се среща успоредно с използването на именителната. Големият ареал на разпространение на анализираното граматично явление, както и широкото навлизане (въпреки нормативните ограничения) на този тип местоименни конструкции в книжовния език, е категорично доказателство за жизнеността и функционалността им. Това по недвусмислен начин индицира наличието на сериозно системно основание на граматично равнище за тяхната устойчивост – тенденцията за развой към аналитизъм, която е една от основните развойни тенденции, на които се подчинява българският език (Гаравалова 2015). Именно сериозната мотивираност на разглежданата замяна на равнище езикова система, сигурността, че грешка в разбирането не би могла да се получи, тъй като съпътстващото първата лична местоименна форма кратко местоимение носи всички необходими за осмислянето на фразата граматични характеристики, прави този тип грешки много трудни за отстраняване. Ето защо още при уроците за усвояване на знания за личните местоимения този проблем трябва задължително да присъства и по него да се работи продължително и систематично.

Темата за ползата от познанията по диалектология при преподаването на книжовен български език в училищата е много интересна и изключително широка. Към приведените по-горе примери могат да се добавят още много от областта не само на фонетиката и морфологията, но и на синтаксиса, лексикологията и фразеологията. Целта на тази разработка не е абсолютна изчерпателност по въпроса, а акцентирание върху факта, че изключителното богатство от трудове, създавани в Секцията за българска диалектология

и лингвистична география към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН, могат да бъдат от полза на учителите в ежедневната им битка с неграмотността. Основни познания за всеки диалект могат да бъдат получени лесно и бързо чрез Говорещата карта на българските диалекти, поместена на сайта на Института (http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/), от публикуваните томовете на БДА (БДА 1964; БДА 1966; БДА 1975; БДА 1981; БДА 1988; БДА 2001; БДА. ОТ. Ч. IV. Морфология и др.), както и от широк спектър диалектоложки разработки.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Антонова-Василева и др. 2001:** Л. Антонова-Василева, С. Керемидчиева, Кратък речник на диалектните думи., С., Изд. „Планета 3“.
- БДА 1964:** Български диалектен атлас. Югоизточна България. Ч. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), С., Изд. на БАН.
- БДА 1966:** Български диалектен атлас. Североизточна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), С., Изд. на БАН.
- БДА 1975:** Български диалектен атлас. Югозападна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), С., Изд. на БАН.
- БДА 1981:** Български диалектен атлас. Северозападна България. I. Карти. Ч. II. Статии. Коментари. Показалци. (Авт. колектив), С. Изд. на БАН.
- БДА 1988:** Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Встъпителна част. С., Изд. на БАН.
- БДА 2001:** Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. (Авт. колектив), С., Книгоизд. къща „Труд“.
- БДА 2017:** Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. IV. Морфология. (Авт. колектив).
- Гаравалова 2014:** Гаравалова И. *Членуването на съществителните имена в българските говори*, С., Изд. „Авангард прима“.
- Гаравалова 2015:** Гаравалова И. Причини за появата на изрази от типа: „аз ме боли ръката“, „аз ми се яде“ в българската реч (от гледна точка на езиковата типология). – Български език, 2015, № 1, 93–110.
- Стойков 1993:** Ст. Стойков, Българска диалектология С., Изд. на БАН.

Език и стил

Димитър Попов, Велка Попова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

ЗА МНИМАТА СТИЛИСТИКА НА ДЕТСКИЯ ЕЗИК

Der Artikel stellt eine kognitiv-linguistische Interpretation der originellen metaphorischen Äußerungen der Kindersprachproduktion im Vorschulalter dar. Ziel vorliegender Untersuchung ist, die allgemeinen kognitiven Fähigkeiten des Kindes, d.h. die Denkstrukturen und Charakteristika seines naiv-realistischen Gedächtnisses und Erkenntnisvermögens, zu sprachlichen Erscheinungen in Bezug zu setzen. Im Mittelpunkt dieser Betrachtung steht die Klärung der Frage, wie sich in diesem komplizierten Prozeß der kognitiv-sprachlichen Entwicklung das produktive Denken eines Kindes parallel zu seiner sprachlichen Kreativität formiert.

Key words: kognitive Metapher, (Bulgarische Kindersprache), vermeintliche Stilistic

1. УВОД

Когнитивните метафори са понятие на холистичното когнитивно езиковознание. Там тези езикови средства се разглеждат като устойчиви и неотделими съставни части на нашия ежедневен език, където се продуцират предимно неосъзнато. В този аспект интерес представлява не тяхното естетическо или реторично въздействие (което е най-важно за поетическите метафори), а тяхната роля като огледало на елементарните когнитивни процеси и инструмент на човешкия разум. Цел на настоящото изследване е да бъдат съотнесени общите когнитивни способности на говорещото дете (т.е. мисловните структури и характеристиките на неговата наивнореалистична памет) с езиковите явления. По този начин езиковите явления могат да се разглеждат не само като следствие от определени мисловни структури, но също и като свидетелство за креативността на говорещия в рамките на неговата езикова компетенция. В такъв смисъл би могло да се говори за една „наивна“ стилистика на детския език, именно „наивна“, защото това не е стилистика в истинския смисъл на думата – преднамерена, осъзната, а това е една мнима стилистика, която

свидетелства за процеса на продуктивност при генериране на изказвания с пренос в значението; за генериране на фигуративни средства и за създаване на образи чрез иконични представи, които препращат към „сенчестата“ семантика и към пренасянето на значението върху обекти, асоциирани по сходство.

2. ХОЛИСТИЧЕН ПОДХОД

Холизмът възниква като философско направление, което разглежда природата като йерархия на дискретни и неделими цялости. В рамките на тази йерархия като емпирически обект се разглежда и естественият език. Знанието на говорещия/слушания не може да се тълкува като граматика, а трябва да се разглежда като статистически сбор от данни за езиковия опит. Това мнение се застъпва от представителите на емпирически ориентирания подход за анализ на езика, където разбирането за езика и за неговото производство се основава на репрезентациите на конкретния езиков опит от миналото, а не на абстрактните граматически правила. Съвременните експерименти по детска реч показват, че граматическите и лексикалните значения, както и особеностите на функциониране на единиците от съответните равнища, се усвояват чрез опита.

В когнитивно ориентираните изследвания на езика се отделя важно място на понятия от типа наблюдател, субект на възприятието, експериментатор, субект на съзнанието, ползрение, перцептуално пространство, лична сфера и др. С други думи фигурата на наблюдателя е навлязла трайно в аналитичния апарат на съвременната лингвистика, придобивайки статуса на системообразуващ фактор. При това съзнанието придобива статуса на метакатегория като съвкупност от целия феноменален опит на средата, чиято сфера потенциално се разпростира до безкрайност благодарение на езиковата когнитивна област.

В последните десетилетия се наблюдава засилен интерес към изучаването на когнитивните аспекти на езика, в това число и към механизмите за формиране на значението, свързани с познавателната дейност на човека. Във връзка с това е важно да се проследи как именно човекът възприема и концептуализира действителността и какви обективни и субективни фактори имат решаващо значение за формиране на картината на света на определен етнос. Осъзнатият от съвременните учени факт, че езикът не може да бъде изследван самоцелно, т.е. като автономна подсистема, довежда до необходимостта от преосмисляне на изследователските подходи в лингвистиката и съотнасянето на езика с такива понятия от когнитивните науки като **познание** (и съответно придобито като негов резултат знание); **опит** (служещ за емпирична основа на познанието); **среда** (и по-широко – свят), в която човек съществува и в която се осъществява познанието въз основа на придобития от света опит. Следователно науката, която изучава естественият език, е призвана да разглежда своя обект в три йерархически плоскости: а) език и разум (съзнание); б) знание и структура на съзнанието (категоризирана информация и концепти);

в) информация и знак (общесемиотичния проблем за значението). Адекватна интерпретация на естествения език в този смисъл е възможна само в рамките на един холистичен подход.

В холизма се застъпва тезата, че човешкото съзнание представлява неделимо цяло, което се определя от редица фундаментални принципи. В схващанията на холистичната когнитивна теория езикът се представя не като автономна подсистема, а като епифеномен (неотделима част) от познанието (Андерсон 1983; 1985). При холистичните когнитивни изследвания целта е да се опише количеството на универсалните принципи (като концептуализацията, разпознаването на еталоните, категоризацията и др.), които са заложени в основата на всички ментални способности.

Една универсална система на човешката памет би трябвало да скицира как многостранните познавателни структури биха могли да бъдат представени (изобразени) в единен формат. В този смисъл Андерсон дефинира паметта като комплексна структура, която организира цялото наше знание (Андерсон 1976).

В холизма се говори за неделимо преплитане на общи езикови и когнитивни принципи и правила. В когнитивната лингвистика е направен опит да се обясни кои езикови правила и принципи имат универсална природа и по какъв начин се стига до езиковата познавателна система и до нейния процесор. При това е необходимо да се изследва не само усвояването на граматиката, но е нужно да се имат предвид и онтогенетичните аспекти на всички компоненти на езика, в това число също и тези на когнитивните метафори.

3. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА КОГНИТИВНИТЕ МЕТАФОРИ

Още от времето на Аристотел насам метафората редом със сравнението се разглежда в рамките на една научнообоснована релационна теория, тъй като тя (метафората), както и сравнението, се опира върху наличието на подобие между нещата. Подобията, заложени в основата на метафората, почиват сами по себе си върху инхерентните качества на съотнесените предмети (обекти) и по отношение на обективната картина на света са зависими от човека и от съответния му начин на възприемане на действителността. Формално метафората се различава от сравнението по критерия отсъствие/наличие на лексикално-граматически компонент за сравнение. Това разбиране за метафората се подкрепя и от сполучливата дефиниция на Квинтилиан, който я разглежда като съкратено (скрито) сравнение. Така класическото схващане за понятието се изчерпва с интерпретацията на метафората единствено в рамките на поетично-реторичната традиция, където ѝ се приписва предимно орнаментална функция. Подобни позиции предопределят и възникването на теорията за субституцията. Метафоричността запазва статуса си на езикова аномалия или на отклонение от нормата, която в процеса на разбирането се коригира и компенсира с помощта на възникнали едновременно с това асоциации.

В рамките на това тълкуване се налага убеждението, че метафората е езиков феномен, редуциращ буквалното значение, служещ изключително за естетически цели и закрепен за установени подобия на обективно съществуващи положения на нещата (обстоятелствата) или предметите от действителността.

Отклонение от съществуващите класически теории за интерпретацията на метафората за първи път се наблюдава в работите на А. Ричардс и М. Блек (Ричардс 1936; Блек 1955; 1979), където е налице скъсване с разглеждането на фактите на чисто езиково равнище. Метафоричното значение вече не се възприема като вторично явление, редуцирано от буквалната пропозиция, а получава първичен статус. С това трудовете на А. Ричардс и М. Блек поставят не само началото на един нов философски интерес към феномена метафора, но така също и началото на един нов поврат в цялостната дискусия за метафората. Предмет на досегашните размишления върху теорията за метафората е била предимно осъзнатата метафоричност в езика на изкуството, т.е. новаторската (творческата), поетическата метафоричност.

Едва през 1980 г. Дж. Лейкоф и М. Джонсън в работата си „Метафорите, с които живеем“ показват, че метафоричността не се ограничава само с поетическата или реторически ефективната употреба на езика, а че метафорите би трябвало да се разглеждат като относително необичайни форми, постоянно присъстващи в ежедневноата реч (Лейкоф и Джонсън 1980). Изрази като *голи фрази*, *празни приказки*, *празни думи*, *пълни глупости* и др. естествено, не биха могли да се възприемат буквално.

В работата на Дж. Лейкоф и М. Джонсън става дума за една необичайна, неосъзната от говорещия метафоричност на ежедневието, на спонтанния изказ, която пронизва целия език. Тя е следствие от натрупания от човека опит в процеса на овладяването на света чрез концептуализацията на знанията (менталния модел) за света в езика. По такъв начин в упоменатите по-горе примери обобщената представа за абстрактния концепт *език* е концептуализирана с помощта на конкретни, елементарни представи за вместилище, в което говорещият влага определен смисъл.

Ключово понятие в разработката на Дж. Лейкоф и М. Джонсън е опитът. По такъв начин абстрактните и трудни за осъзнаване състояния на нещата се структурират с помощта на близки до опита физически или културни представи. Посоката на метафоричния пренос от физическото към абстрактното, т.е. използването на непосредствени физически или културни представи като източник за метафорично структуриране на абстрактни цели, според М. Джонсън и Дж. Лейкоф, е винаги зададено. От убеждението, че създаването на концепта е опосредствано от начина на овладяване на опита от човека, авторите развиват тезата за опитния реализъм или експериенциализъм.

Някои от по-често използваните метафорично основни представи се възприемат от децата още в процеса на усвояването на езика, при което за изходно начало се вземат собствените представи на отделния индивид. Тези

основни представи на отделния индивид (детето) се пренасят върху труднодостъпните за възприемане, абстрактни сфери на обкръжаващия го свят и така се съхраняват до момента на тяхното осъзнаване. Така възникват метафорични концепти, които се реализират в спонтанната реч чрез метафорични изказвания.

Един от най-видните представители на холистичната концепция за усвояването на езика е Жан Пиаже. Основната теза в неговите размишления е, че когнитивният генезис протича през една серия от качествено различни стадии (Пиаже 1974; Пиаже, Инхелдер 1977).

В стадия на сензорномоторната интелигентност (който се простира до 18-ия месец от раждането на детето) се наблюдава сблъсък с околната действителност, без все още да е налице същинско мислене (вътрешни символни операции). На този етап се стига до диференциране и координация на глобални схеми на действията. Предметите, които обаче детето възприема, все още не се осъзнават от него концептуално като перманентни обекти. В тази фаза един обект престава да съществува по-нататък за детето, ако е изчезнал от неговото полезрение. Във фазата на преоперационалното мислене (от 2 до 6 години) детето усвоява менталните структурни единици (концептуални схеми), с които може да бъде представен неговият опит дългосрочно чрез когнитивни метафори. Мисленето на детето се фиксира върху конкретни дадености от обкръжаващата го действителност. Неговите концептуални схеми имат конкретна природа и представляват често генерализации, които са концентрирани върху някои перцептуални характеристики на съответния предмет.

На това равнище детето все още не разполага с понятието за инвариантност – факт, който не му позволява да разпознава вариативността в количествените параметри.

Съзнанието на детето в сравнение с реалистичното съзнание на възрастния е наивнореалистично. Този наивен реализъм на детското съзнание е примитивен, естествен, опростен. Показател на преоперационалния стадий е също и егоцентричността на когнитивните процеси. Децата на този етап още не са в състояние да приемат когнитивната перспектива, присъща за егото на възрастния.

Когнитивното развитие се осъществява като комплексен процес от смениящи се перипетии вследствие на съприкосновението с околната действителност, при което предизвиканите чрез опита изменения в когнитивната система не протичат съзнателно, а по принципа на еквилибрацията, който е ориентиран към обезпечаването на максимално равновесие на системата чрез освобождаването ѝ от противоречия. Еквилибрацията предполага тенденция към саморегулация и самосъхранение. Процесите на самоорганизация оказват влияние и върху креативността на езиковата продукция и това се проявява особено при използването на когнитивни метафори.

4. КОГНИТИВНИ МЕТАФОРИ

Какво следва да се разбира под когнитивни метафори? Когнитивните метафори са такива атрибутивни метафори, които се базират на някаква аналогия. При Лейкоф и Джонсън те са обозначени като базисни метафори, или още като ключови метафори, защото представляват ключ към познанието. Когнитивните (атрибутивните) метафори са инструмент на познанието. Те служат за разпознаване на качествата на материалните обекти и на абстрактните категории. По такъв начин атрибут или действие на едно лице може да се пренесат върху друг предмет, друго явление или друга абстрактна същност. Когато например едно дете продуцира изказвания от типа (1) *Бурята плаче* или (2) *Бурята се сърди*, различни атрибути или действия от определена сфера се пренасят в друга сфера. Така напр. тригодишно българско дете използва често в речта си следните изказвания: (3) *Развали ми се краченцето* (в см. *Заболя ме крачето*), (4) *Развали ми се оченцето* (в см. *Боли ме оченцето*), (5) *Изгаси изгрева* (в см. *Изгаси лампата*), (6) *Аз изключих изгрева* (вм. *Аз изгасих лампата*).

Според когнитивната хипотеза познавателните способности са задължителна предпоставка за овладяването на езика. В този смисъл когнитивните метафори са ключ към когнитивното и езиковото развитие на детето и наред с това обаче са демонстрация, свидетелство за неговите продуктивни ментални потенцици, за неговата креативност. Въпреки че тези детски метафори от гледна точка на възрастния се оценяват като езикови грешки (тъй като в рамките на езиковото развитие на детето след третата година в литературата се регистрира един своеобразен период на *бум на грешките*), в действителност обаче те са свидетелство за креативност в процеса на онтогенезата.

Метафоризацията на значението в основата си се предопределя от картината на света (модела на света) на наивния носител на езика. В когнитивните науки се използва понятието ментален модел. Когнитивните метафори определят продуктивния начин на мислене (менталния модел) по отношение на картината на света или неговите основни части. Изразните форми на моделирането обуславят по такъв начин различните форми на познание на света. Моделите са иконични знаци (Бург 1990). Метафорите също са иконични (Хенле 1958). Под иконичност тук се има предвид предложението от Ч. Морис термин за обозначаване на степента на подобие между иконата и нейния референт. Т. Левандовски дефинира метафората в своя лингвистичен речник по следния начин „пренос на значения въз основа на подобия по външен образ (гешалт) ... Чрез метафоризацията се разширява сферата на значението на една дума“ (Левандовски 1973–1975). Понятието *гешалт* като централно понятие на когнитивното езикознание се използва в множество други работи като основа за концепции като тази на концептуалните схеми. Иконичността представя гешалта (фрейма) така, както е кодиран чрез езика. Образността на

метафората би могла да бъде представена чрез формулираното от Л. Витгенщайн различие между *аз виждам нещо* и *виждам нещо като*. Формулировката *аз виждам нещо като* има съответен гещалт, който се състои от две части – наполовина от мисъл и наполовина от опит. Вербалният иконичен знак е едно обединение от значение и усещане. Следователно иконичността е сетивен образ (гещалт, фрейм), който е вграден в езика. Когнитивните метафори на детския език са извънредно иконични, защото именно там се наблюдава връзката между изразно средство – повърхнинната структура на наивнореалистичния образ – и смисъла – дълбинната структура на наивнореалистичния образ. Въз основа на тази интерпретация се поражда необходимостта да се говори за една наивна семиотика на детското изказване, особено в случаите на продукцията на когнитивни метафори. Иконичността на значението на детските когнитивни метафори е видна в следните примери, свидетелстващи за фамилни близости, фамилни подобия (от нем. Familienähnlichkeiten – термин на Л. Витгенщайн): (7) **Пиленцата на мишката живеят под леглото** (вм. *малките на мишката*); (8) **Майка котка и нейните пиленца плуват в реката** (вм. *малките на майка котка*); (9) **Котката си роди мишлета** (вм. *малки*); (10) **Вилицата е мъж на лъжицата**; (11) **Кумчо Вълчо е бащата, Кума Лиса е майката, а лисчетата и вълчетата са децата**. А. П. Чехов пише в разказа си „Гриша“, че детето е на 2 години и осем месеца и че вече знае за какво служат бавачката и мама: „те го обличат, хранят го и го слагат да спи“, но все още не му е съвсем ясно за какво служи бащата?! Светът на детето се състои от *бащи, майки, лели и бавачки*. Това означава, че детският модел на света се състои от концепти, основаващи се на фамилни близости (подобия). Концептите *майка* и *баща* са концепти-архитипове за детето и целият световен ред протича през аналогии и подобия с двата фамилни концепта, но в преносен смисъл, както е в пример (11).

Жизненият опит на детето е микроскопичен, поради това за него възниква възможността да преработи външната информация за света според действието на принципа за фамилните подобия. Следователно съвсем естествено е голямото количество информация да бъде представена метафорично (в езикови образи). По този начин детските наивни езикови картини (когнитивни метафори) наподобяват картините на наивистите в живописата. Разликата обаче се състои в това, че първите са продуцирани несъзнателно и принадлежат към първичномоделирания семиозис, докато вторите са продуцирани съзнателно и принадлежат към една вторичномоделираша семиотична система.

От примерите се вижда, че метафорите са естествени езикови образи, които се основават на отношението на подобие между предметите и понятията, т.е. че е налице пренос на обозначаването на основата на уподобяването на еднакви или подобни характеристики на значението, както е напр. в израза (12) **Небето плаче** (вм. *Вали дъжд*).

Наличието на метафорични концепти в различните култури свидетелства за универсалността на когнитивните процеси. Допълнителна светлина върху това хвърлят изследванията за метафоричността в детския език в работата на Е. Уинър, М. Маккарти и Х. Гарднър „Онтогенезата на метафората“ (Уинър и др. 1980, 359). Те показват, че метафоричната компетенция в ранните фази на усвояването на детския език е силно изразена, ала с нарастване на възрастта намалява. Интерпретацията на този резултат показва, че нарастващият речник на детето редуцира необходимостта от използването на метафорични средства за изразяване на това, което се има предвид, т.е. ако за определени представи на детето липсват съответните лексеми, вместо тях се употребяват метафорично вече познати думи и дори се пренасят върху още непознати сфери. Е. Уинър, М. Маккарти и Х. Гарднър стигат до следното заключение, което се опира на разработката на Лейкоф и М. Джонсън от 1980 г.: „Нашето изследване за произхода на метафората предизвика значителна подкрепа относно факта, че метафоричният капацитет е един раннопроявен пораждащ капацитет“.

Онтологична метафоричност е до известна степен конвенционализирана в отделните култури. В детския език обаче когнитивните метафори имат неконвенционален характер, тъй като те представят когнитивната система на човека именно в процеса на преработка на информацията, а не като резултат от него. Мисловните структури на детето са на първо място иконични: неговите знания за света (неговата компетенция) са представени предимно в образи, които са изразени езиково чрез метафори в процеса на перформацията. Когнитивните метафори дават възможност да бъдат подложени на локализация, категоризация и квантификация изобразените абстрактни същности по мострите (еталоните) за физически обекти и субстанции.

Към класа на онтологичните метафори, които се продуцират от деца, се отнася феноменът на персонификацията. Онтологизацията и персонификацията са основни помощни средства на познанието, тъй като способстват представите на детето да станат осезаеми, понятни и възможни за езиково изразяване, феноменът на персонификацията би могъл да бъде илюстриран от следните метафори, употребени в детска реч:

- (13) Ситуация: Едно дете вижда от плажа за първи път параход на хоризонта и казва: „*Мамо, мамо, влакчето се къпе.*“ (вм. *параходът плува*);
- (14) *Искам живи череши да ям.* (вм. *пресни, свежи*);
- (15) В детски разговор: „*Момчето срещна едно поточе*“ (вм. *стигна до*)
- (16) *Слънцето спи вече.* (вм. *тъмно е*)
- (17) *Аз искам млада книжка.* (вм. *нова*)
- (18) *Ние имаме млада къща.* (вм. *нова*)
- (19) *Младият чадър на дядо остаря.* (вм. *новият*)

Употребата на множество персонификации потвърждава тезата, че детският модел на света е антропоморфен и антропоцентричен.

В обкръжаващия го свят детето се ориентира най-често според бинарните пространствени параметри *горе/долу*; *напред/назад*. По такъв начин възникват пространствени метафори, като напр.:

(20) *Мамо, поклони се да ти кажва нещо!* (вм. *наведи се*)

(21) *Татко, виж какви мускули си издигнал* (вм. *си направил*)

(22) *Мамо, мога ли да спя назад – да заспя сутринта и да се събудя снощи?*

В детския език съществуват и примери, които свидетелстват за това, че децата от предучилищна възраст не правят разлика между компонентите на менталната опозитивна двойка *течно/твърдо* и върху тази основа възникват когнитивни метафори. Неутрализация (снемане на опозицията *течно/твърдо*) се наблюдава примерите:

(23) *Аз изпекох кафе.* (вм. *сварих*)

(24) *Аз изядох кафето.* (вм. *изпих*)

(25) *Аз излях моливите.* (вм. *изсипах*)

В коментирания възраст много деца не различават елементите на опозитивната двойка *още – вече*. Метафоричните изказвания в този случай възникват въз основа на противоречието между двата концепта на опозицията и предизвиканата от това конкуренция при употребата на алтернативните понятия. Това може да се илюстрира със следните примери:

(26) *Ти не можеш да се ожениш. Тя е още голяма, а ти си вече малък.*
(вм. *Тя е вече голяма, а ти си още малък*)

(27) *Мамо ти си още голяма.* (вм. *вече*)

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Метафоричното мислене при децата от 2 до 6 години е така добре застъпено, че когнитивните метафори изпълняват функцията на ключов механизъм за когнитивно-езиковото развитие на детето. Този механизъм има универсален характер. Вследствие на това вероятно би могло да се говори за една „мнима“ стилистика на детския език. Ако се смята, че онтогенезата повтаря филогенезата и ако детската възраст в своето индивидуално развитие (в някаква форма) повтаря историческото детство на човечеството, то силното присъствие на метафоричното в детското съзнание е аргумент, а също и доказателство за доминиращия метафоричен начин на мислене на първобитния човек (на примитивните народи). Метафоричното е инхерентна характеристика на детското мислене, тъй като дава възможност на детето не само по-лесно да възприема околния свят, но и да може да строи отношения, основаващи се на подобие, и асоциативни мостове между нещата. В този сложен процес на когнитивно-езиковото развитие се формира продуктивното мислене на детето паралелно с неговата езикова креативност. Според Х. Арент аналозиите, метафорите и менталните образи са нишките, чрез които съзнанието се свързва със света

дори и тогава, когато между тях няма непосредствен контакт, и те обезпечават единството на човешкия опит (Арент 1989).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андерсон 1976:** Anderson, J. R. *Language, Memory, and Thought*. Hillsdale, N. Y., Erlbaum, 1976.
- Андерсон 1983:** Anderson, J. R. *The Architecture of Cognition*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983.
- Андерсон 1985:** Anderson, J. R. *Cognitive Psychology and its Implications*. New York, Freeman, 1985.
- Арент 1989:** Arendt, H. *Vom Leben des Geistes. Bd. I: Das Denken*. München, Zürich, Piper, 1989.
- Блек 1955:** Black, M. Metaphor. In: *Proceedings of the Aristotelian Society*, 55, 1955.
- Блек 1979:** Black, M. More about metaphor. In: *Metaphor and Thought*, ed. by A. Ortony. Cambridge – London, Cambridge University Press, 1979.
- Бург 1990:** Burg, P. Zeichen und Model! Kritische Bemerkungen zur Diskretheit von Zeichen- und Modellkonzept bei Ju. M. Lotman und Ch. S. Pierce. *Znakolog* 3, 1990.
- Левандовски 1973–1975:** Lewandowsky, T. *Linguistisches Wörterbuch. 3 Bde.* Heidelberg – Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag, 1973–1975.
- Лейкоф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago, Chicago University Press, 1980.
- Пиаже 1974:** Piaget, J. *Biologie und Erkenntnis*. Frankfurt / M.: Fischer, 1974.
- Пиаже, Инхелдер 1977:** Piaget, J., B. Inhelder. *Die Psychologie des Kindes*. Frankfurt / M.: Fischer, 1977.
- Ричардс 1936:** Richards, A. *The Philosophy of Rhetoric*. London. Oxford University Press, 1936.
- Уинър и др. 1980:** Winner, E., M. McCarty, H. Gardner. The Ontogenesis of Metaphor. In: *Cognition and figurative Language*, ed. by R. Honeck, R. Hoffman. Hillsdale, N. Y.: Erlbaum, 1980, 341–364.
- Филмор 1982:** Fillmore, Ch. J. Frame semantics. *Linguistics in the Morning Calm*, Vol. 1, The Linguistic Society of Korea. Seoul, Hanshin, 1982.
- Хенле 1958:** Henle, P. Metaphor. In: *Language, Thought and Culture*, Ch. VII., ed. by P. Henle. Univ. of Michigan Press, 1958.

НА КАКЪВ ЕЗИК ГОВОРЯТ ИЗВЪНЗЕМНИТЕ РАСИ? СТИЛИСТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРЕВОДЕН ТЕКСТ

В своята книга *Синтаксис и стилистика* Стефан Брезински разглежда използването на амфиболия за хумористични цели. В повечето случаи, които той цитира, тя се дължи на неадекватни междуизреченски връзки (*Екскурзоводът в Зоологическата градина: – А тук виждате исполинска змия. Тя е в състояние да погълне на едно ядене цяла свиня. Моля, господине, не се доближавайте толкова до нея.*). Въпреки че се въздържа от анализ, за да не унищожи хумористичния ефект, авторът все пак отбелязва преднамереното използване на двусмислиците в литературни текстове за създаване на игриво изложение и за отключване на провокативни асоциации (Брезински 1994:136-138).

Поднасяйки уваженията си към Ст. Брезински и като поздрав за неговия юбилей, тук ще разгледам един пример за игрова употреба на езика, основно на морфологично равнище, която понякога също провокира двойствена интерпретация. За целта отделям специално внимание на превода на филма *У дома (Home)*, направен от Милена Кекеманова. За работата си над този филм и върху още няколко ленти на Уолт Дисни тя е номинирана за особен принос в преводаческото изкуство и за наградата на град Пловдив през 2015 г. При изследването ще използвам възможностите на стилистичния анализ. Според С. Фиш стилистиката е реакция към субективността и липсата на прецизност в литературните науки. Одобрителните изблици на щастие на един импресионистичен критик тук биват заменени с прецизни и устойчиви лингвистични описания, чрез които може да се достигне до, малко или много, обективни интерпретации (Фиш 1996: 98).

Сюжетът на филма

Филмът разказва за расата на *бувите*, която търси убежище на Земята, изплашена от своите космически противници – *горгите*. Главният герой Ох допуска сгрешка, като изпраща подкана за новодомско парти до цялата вселена, вместо само до своите приятели. При заплахата да бъде заличен от своите събратья, той е принуден да бяга в компанията на земно момиче, което пък търси майка си, изчезнала при нашествието. Въпреки че събитията вземат положителен обрат (опасността е отстранена и местоположението на майката е установено с точност), *горгите* все пак откриват новото убежище на *бувите* и се насочват към земята. Ще бъде ли спасен светът от космическа катастрофа? *Бувите* напускат планетата, но Ох остава при своята земна приятелка, за да я подкрепи. Оказва се, че *горгите* не са нашественици, те търсят яйцето със

зародиши, попаднало по невнимание в ръцете на бувите, които не осъзнават неговата важност и предназначение.

Стилистичният аспект

Нека сега обърнем внимание на стилистичния аспект в така представения сюжет. Въпросът, който ни вълнува, е: на какъв език говорят извънземните раси?

Всеки, който е сядал пред телевизионния екран или е бил на кино, знае отлично, че живеещите на други планети и населяващите други галактики най-охотно използват английски (въпреки че не липсват и други възможности). В сюжета на филма *У дома* (Home), тъй като този език не е майчин за тях, *бувите* допускат някои отклонения в граматиката. Възможен ли е адекватен превод на подобен текст? Как трябва да бъде отразена спецификата на техния начин на говорене в езика-цел? Какви са изискванията към точния и все пак художествен превод?

Изкуството на превода

Известен афоризъм е, че преводът е дал на лингвистиката повече, отколкото тя на него (Илиева 2010:66). Теорията и практиката на това изкуство имат дълга история. Дискусиите са най-оживени и мненията са най-крайни по отношение на философските и художествените текстове. А сред най-оспорваните области са преводът на игрословиците и метафорите. Както отбелязва Ортега и Гасет: „Да пишеш добре означава постоянно да подкопаваш общоприетите граматически норми. Изисква се определена смелост. А преводачът е дребен човек. Как би постъпил с метежния текст? Ще стане ли бунтовник заради чужда изгода/някакъв непознат чичко?“ (Ортега и Гасет 1991: 519). Текстът, който ще разгледам, е още по-голямо предизвикателство, тъй като отклонението от нормата е стилизирано и езиковата грешка се наслажда върху останалите механизми, изграждащи художествения свят.

В оригинала грешките не характеризират речта на отделен персонаж, допускат ги всички представители на *бувската раса*. Ето и няколко примера от сценария:

- ▶ Today is best day ever. – *изпускане на определителния член*;
- ▶ Excusing = ‘Excuse’ – *използване на герундий вм. спрегната глаголна форма*;
- ▶ Who am I? I am Oh. I has been given this name by my many, many friends. – *замяна на формата за първо лице с тази за трето*;
- ▶ I am very excitement to make a new fresh start! – *подмяна на глаголната форма със съществително от същия корен*;
- ▶ We are all moving to best planet ever for to hiding. – *замяна на инфинитива с герундий, управляван от предлога for*;

- ▶ My fellow Boov! I has saved (off) us again. – използване на формата за трето лице вм. формата за първо;
- ▶ We are now arrived at the best hiding place yet, in the Milky Way. And the Gorg are lactose intolerant. (normal) Ah, genius! They will never find us here. – неподходящо избран спомагателен глагол.
- ▶ Thank you! (off) Best of yet, this planet is full of great stuff. Look at these delicious fruits! – погрешно разпознаване.
- ▶ Enjoy you the frozen, sweetened bovine secretion as we take this short flight to Happy Humanstown. – добавяне на местоимение за второ лице след императива. Бувите използват някои специфични сливания.

Според сюжета, независимо от явните отклонения в морфологията, *бувите* са очевидно напреднала раса, тъй като наричат сладоледа с наукообразната, но точна перифраза *замразена, подсладена секреция от едър рогат добитък*. От друга страна, те използват игри на думи, за да мотивират решенията си: *We are now arrived at the best hiding place yet, in the Milky Way. And the Gorg are lactose intolerant*. Наред с употребата на прецизни научни названия при тях се наблюдават и някои неадекватни разпознавания – те приемат например футболните топки за плодове.

И тъй, могат ли грешките на *бувите* да бъдат предадени адекватно на български?

Преводаческият подход

Добре известно е, че английският език е западногермански език, който се характеризира със силна тенденция към аналитизъм. Сред славянските езици българският е носител на същата тенденция. Въпреки че двата езика са от различни групи на индоевропейското семейство, те имат общи структурни особености. Какъв би бил в такъв случай преводният еквивалент при езикова грешка?

В структурно отношение допусканите от *бувите* отклонения в граматиката имат еквиваленти на български, тъй като те са свързани с изпускането на членната морфема, несъгласуване по лице между подлога и сказуемото, употреба на отглаголни съществителни вм. спрегнати глаголни форми.

Преводачът обаче избира друга стратегия. М. Кекеманова измества грешката от граматическото ниво към словообразователното и оттук към лексикалното. Ако *бувите* объркват граматическите маркери, подменят отделни части на речта, флексии или спомагателни глаголи, то техните български съответствия грешат представките.

Анализ на преводаческите решения

Подходяща ли е тази стратегия? Така ли грешат чужденците, говорещи немайчин език? Според Л. Илиева грешките при чуждоезиково обучение попадат в една от двете големи групи: отклонения, които водят до нарушаване на

комуникацията, и грешки, при които комуникацията се запазва (Илиева 2010: 67). Според М. Коспартова има значима разлика между грешките при усвояването на родния език и грешките, който възрастните допускат, когато говорят на втори език. При изучаването на нов език чужденците реализират форми по аналогия, които не отговарят на продуктивните модели в езика. Могат да кажат например *нямкам* от не+ искам по аналогия с *нямам* не+имам. Чужденците привнасят закономерности от родната система, които не съществуват в нашия език. А също поради езикова интерференция създават изрази по правила, които действат в майчиния им език, но са неприемливи за езика-цел, на който се учат да говорят. Всеки от нас е попадал на подобни буквално преведени изрази, които хвърлят в недоумение носителите на езика (Коспартова 1969:545)¹.

В тази връзка бихме могли да цитираме и едно експериментално изследване на Ю. Стоянова, която систематизира отклоненията при изучаващите български език като чужд. Нейното проучване е осъществено въз основа на 60 изречения, в които са оставени празни места и изпитваните трябва да образуват производни съществителни, прилагателни и глаголи съответно от глаголи, съществителни, прилагателни и числителни (Стоянова 2006: 101–102)². Анализът на резултатите показва, че са допуснати следните неточности:

- (1) използване на неподходяща основа (*грубиян-ост* вм. *грубост*, т.е. от основата на съществително *грубиян*, а не на прилагателно – *груб*),
- (2) използване на неподходящ афикс – *чепов* (за чепат), *въчест* (за вълчи),
- (3) неточно избран афикс, прибавен към несъществуваща основа (*потисквач* от *потискв* – несъществуваща основа и наставка – *ач*),
- (4) изковаване на собствени афикси (*потисничек*, *чепорат*),
- (5) неправилна употреба на съществуващи в езика единици (пароними с различна семантика – *гласен* вм. *гласовит*, *предавател* вм. *предател* (Стоянова 2006: 103-105).

Най-голям е процентът на неправилно избрани афикси, като при по-голяма част от грешките са използвани по-продуктивни наставки от тези, които реално се употребяват в езика (Стоянова 2006:106).

Въпреки че не можем да смятаме цитираното изследване за представително, тъй като е съсредоточено само върху образуването на лексеми от един и същ корен, без да отчита други възможни отклонения, ясно личи че неправилно избраните афикси са разпространено отклонение при съставянето на съобщения на чужд език.

---

¹ Прекрасно отражение на тази тенденция е вицът за двамата руснаци, които говорят на английски на гарата в Лондон:

- *What clock? / Которой час?*
- *Five clock. /Пять часов.*
- *Such much! /Так поздно!*
- *Whom how. /Кому как.*

² Например трябва да се попълни пропуснатата дума в следното изречение: *Ноцта беше тъмна и ние често се спирахме поради ...* (Стоянова 2006: 101).

С оглед на тази констатация нека се вгледаме в механизмите на езиковата игра в анализирания от нас превод. При трансформацията на текста от английски на български най-голям брой грешни форми са получени чрез *промяна на една фонема*. Водещ модел е добавяне на представката *c* за образуване на глаголи от свършен вид към основата на съществителни и прилагателни и глаголи, производни от глаголни основи. Новополучените цялости са близки по значение до установените в езика, но семантиката им е подсилена с помощта на префикса, тъй като при образуването на глаголната основа той носи най-общо значение ‘действието на произвеждащия глагол се довежда до резултат’ (ГСБКЕ 1983: 225) (напр. *дружа/ сдружа*, *греша/ сгреша*, *помагам/спомагам*). По този начин се образуват съответно: *сдружески*, *сгрешка*, *счупка*. Същият префикс се комбинира и със заети думи, но само ако подобна комбинация вече е позната от глаголното словообразуване (*Сконфуз. Какво става с тялото ми?*). Много рядко в текста се появяват префигиранни глаголни форми, които не се срещат в естествения език – *сдигни*.

В определени случаи обаче чрез този префикс се образуват пароними, които не пораждаат допълнителни значения, тъй като семантиката на двете актуализирани в съзнанието на адресата единици отправя към твърде отдалечени области, между които не може да бъде установена смислова връзка:

Схванете го!

Бувска песен. Сказва се „Неподвижен и послушен“. Голям хит.

Нали ти сговоря на чист български?

Единствената цел на подобни новообразувания е да подчертаят недоброто владение на езика, или ако се изразим с думите на Аристотел – те са странни, понеже идват отдалеч (Аристотел 2013: 190).

Вторият тип игра предполага използване на синонимна представка. Актуализира съществуваща в езика единица с близко значение и по този начин внася допълнителен нюанс в изказването. Например в замяната на *покана* с *подкана* (в израза *подкана за новодомско парти*) семантиката се усилва, тъй като вторият глагол съдържа допълнителен нюанс. Самият префикс посочва, че „чрез действието обектът се провокира или импулсира към извършване на следващо действие“ (ГСБКЕ 1983: 222). С други думи подмяната на представката внася повече настойчивост и императивност.

Или да вземем например израза *подсладете се на замразения кравешки сок*. Тук смесването на двата глагола *насладя се/подсладя*, които в едно от значенията си са синоними, се извършва чрез подмяна на представката, която обаче не е съпътствана от промяна в управлението. Глаголът *насладя се* е непреходен и изисква предлог, глаголът *подсладя*, който означава ‘еднократно добавям захар или мед към нещо за пиене’, е преходен, но във второто си значение той практически е синонимен на *насладя се* ‘изпитвам удоволствие’. Комбинацията на двата префикса извиква в съзнанието едновременно прякото и преносно значение, които се интегрират в приканването към бувите да изпитат удоволствие,

като и да усетят сладкия вкус на топка сладолед. Тази творческа употреба на префиксите за нюансиране на изказването ни напомня за наблюденията на К. Чуковски върху детския език. Една от спецификите на детската реч е изобретателното използване на представките и наставките, като строителни елементи. В говора си малчуганите реализират форми, които не съществуват реално или се използват в речта с друго значение, но са съставени по езиковите правила: *Кучето раззина уста и после я зазина, Едно малко момиченце казва: Заразих се и се отразих (оздравях)*. Още на третата година от живота детето започва да създава нови думи с помощта на съществуващите в езика елементи, като ловко разграничава значенията и създава творчески вариации (Чуковски 1973:33-34)

Част от тази детска способност за убедително изопачаване притежават и буйните. В ексclamацията: *Днес е най-чуднестият ден!* суфиксът се използва, за да внесе допълнителен нюанс ‘наситен с чудеса’, който липсва при ‘чуден’. Тук оригиналната наставка *ен/н*, която е сред най-разпространените при образуване на прилагателни, е комбинирана с *-ест*, суфикс с близко значение. В конкретния пример тя не е прибавена към основа на съществително, а към основата от прилагателно, което вече има една наставка с аналогична семантика и комбинацията между двата суфикса, както всяко повторение, усилва смисъла. В репликите *Ъм, нямам виновеност; Има само една причинност* неподходящите суфикси от една страна, отразяват тенденцията към предпочитане на по-продуктивните наставки, а от друга, са начини да се обозначи стремежът за по-високопарно изразяване чрез прибягването до по-книжен регистър, за който абстрактните съществителни на *-ост* са характерни. В текста на филма броят на думите с неадекватна афиксация чрез прибавяне на неподходящ суфикс или добавяне на суфикс към неподходяща основа е съвсем малък, въпреки че според Ю. Стоянова това е едно от често наблюдаваните отклонения в речта на усвояващите български език като чужд.

Като следваща група отклонения можем да определим употребата на неподходяща част на речта: *Казах, че е тъпост, но буй не танци*. Този тип грешки стоят близо до отклоненията в оригиналния текст.

Но може би най-интересни са игрите на думи, които разчитат на съвпадението на фонологичния полюс на окازیоналната единица с реално съществуваща лексема. В случая възникват допълнителни значения, например: *Аз ви подведох* – заявява водачът на буйската раса – *в скривалище, наречено Млечния път*. Тук некоректната префиксация (тъй като *под-* означава ‘тайно, прикрито извършване на действието’ – ГСБКЕ 1983: 222) създава семантична аномалия. Самият глагол има значение ‘подлъжа, подкупя, измамвам някого и го поставям в трудно неприятно положение’ (БТР 1994), а съществителното *скривалище* ‘помещение с таен вход, което служи за пазене на нещо или тайно убежище’ (БТР 1994). Двата елемента на словосъчетанието съдържат конфликтни семи и не могат да бъдат интегрирани в смислова цялост. Макар и формирани въз основа на друг принцип изразите *Тук човекохората ще зажи-*

воят жизнeгадостно; Бувите умеят да сгрешават кое е полезно. Да! Отърва ни съвсем набреме! имат същият ефект. Можем да се възхитим, подобно на К. Чуковски, как с промяна само на една фонема (а понякога с две) изказването се преосмисля (Чуковски 1973:22) и преминава в своята противоположност. Първоначално заложеното намерение се обезценява и опровергава. При тези грешки на практика обичайната за контекста лексема се подменя със своя антоним. Подобно преобръщане напомня един от великолепните примери на З. Фройд от политическия живот на Австрия – след установяване на наличието на кворум председателят на парламента обявил заседанието за закрито, вместо да го открие, тъй като не очаквал от него нищо добро (Фройд 1991: 73).

Както е известно, Фройд разглежда ефекта от грешките на езика като пълноправен психичен акт, който има своя цел и съответства на съдържателно и значимо изказване. Те представляват нормално действие, което е заело мястото на друго очаквано и възнамерявано действие (Фройд 1991: 69). Въпреки че в неговата теория грешките са израз на настойчиво желание, което се саморазкрива при изопачаването на думата, в анализирания от нас текст те изпълняват друга функция.

Функция на отклоненията в езика

И така каква е причината за отклоненията в езика на филмовите герои? Още Ш. Баи обръща внимание на ролята на чужденеца като забавен персонаж във френската комедия (Баи 1909: 231–232). Зад лошия френски на англичанина, стои един образ, в които са отразени всички мании на британеца, известни във френската литература. Необичайното произношение на жителя на Марсилия, гасконец и офицера-дебелак трябва да извика в съзнанието определен стереотип, който публиката добре познава. Следователно в *У дома* комичният похват е стар, но персонажът е нов. Какви са извънземните според обичайната типология? Зад слабото владееене на езика, зад играта с афиксите, стои чуждоземна раса със своя характерна ценностна система, която е открито афиширана от самото начало: *Бувите са расата, която е най-добра в бягството. Водаческите ми умения – отбелязва техният вожд – подвиване на опашка и плюене на пети, ни отърваха от враговете ни Горгите.*

В тези странни същества, които дори не могат да говорят на нашия език, се оглежда най-съкровенната ни същност. Кой от нас не познава самонадеяното сгрешаване кое е правилно и отърваването на приятеля от нещо незначително, донесло непоносимо бреме? Когато разглежда мястото на езиковите игри при изследването на стила (а тези грешки изпълняват именно такава функция), Аристотел подчертава, че чрез тях говорещият произнася нещо неочаквано, което се разпознава като истинно от слушателя (Аристотел 2013: 211–2). Смешката е добра, ако съответства на фактите.

В оригиналния текст на сценария е посочено ясно, че отклоненията трябва да предизвикват хумористичен ефект. Огромна роля в това отношение иг-

рае и последният механизъм на езиковата игра, който може да определим като сливане. Тук две думи се обединяват в цялост, включваща елементи и от една-та, и от другата, и раждат изказване, оповестяващо накратко, в сгърнат вид, по-пространно изложение.

Ето и примерите от текста:

Виж, Париж е опасен и за двама ни. Там щъка (вм. бъка) от буви.

Това е лошо буведение (поведение на був)

Значи, твоята „майка ми“, е заключително (в заключение изключително) важен човек за теб.

Забрави, всичко ще е подред (вм. наред, т.е. каквото има да ни се случи, ще го изпитаме последователно).

Повери ми се (довери ми се и ми повери грижата за своята безопасност)!

Смек ни каза, че хората се нуждаят от нас. Че хората привличат на животните (така като хората са привлечени от животните, така и ние ще бъдем привлечени от тях) и можем да ги подобрим, да ги научим.

Истината е, че между бувите, не се вписвам. А се отписвам.

Според Цв. Тодоров, сгъстяването е техника, която използва едно означаващо (в нашия случай оказионализъм), за да извика в съзнанието две означаващи. Този механизъм е аналогичен на техниката при тропите (Тодоров 1977: 333). Тук значенията *довери ми се/повери ми съдбата си, приличат, но и привличат, изключително/в заключение* се действително могат да се разглеждат от подобна перспектива, тъй кахо те се наслагват и обогатяват смисъла на казаното, създават релефност и на практика имат аналогично въздействие на метафората поради нюансирането на мисълта. Част от репликите са патетични, а езиковата грешка и хуморът, който струи от нея, тушират прекомерната им емоционалност и приглушават сантименталността в изказа.

От друга страна, реалната езикова игра (напр. *забрави, всичко ще е подред*, т.е. каквото има да ни се случи, ще изпитаме последователно; *истината е, че между бувите, не се вписвам, а се отписвам*) не може да бъде разглеждана като троп и да бъде приравнена с метафората или метонимията, тя извиква в съзнанието на слушащия две значения, които няма как да бъдат интегрирани в общо цяло. В този смисъл те взривяват изказването, а чрез него и познавателния или ценностния модел, които лежи в основата му. Когато В. Санников говори за каламбура, той посочва, че езиковата игра активизира първоначално положително или неутрално, а после отрицателно значение, тя никога не е ласкателна. Ако се използва за възвисяване, игрословицата преминава в силепсис (Санников 1999:490).

Един от възможните начини за интерпретация на контаминациите е под-казан от самия сценарий. Когато главният герой се учудва на това, че при запознанството им земното момиче е тъгувало за майка си, той отбелязва: *Но съвсем наскорошно, ти ме сритваше и крещеше. Което привличаше повече*

на гняв, не на тъга. Тъй като впоследствие научава, че понякога хората изпитват и двете едновременно, той стига до извода: *Значи... това е тъгняв? Хм. Хората са сложни, не както пишеше в брошурата.* Тази констатация всъщност е подходящата призма, през която могат да се огледат всички контаминации в произведението. Те са свидетелство за сложния характер на нашата (извън)земна природа, при която зад привидното, зад афишираните ценности и стремежи, стоят множество пластове на други ненапълно осъзнавани, но достатъчно искрени влечения.

Пак според Фройд остроумието при възрастния замества детската игра на думи и мисли. Малчуганите обичат да експериментират с езика, създавайки изопачения, рими, дори безсмислици, които ги забавляват. При възрастния човек е необходимо играта със звуковете да изразява реално съдържание, за да устои на критиката на разума (Фройд 1991а: 158-159). Тя може да бъде безобидна или да служи на определена тенденция: снизяваща, цинична, скептична или разголваща. Тук удоволствието, от една страна, се дължи на звуковото повторение, от друга, на трасгресивната мисъл, която оповестяваме (Фройд 1991: 130–148). Хуморът във филма обаче не е тенденциозното остроумие, за което разсъждава Фройд, макар да си служи с аналогични техники. Въпреки че границите на хумора са размити и авторите често се отказват да го определят, считайки това за невъзможна задача (Атардо 1994: 3-7), тук ще се позова на А. Каменова, според която докато остроумието засяга повърхността на живота, хуморът слиза по-ниско и засяга самия живот. Хумористичното изображение е плод на съпоставяне на идеалния и действителния свят, но хумористът наблюдава без презрение своите слабости и слабостите на другите. Той не порицава реалното, задето то отстъпва от идеала, а му съчувства (Каменова 2002).

В заключение

Въпреки че подходихме тук морфологически, езиковата игра в превода може да бъде изследвана и през призмата на лексикалната стилистика. Употребата на еднокоренни или близкозвучащи думи за курсивиране на изказването е позната като паронимазия, една от древните техники за подчертаване в афоризмите, заглавията и ключовите епизоди на произведенията. Не на последно място, в случая можем да говорим и за оказионализми, с които често е наситена сатиричната поезия.

Но да отговорим все пак и на поставения по-горе въпрос: подходяща ли е стратегията, избрана от преводача? Различен вид отклонения в изходния текст се превеждат чрез еднотипна езикова игра основно с префиксите (еднокоренни пароними) или с промяна на една или няколко фонем, при което възникват близкозвучащи единици (оказионализми). Подобни отклонения са по-малко вероятни в английски, тъй като в германските езици използването на префикси е по-ограничено и те се употребяват в заети думи, докато натрупването на префикси и богатото им вариране за изразяване на множество

смысловни нюанси са една от характеристиките на славянската група. От една страна, еднотипното отклонение в езика-цел гарантира хомогенност на стила, който би звучал много разнородно при буквално предаване на грешките, пенифразите, контаминациите, тавтологиите и реалните езикови игри в оригиналния текст. От друга страна, то създава необходимия хумористичен ефект, използвайки едно средство, което е характерно за детската реч, което лесно се възприема и разпознава от децата, за които филмът е предназначен. От трета страна, параномазията поражда допълнителен смисъл, който удържа прекалената прочувственост и загадва за скритата природа на нашия вид.

И накрая – защо се спряхме точно на този любопитен пример? Защото един детски филм използва отклонения в езика, характерни за детската реч, за да покаже спънките при овладяването му и значещите недоразумения, през които се минава. Кажете, че няма система в тази грешка?!

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аристотел 2013:** *Реторика*. София: Захарий Стоянов.
- Атардо 1994:** Attardo, S. *Linguistic Theories of Humour*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Баи 1909:** Bally, Charles, *Traité de stylistique française*. Heidelberg: Winter.
- Брезински 1994:** Брезински, Стефан. *Синтаксис и стилистика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- БТР 1994:** Андрейчин, Георгиев, Илчев, Костов, Леков, Стойков, Тодоров. *Български тълковен речник*, София: Издателство на БАН.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език, Т. 2/Морфология*. София: Издателство на БАН.
- Илиева 2010:** Илиева, Людмила. Опит за типологизация на грешките при превод на художествен текст от испански на български език. – *Език и литература*, кн. 1–2, 66–73.
- Каменова 2002:** Каменова, Ана. Култура и критика. – В: *Култура и критика. Ч. I. Критически зигзаги*. Съст. А. Вачева. – LiterNet, 2002. – <http://litenet.bg/publish5/akamenova/humor.htm>
- Коспартова 1969:** Коспартова, Мария. Особености на детския говор. – *Български език*, кн. 6., с. 532–545.
- Ортега и Гассет 1991:** Ортега и Гассет, Хосе. Нищета и блеск превода. – В: *Дегуманизация искусства и другие работы*. Москва: Радуга.
- Санников 1999:** В. З. Санников, Владимир. Русский язык в зеркале языковой игры. Москва: Языки русской культуры.
- Стоянова 2006:** Стоянова, Юлиана. *Психолингвистични изследвания*. София: Изд. Веда Словена-ЖГ.
- Тодоров 1977:** Todorov, Tzvetan. *Teories de symbole*. Paris: Seuil.
- Фиш 1996:** Fish, Stanley. What is stylistics and why are they saying such terrible things about it? – In: *The Stylistics Reader from Roman Jakobson to the present*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Фройд 1991:** Фройд, Зигмунд. *Въведение в психоанализата*. София: Наука и изкуство.
- Фройд 1991а:** Фройд, Зигмунд. *Естетика, изкуство, литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Чуковски 1973:** Чуковски, Корней. *От две до пет*. Варна: Държавно издателство.

Българското словно богатство

Борис Парашкевов, СУ „Св. Климент Охридски“

ЛЕКСИКОЛОГИЧНИ ЕТЮДИ 7

След като издателство „Изток-Запад“ представи на читателската аудитория поредния лексикон на Борис Парашкевов „От дума на дума... Занимателна лексикология“, сп. „Българска реч“ ще продължи да публикува в настоящата рубрика отчасти нови или допълнени лексикологични бележки на автора в духа на лексикона.

1. В старобългарски е регистрирано съществителното име *прншьльць* ‘пришелец, чужденец; новопокръстен, новоприет в някаква религия’, чийто наследник в съвременния ни език е **пришелѐц/ пришьлѐц** с женскородово съответствие **пришелкà/ пришьлкà**. От днешно гледище *пришелец/ пришьлец* допуска интерпретиране като производно от суплетивната минала причастна основа *пришел-/ пришьл-* на отбелязания у Н. Геров глагол **прийда/ прійда** (наред с *пришьлѐц, пришьл*), днес диал. **прійда**, видово противопоставим на книжовния **приждам**. Книжовна обаче – за разлика от *прийда* – е структурно съпоставимата двойка **дйда** с минало причастие **дошьл**. Други некнижовни производни от базисния глагол **йда** с ударения на представката са **найда** ‘намеря’ (с минало причастие **найден** в личното име **Найден** – според Ст. Илчев отнасяно към подхвърлено дете, та който го намери да му придаде здраве и да му промени съдбата), **зайда** ‘почва да идва, да вали, да залезе’, **пйда** ‘тръгна’, **прйда** ‘премина’. В руски от някогашното сегашно деятелно причастие *пройда* към аналогично структурирания глагол *пройти* ‘да премина’ (с базисен *идти* ‘идвам’) чрез суфиксация било създадено съществителното *пройдоха* ‘негодник, нехранимайко’, проникнало и в български: **пройдѐха** сщ. Значението на русизма в смисъл на ‘промъкваш се и уреждаш се човек, хитрец’ е характерно и за други производни от глаголи на движението, напр. *пролаза* ‘шмекер, лисица’, *проходимец* ‘мошеник, измамник’.

2. В последно време относителна интензивност в нашия език придобиха чуждиците **адмирѐрам** и **адмирѐция**/ мн. ч. **адмирѐции** за изказване на възхищение, уважение, почит към лица или действия, напр. *Сляп скиор предизвика адмирѐции в социалните мрежи*. В международната културна лексика тези думи водят началото си от латинския език: *admiror admirari* ‘учудвам се, възхищавам се’, респ. *admiratio* ‘учудване’. Терминът **адмиратѐв**, основаващ се на агентивната глаголна форма *admirativus* ‘предизвикващ учудване’, в българската граматична наука се използва за означаване на учудване или изненада от някакво неочаквано настъпило за говорещия действие. Морфологично адмиративът се изразява чрез перфекта (обикновено с изпускане на копулата *e* в 3 л. ед.ч.), напр. *Я, то валяло!* или в следния пример у Иван Вазов: *Боже, какви низости имало по света!* – Интернационализмът **адмирѐл** ‘най-висок чин във военноморското командване’ се възвежда към различни предполагаеми арабскоезични структури като *amīr al-‘ālī* ‘високопоставен началник’, *amīr ar-rahl* ‘командващ на транспорта’, *amīr al-bahr* ‘господар на морето’, от които в думата фактически се пази първата съставка *amīr* (etimологично тъждествена с екзотичната титла *емир*) и арабският определителен член *al-*. Докато във френски до днес се пази първоначалният облик на заемката *amiral*, в средновековния латински вероятно в резултат на внушавания от титлата респект тя формално била облекната на глагола *admirari* ‘възхищавам се’ и така се появил видоизмененият облик *admiralis*, станал прототип на англ. *admiral*, нем. *Admiral*, нидерл. *admiraal*, рус. *адмирал*, бълг. *адмирал* и т.н. – С префикс *ad-* ‘до-, при-’ латинският глагол е получен от *miror mirari* ‘удивлявам се’, който чрез народнолатинския **mirare* ‘гледам с удивление, възхищавам се; вглеждам се внимателно’ е залегнал във френския *mirer* ‘оглеждам; отразявам’. Неговият абстрактум *mirage* ‘оптическа измама, илюзия’ е източник на бълг. **мирѐж** ‘илюзия, самоизмама; привидение (особено в пустиня)’. Инструменталното производно *miroir* ‘огледало’, застъпено и в англ. *mirror* сщ., е познато у нас от имена на вестници, например „**Мироѐр спринт**“ (френ. *Miroir Sprint*), „**Дейли мѐрър**“ (англ. *The Daily Mirror*).

3. В нашата богословска терминология **архимандрѐт** е означение за православен монах с чин, по-нисък от епископ. Думата адаптира гърцизма *ἀρχιμανδρίτης* букв. ‘архипастир’, съставено от префиксоида *ἀρχι-* ‘главен, първо-’ в съчетание с деятелното име *μανδρίτης* ‘пастир; пастор’. То е производно от нарицателното *μάνδρα* ‘оградено място за говеда; кошара’, в преносен смисъл също ‘монастир’, което мотивира функционирането на *архимандрѐт* като предстоятел на православен манастир или игумен в исторически план. От своя страна нарицателното е източник на бълг. **мѐндра** като синоним на архаизма *бачия* – наименование на предприятие за събиране на мляко и за преработването му на сирене, кашкавал, масло с производни **мѐндраджия**, **мѐндраджийски** и др.

4. Прилагателното **амбулѝнтен**, участващо в съчетанието **амбулантен търговец** – лице, което търгува със стоката си, като пътува или обикаля по домовете, е възприето от немското и френското *ambulant*. По същество в него се крие адекватна употреба на лат. *ambulans*, род.п. *ambulantis* – сегашно причастие на глагола *ambulo ambulare* ‘ходя, обикалям’, който във френски се е оказал доста продуктивен. Архаизмът **амбулѝнца** ‘походна болница, лазарет; линейка’ все пак е проникнал чрез рум. *ambulanță*, а не направо от френ. *ambulance* сщ. Към сферата на медицинското обслужване принадлежи също означението **амбулатѝрия** ‘здравно заведение за обслужване на приходящи болни’, което чрез рус. *амбулатория* и нем. *Ambulatorium* отразява среден род на лат. *ambulatorius* ‘подвижен’. – С помощта на глаголната основа *ambul-* и корена на лат. *somnus* ‘сън’ във френски чрез съчленяване е образуван абстрактумът *somnambulisme* ‘ходене насън’ с производно деятелното име *somnambule* за човек, изпадащ в такова състояние. С немско посредничество двата термина са се установили в български с гласеж **сомнамбулѝзъм** и **сомнамбул**, второто със синоним **лунатѝк**, който адаптира субстантивация на латинизма *lunaticus* ‘влиещ се от (фазите на) луната’, букв. ‘лунатичен’. – С представка *prae-* ‘пред-’ в латински от *ambulo* е образуван глаголът *praeambulo praeambulare* ‘предхождам’ с къснолатинско прилагателно *praeambulus* ‘предходен, предхождащ’. Неговият субстантивиран ср.р. *praeambulum* като означение за правен текст, предхождащ основния, е адаптиран във френски с термина *préambule*, възпроизведен на български адекватно с **преамбѝюл** ‘въвеждаща част към конституция, закон, договор и други’.

5. Адекватна заемка от френ. *biberon*, чието първоначално значение е било гърло на бутилка, е **биберѝн** ‘(шише с) гумена цицка за хранене или залъгване на кърмаче’. Тъй като това пособие се използва при отглеждането на бебета, близо до ума е името му спорадично да се мотивира вторично с *бебе* и да получава гласеж **беберѝн**, напр. *Малки бебоци се карат за един беберѝн*. Галицизмът е инструментално образуване към (черковно)лат. *bibo bibere* ‘пия’ или от неговото производно *biber* ‘напитка’. – Във френски наследникът на латинския глагол звучи *boire* ‘пия’ и е включен в срастването *pourboire* ‘бакшиш’ (букв. ‘за пийване’). В *Речника на българския език* чуждицата **пурбоѝр** е окачествена като книжовна и остаряла, но тя преди всичко е била и си остава екзотизъм, който има спорадична употреба и в българска среда, напр. *Бакшиши, джобни пари, пурбоѝр – даването на дребни суми за почерпка срещу извършена услуга има много имена* (2011 г.). – Предполага се, че покрай появилия се през VII в. в манастирите нов вид пивоварство с използване на хмел, латинизмът *biber* ‘напитка’ стеснил семантиката си и аналогично на славянското означение за бира **пѝво** (производно от *пия*) се превърнал в означение за този вид напитка. То легнало в основата на нем. *Bier*; англ. *beer*; нидерл. *bier* сщ., за които впрочем отчасти се допуска, че тези наименования може

би се родят с немския глагол *brauen* ‘варя бира’ и водят началото си от герм. **beuwoz-*, производно от **beuwo-* ‘ечемик’. В български **бѝра** ‘слаба алкохолна напитка, приготвяна от ечемичен слад, хмел, мая и вода’ прониква в средата на XIX в. с гръцко посредничество от итал. *birra*, което – документирано от XVI в. – води началото си от нем. *Bier*. Немският облик е детерминант в заети композиции: **бѝрфест** ‘празник на бирата’ за нем. *Bierfest* с детерминат *Fest* ‘празник’ (от лат. *festum* сщ.). По подобие на най-големия празник на бирата в Германия *Октоберфест* у нас през месец октомври също се провеждат спорадично празници на бирата. Гротескно обаче е композицията *бирфест* да се разлага на *бирен фест*, както и да се преоформя своеволно на съчетанията *бирен фестивал* или *фестивал на бирата*. Тук некоректността намира израз най-вече в това, че *фест* съвсем не представлява съкращение на означението за културно-музикални празненства *фестивал* – романско разширение към латинизма *festivus* ‘празничен’. В някои ресторанти помещението, където се сервира бира, се нарича **бирхалѐ** – акцентно неадекватно отражение на нем. *Bierhalle* с ударение на първата сричка и с втора съставка *Halle* ‘просторно помещение’. Немският колбасарски репертоар има два застъпника: **бѝршѝнкен** ‘вид шунков салам като мезе за бира’ за нем. *Bierschinken*. Понякога композицията бива предавана на български чрез буквалното, но стилистично не съвсем сполучливо словосъчетание *бирена шунка*. Другият кулинарен термин е **бѝрвурст** – вид колбас, застъпник на нем. *Bierwurst* с втора съставка *Wurst* ‘колбас’, тоест колбас, подхождащ за мезе към бира. Очевидно по образец на тази заемка на българска почва възниква **бѝренка** като наименование на вид къс, заоблен колбас.

6. **Тузлата** е курортно място за калолечение в близост до град Балчик (оттук и уточняващото му име *Балчишката Тузла*). Аналогично име **Тузла** носи град в Босна, наричан в римско време *Salines* букв. ‘солници’. На турски това наименование е било калкирано с *Tuzla*, тоест нарицателното *tuzla* ‘солодобивно място, солница’ е било превърнато в собствено. – Тур. *tuzla* е производно от думата *tuz* ‘сол’, която с притежателна наставка *-u* участва в изафетната конструкция *limon tuzu* букв. ‘лимонена сол, сол с вкуса на лимон’ (с първа съставка *limon* ‘лимон’), вместо която днес се използва словосъчетанието *sitrik asit* ‘лимонена киселина’. Като едно цяло то е проникнало в някои балкански езици, включително в български: **лимѝнтузу**. В наши дни употребата му е условна, тъй като първоначалната му функция е била да означава лимонената киселина, а не винената, чийто продукт за кулинарни цели сега наричаме *лимонтузу*. От друга страна, с *лимонтузу* успешно се конкурира обликът **лимѝнтозу**, намиращ място дори в някои лексикографски пособия. Този облик обаче – у нас обясним с т. нар. свръхстарателност (подмяна на неудареното /y/ в думата с уж по-правилното /o/) – е не просто формално видоизменен, а етимологично различен, понеже в турския език аналогичната

конструкция *limon tozu*, съдържаща тур. *toz* ‘прах’, означава ‘лимонен прах’. Въпросната вариация очевидно се дължи на спонтанно подменената втора съставка *tuz* в *limon tuzu* с *toz*, осъществено в самия турски език. Свидетелство за това са регистрираните застъпници на *limon tozu* не само в български, но по данни на Българския етимологичен речник също в сърбохърватски и албански: *лимунтоз*, респ. *limontoz*.

7. На известна популярност у нас се радва латинската версия на един афоризъм, приписван на древногръцкия лекар Хипократ: *Ars longa, vita brevis*, което ще рече, че изкуството (умението, опитността) е дълговечно, а животът – кратък. Съдържащото се в него прилагателно *brevis* ‘кратък’ (в средновековния латински също със субстантивиран среден род *breve* ‘кратко писание, послание, писмо’) станало източник например на нем. *Brief* ‘писмо’, англ. *brief* ‘кратък; кратко изложение’, вербализирано *to brief* ‘давам кратка предварителна информация или указание’. В български латинизмът е регистриран под формата на църковния термин **брѐве** ‘папско послание, по-малко официално в сравнение с булата’ и на англицизма **бриф** ‘кратко писмено изразено споразумение между рекламодател и рекламист, в което се обявяват основните параметри на предстоящата рекламна кампания’. Далеч по-често употребимо е английското отглаголно име **брифинг** (англ. *briefing*) за означаване на даваната устно обикновено пред журналисти кратка информация от страна на държавни институции. – Абстрактно производно от латинския глагол *abbrevio abbreviare* ‘създавам кратък текст; съкращавам’, образуван от *brevis* с показващата отнемане, отстраняване представка *ab-*, е срвеклат. *abbreviatura* ‘съкращение’, застъпено адекватно в бълг. **абрeвиатyра** ‘съкратена дума или израз; съкращение в нотописа’ със синоним **абрeвиация** (за срвеклат. *abbreviatio* ‘съкращаване’). Френски наследник на *abbreviare* е *abrégér* ‘съкращавам, съксявам’ със субстантивирано минало причастие *abrégé* ‘резюме, сбито изложение’, лексикографски отбелязвано и в български: **абрежѐ** ‘кратко изложение; кратко ръководство; извлечение.

Българският език в славянски контекст

Елена Хаджиева, СУ „Св. Климент Охридски“

СИНТАКТИЧНА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ МЕЖДУ СЪЧИНЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИ И РУСКИ ЕЗИК

The synthetic structure or analytical structure of a language system presupposes typical limitations in its syntactic patterns, as a result of which are reproduced and lexical restrictions, which in turn each proposition in the language correlates with a range concrete, specific reference situation. This is proof of the strength and consistency of syntactic interference between the Bulgarian and Russian language.

This study is underlying assumptions interference syntax errors in acquiring Bulgarian types of compound sentences by native Russians.

Keywords: syntactic interference, language systems, interference errors, sustainable interference phenomenon, conjunctions.

В един по-тесен смисъл разговорните явления се разглеждат като проява на синхронна динамика на равнище езикови средства за изразяване, а в по-широк смисъл – като конкуренция на равнище комуникативни прояви на езика (Земская, Китайгородская, Ширяев 1981).

Тези две равнища – на езика и на комуникацията – се отнасят към разграничението между лингвистична компетентност и комуникативна способност, което личи най-добре при изучаване на чужд език. Защото често изучаващите български език имат отлично познание върху морфологичната и синтактичната му система, но при по-ниска комуникативна способност речевите съобщения на носителите на руски език и преводните им еквиваленти на различен тип фрази звучат за българското езиково съзнание неестествено. Като се прибавят и различните прояви на синтактична интерференция между сродни езици, се очертава сложният процес на усвояване на българския език като чужд и неговото функциониране в определени социални условия.

Действително в сферата на синтактичните модели на славянските езици се откриват някои универсални (общославянски) явления, но също така съществуват и специфични, уникални. Първите характеризират в голяма степен плана на съдържание на синтактичните модели и съставящите го синтактич-

ни позиции. Вторите се отнасят до голяма степен към плана на изразяване на тези единици. Доколкото структурните схеми представляват единството на тези два плана, правилно е да се разглеждат универсалността и специфичността като диалектически допълващи се свойства на синтактичните единици (Норман 1988: 26).

Синтетичната структура или аналитичната структура на дадена езикова система предполага и типични ограничения в синтактичните ѝ модели, в резултат на което се репродуцират и лексикални ограничения, при които пък всяка пропозиция в съответния език се съотнася с определен кръг конкретни, специфични, референтни ситуации. Това е и доказателство за устойчивостта и последователността на синтактичната интерференция между българския и руския език.

Различията между синтактичните системи на българския и руския език обхващат всички синтактични равнища: при словосъчетанията с предложна или безпредложна връзка, видовете прости изречения, типовете глаголни и именни сказуеми, съюзните връзки на сложните съчинени изречения, подчинителните съюзи – връзки на главните и подчинените изречения в състава на сложните съставни изречения и др.

На всяко изречение, независимо от вида, състава и строежа му, е присъща предикативност, т.е. отнесеност към действителността, която го прави средство за формиране и съобщаване на мислите. Предикативността намира своето изразяване в категориите „модалност“, „време“ и „лице“. Това означава, че всяко изречение се характеризира с едно от модалните, с едно от темпоралните и с едно от личните (или с безличност) значения (Золотова 1973: 138).

Както в българския език, така и в руския, граматичната специфика на сложното изречение се изразява в двойствеността на неговата синтактична природа – всяка част представлява самостоятелна предикативна единица, но тяхната съвкупност съставя смислово и структурно единство с характерните за него конструктивни елементи.

Предмет на настоящата статия са допусканите интерферентни грешки в българската речева практика на носители на руския език в резултат на синтактичната интерференция, която наблюдаваме при различните типове сложни съчинени изречения (съединителни, разделителни, противоположни, комбинирани и преходни или междинни). Тя е свързана преди всичко с различията в семантиката и употребата на част от българските и съответните руски съюзи, а също и с отсъствието на структурен еквивалент на даден съюз в българския, респективно руския синтактичен модел на съответното сложно съчинено изречение.

Безсъюзните сложни съчинени изречения се срещат по-рядко в българската езикова практика, отколкото в руската. За българското езиково съзнание по-естествено е наличието на съюза „и“ между предпоследното и последно-

то просто изречение в състава на безсъюзното сложно съчинено изречение, докато в българската си реч русите редовно изпускат този съюз, напр. под влияние на родноезиковия навик преводът на рус. *Он брал деталь аккуратно, вставлял ее в паз, опускал предохранительное стекло, нажимал кнопку е: Той вземаше частта внимателно, поставяше я в иллица, спускаше предпазното стъкло, натискаше копчето* (вместо ...**и** натискаше копчето). (Примерът е на Н. Котова, М. Янакиев 2001: 722).

Друг пример: *Он завтракал, читал газету, слышал музыку.* – „Той закусваше, четеше вестник, слушаше музика.“ (вм. ... **и** слушаше музика.).

Навярно това явление се обяснява с факта, че за българите този тип изречения с градационна семантика се възприемат прекалено напрегнато и за да станат неутрални, се прибавя съюзът **и** между предпоследното и последното просто изречение, т.е. по този начин отворената редица се затваря.

Последователна интерферентна грешка, свързана със смесването на български и руски съюзи, е преносът им от единия език в другия и обратно.

На руския съюз **а** с присъединителна семантика съответства българският съюз **а**. Русите пренасят на българска езикова почва руския съюз **а**, но за носителите на български език семантиката на този съюз не е присъединителна, а противопоставителна, което и променя смисъла на фразата, напр.:

Все это вы говорите в раздражении, а потому не сержусь на вас (Чехов). – „Говорите всичко това в яда си, а за това не ви се сърдя“ (вм. ... **и** за това не ви се сърдя).

Част от българските противопоставителни съюзи **а**, **пък**, **но**, **ала**, **ама**, **ами**, обаче, **но** не **и**, **а** **пък**, само **че**, камо ли и някои други нямат структурен еквивалент в руския език и това е предпоставка за синтактични интерферентни грешки. На българските съюзи **пък**, **ала**, **ама**, **ами** съответства само руският съюз **а**. Дори за напреднали в усвояването на българския език е трудна семантичната диференциация между тези съюзи, напр.:

Я согласен, а он вряд ли пойдет. – „Аз съм съгласен, **а** той едва ли ще отиде.“ (вм. ... **а** **пък** той едва ли ще отиде.).

Мало того, а еще и жена у него заболела. – „Не стига това, **а** и жена му се разболя.“ (вм. ... **ами** **и** жена му се разболя).

В българските езикови навици на русите отсъства и българският съюз само **че** със значение на частично противопоставяне, напр.:

Он уже выздоровел, только еще прихрамывает. – „Той вече оздравя, само още понакуцва.“ (вм. ... **само че** още понакуцва).

Иди, только сначала надень пальто. – „Върви, само по-напред си облечи палтото.“ (вм. ... **само че** по-напред си облечи палтото).

Комбинацията между българските съюзи *а* и *и* съответства на рус. *да* и *и* със значение за инициация на нова фраза, напр.:

Мария свирит, да и Аня свирит. – „*Мария свири, а и Аня свири*“. Голям процент от анкетираните пренасят рус. *да и*, но преводното изречение *Мария свири, да и Аня свири* се възприема от българите като неестествено, по „руски“ модел.

Най често от разделителните съюзи в българската езикова практика се среща съюзът *или* (*и* или ... *или*). В руски този съюз се среща по-рядко – на бълг. *или* съответства също и рус. *либо*, напр. *Уехать либо остаться.* – „*Да замина или да остана.*“.

Според Н. Котова и М. Янакиев в разговорната българска реч изразяването на нестрога дизюнкция е рядко. Тогава се използват сложни комплекси по модела *или... и, или..., или и..., и...,*. Изречението от типа *Идвал съм у вас миналата или по-миналата година* превеждаме на руски – *Я заходил к вам в прошлом и, пожалуй, в позапрошлом году.* За българите тя означава рус. *Я заходил к вам либо в прошлом, либо в позапрошлом году.* Ако българинът каже *Идвал съм у вас или миналата, или по-миналата година*, той пренебрегва семантиката на *и* и предава строга дизюнкция: рус. *Я заходил к вам (и), может быть, в прошлом, (и), может быть, в позапрошлом году* (вж. цит. съч., с. 725).

Интерферентните грешки се регистрират в писмените работи на участниците в анкетите при употребата на разделителния съюз *ту... ту*. На негово място редовно се среща руският му еквивалент *то... то*. Както и съюзът *нито*, така и *ту* задължително се повтарят в началото на двете прости изречения в състава на сложното съчинено изречение:

Они то бегают, то прыгают. – „*Те ту бягат, ту скачат.*“

На българския разделителен съюз *било* съответства рус. *либо* и означава избор на една от две или повече възможности, които са свързани най-вече с различни времеви моменти. Тъй като в руски липсва структурен еквивалент на този съюз, русите често смесват употребата му с този на съюза *или* (чието руско съответствие е също *либо*) на българска езикова почва, напр.:

Моя подруга приедет либо на этой недели, либо на следующей. – „*Моята приятелка ще дойде или тази седмица, или следващата.*“ (вм. ...*било* тази седмица, *било следващата*).

Конотацията на съюза хем е по-разговорна в сравнение с българския му синоним *и*, а руското съответствие на разделителния съюз *хем* е *и*. Обикновено този съюз се употребява, когато трябва да се подчертаят признаци на един и същи субект, които предполагат едновременна реализация. В българската езикова практика на русите този съюз почти отсъства и е предпочитана употребата на по-познатия съюз *и*, напр.:

Она и готвита, и слушае радио сразу. – „Тя и готви, и слуша радио.“
(вм. *Тя хем готви, хем слуша радио*).

За ефективното намаляване на синтактичните интерферентни грешки, представени в изследването, са от съществено значение текущият писмен превод от руски на български език и обратно; спонтанните речеви съобщения на обучаваните, както и специален теоретичен курс, който изяснява приликите и разликите между разглежданите езикови системи, причините за поява на допусканите интерферентни явления и начините за тяхното отстраняване.

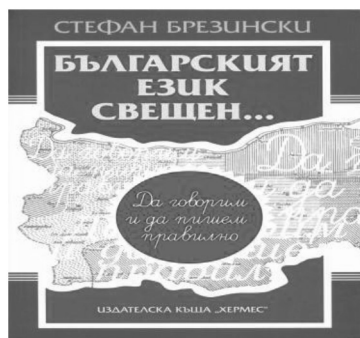
БИБЛИОГРАФИЯ

- Вайнрих 1979:** Вайнрайх, У. Языковые контакты. Киев, 1979.
- ГСБКЕ 1983:** Граматика на съвременния български книжовен език. Т. III. Синтаксис. София, 1983.
- ГСРЛЯ 1970:** Граматика современного русского литературного языка. Москва, 1970.
- Земская, Китайгородская, Ширяев 1981:** Земская Е. А., М. В. Китайгородская, Е. М. Ширяев. Русская разговорная речь. I. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Москва, 1981.
- Золотова 1973:** Золотова, Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, 1973.
- Котова, Янакиев 2001:** Котова, Н., М. Янакиев. Граматика болгарского языка. Москва, 2001.
- Лотман 1992:** Лотман, Ю. Проблемът „за обучението“ като типологична характеристика на културата. // Култура и информация. София, 1992.
- ЛЭС 1990:** Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990.
- Норман 1988:** Норман, Б. Ю. Универсальное и специфическое в синтаксических моделях славянских языков. Минск, 1988.
- Хаджиева 1995:** Хаджиева, Е. Интерференцията между сродни езици в психолингвистичен аспект. София, 1995.
- Хаджиева 2002:** Хаджиева, Е. Случаи на синтактична интерференция при близкородствено двуезичие. – Българска реч, Год. VIII, 2002, кн. 3. София, 2002.
- Хаджиева 2004:** Хаджиева, Е. Синтактична интерференция между сродни езици. София, 2004.
- Шопов 2013:** Шопов, Т. Педагогика на езика. София, 2013.

ПРЕДСТАВЯМЕ

СТЕФАН БРЕЗИНСКИ. БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК СВЕЩЕН...

Да говорим и да пишем правилно. Издателска къща „Хермес“, 2015 г.

Добре би било да се пише и да се говори много сериозно за проблемите на това велико постижение на човечеството – езика като инструмент за изказване на мислите и най-важно средство за общуване между хората...

Проф. д-р Стефан Брезински

Книгата на професор Стефан Брезински продължава една силна и утвърдена традиция на именити професори от Катедрата по български език на Софийския университет. Жанрът *езикова бележка* има свое място в лингвистичните проучвания – тясно специализирани, но едновременно с това насочени и към вниманието на широката общественост. От една страна, кратко са представени лингвистични коментари по определен актуален въпрос, а от друга страна, са представени така, че да предизвикат както интереса на специалиста езиковед, така и да привличат вниманието на обикновения гражданин, на писателя, на журналиста и изобщо на мислещите хора, които се интересуват от проблемите на българския език.

Макар и без претенции за сериозна статистика, може да се направи обобщение, че няма езиковед, който наред със специализираните си изследвания да не е посветил аналizationsни коментари на конкретни проблеми, които най-често представляват специфично отклонение от наложените стандарти в езика или пренебрегват естетиката на речта и уместната употреба на изразни средства в зависимост от ситуацията на общуването и от събеседниците. Създаването на езикови бележки е част от грижите за българския език, за анализ и обяснение на некоректните употреби, наложени в публичното пространство

от журналистите, от общуващите в интернет пространството, от вестниците, от речта на политиците и изобщо на публично говорещите хора.

Много често обект на коментарите са езикови явления, които си проправят път като дублети и налагат своето съществуване чрез агресивно надмощие в узуса, а оттам и в публичната реч. Ако се проследят езиковите бележки по тези теми, може да се направи убедителен анализ върху динамиката на редица езикови явления и норми през последните години. В езиковите бележки на именити учени като проф. Л. Андрейчин, проф. Хр. Първев, проф. П. Пашов, проф. Р. Русинов, проф. В. Попова, проф. В. Радева, проф. Вл. Мурдаров и др. са застъпени проблеми, които представят по същество цялото езиково разнообразие и отразяват конкуренцията между коректни и некоректни употреби в различни сфери на българския език. Езиковите бележки не се ограничават до наблюдение и предписание, а поставят в много широк контекст наблюдаваните явления. Често проследяват произхода и историческия развой, за да могат обективно да дадат оценка на развитието днес с оглед на езиковата динамика и разволя на обществото.

Езиковите бележки на Стефан Брезински често са публикувани в ежедневници, които се ползват с авторитет и с доверие сред българските граждани. Това прави ефекта им още по-значителен, тъй като смисълът е да се достига до широка аудитория, да се разширява информацията в публичното пространство с текстове, които имат отношение към актуални употреби на българския език. Важно е да се отбележи, че това придава малко по-специфичен характер на езиковите съобщения, защото трябва да ги приспособи към потребностите на по-широка аудитория. Иначе казано, ако трябва да перифразираме една известна мисъл на проф. Мирослав Янакиев, ще трябва да отбележим, че голямата наука се изразява в това да обясниш много сложна материя и на малко дете. Кратък поглед върху историята на този специфичен лингвистичен жанр показва, че освен във вестниците (където Ст. Брезински най-често публикува), се срещат и други формати: коментарни рубрики по Българското национално радио, водени от проф. Л. Андрейчин, проф. Б. Георгиев, проф. Вл. Мурдаров; утвърдени сериозни телевизионни предавания като „Език мой“ по Българската национална телевизия, които и до днес нямат друг сериозен аналог в българските телевизии. Не бива да забравяме и специализираните рубрики на утвърдените българистични научни издания като *Българска реч*, *Български език*, *Български език и литература*, *Език и литература* и др.

Натрупаният опит, изразен в сериозните печатни издания, е сериозен повод голяма част от наблюденията да бъдат събрани и обобщени в самостоятелно издание.

Първата част на книгата неслучайно е наречена „Език на нашите деди“. В нея Ст. Брезински включва пет текста, в които разглежда специализирани въпроси: от спецификата на няколко прабългарски думи (**кавхан**, **болярин**, **багатур**, **багаин**, **кутре**, **крагуй** и др.) през словотворческата страст (**огниво**,

жабиняк, сновалка, пътулка, погледни-вземи, правдарници) на Иван Богоров до интересни спомени за разговори и срещи с акад. А.Т.-Балан. В този преглед се очертават много образни ситуации, резултат от разговори между именити български учени, а тези разговори биха били ценни като информация както за студентите българисти, така и за обикновените граждани. Както отбелязва Ст. Брезински, отношенията между акад. А.Т.-Балан и акад. Ст. Младенов са били много интересни. Изглежда, продължава професорът, че тогава професионалните закачки са били доста разпространени. Една от тях е за думата *творба*, която създава А.Т.-Балан, а Ст. Младенов го засяга – била му приличала на *торба*. Но Балан незлобливо му отговаря: „Тя и неговата дума *сръдня* понамирисва, но си е пак добра, нашенска...“

Втората част на книгата е озаглавена **Правоговор, правопис, пунктуация** и в нея са публикувани текстове, които разглеждат и коментират динамиката на езиковите процеси, свързани с изговора на депалаталните съгласни пред глаголното окончание (**Аз мисла и тогава говора**); разликите между *оставам* и *оставям*; в статията „Издайнически и коварен е изговорът на глаголи“ са разгледани различни употреби като *пека~печа, говоря~говоря, вървя~върва*, а употребите им са регистрирани в речта на депутати и по страниците на вестник „Преса“. В тази глава са коментирани и употребите на членни морфемии при така наречените *nomina agentis*. Днес студентите (от филологически и нефилологически специалности) много често допускат грешки при имена като *юбилярят, обучарят, вратарят, мислителят* и по аналогия пренасят изговорните навици при учленяването на депалатални съгласни (под влияние на западните говори, а днес вече и като маркер за разговорност не само там) в редица други случаи, които изискват употреба на палатална съгласна: *върВъ, читалНа, спалНа, сушилНа* и други.

В тази глава Ст. Брезински посвещава езикова бележка и на редукцията. В статията **Кажете „БЕ-СИ-ПЕ“ и „ГОСТИТИ“ и не се сърдете, ако ви се смеят**. Много важно е подзаглавието: **И видни личности изпъкват с лош изговор**. В съвременната действителност може да се каже, че основно публичните личности допускат подобни грешки и социалната санкция (присмех или ирония) е неизбежна. Преодолюването на диалектната редукция при двойките гласни *e~и* е възможна и наложителна, когато става дума за речта на публично говорещите хора в официални ситуации, в които изискването за книжовен изговор е от особена важност. Всеки езиковед цени и уважава българските диалекти; всеки знае, че през Възраждането именно те, при това точно от групата на централните балкански говори, където явлението е широко застъпено, активно се включват в изграждането и оформянето на новобългарския книжовен език. Оправдана е употребата им, когато е уместна и осъзната от участниците в общуването. Когато обаче се премине границата на коректните и уместни употреби, речта придобива друго звучене и не се възприема адекватно спрямо контекста, темата, събеседниците и обстановката. Иронична ус-

мивка предизвикват изказванията на председателя на Държавната комисия по енергийно и водно регулиране Иван Иванов не заради съдържанието, което е по-често тъжно като информация заради вечно увеличаващите се цени на тока и газта, но най-вече заради неовладяната диалектна редукция на *e~и*: *дИцата*, *кучИтата*, *тИлИвизията* и др.

Темата за употребата на запетаята е широко застъпена в тази основна част на книгата. Проф. Стефан Брезински и до днес си остава доайен на българския синтаксис и може би това е причината толкова внимателно да анализира употребите на този пунктуационен знак. Съчетанието между погледа на специалиста по синтаксис и на преподавателя по стилистика, при това оставил един от най-ценните трудове в тази област – **Журналистическа стилистика**, си проличава много ясно в анализирания случай. На базата на конкретен материал от вестници се извеждат важни правила за избягване на двусмислицата – най-големият враг на добрия стил, по определението на Ст. Брезински. В закачливи заглавия като **Запетайката е скромна, но си тежи на мястото. Как да разбирате поканата „Хайде да ядем момчета“?** отново са представени интересни примери за некоректни пропуски, които създават условия за различни стилистични недостатъци като амфиболията в подзаглавието на разглежданата статия например. В останалите текстове е поставен акцент върху ролята на коректорите в българските медии, както и върху наблюденията върху речта на публичните личности – най-вече политици и журналисти. Проф. Ст. Брезински коментира употреби, които и други български езиковеди са засягали в свои езикови бележки, като **финансов ресурс**, **голям дебат**, технически разминавания между звук и буква и др.

Тук е мястото да отбележа, че преди време в един разговор по телефона проф. Ст. Брезински ме беше попитал не се ли страхуваме, когато наблюдаваме речта на политиките и обявяваме имената им. Не бях се замислял за това. После си дадох сметка, че с малко изключения българските политици не се интересуват от нашите изследвания, въпреки че ги четат и ги познават. Политическата арогантност и театрализираната езикова агресия не позволяват на нашите управници да мислят върху речта си – не само като стил и реторика, но и като дълбочина на съжденията, бягство от клишетата, умението да се формулира теза и да се отстоява, да се изслушват събеседниците и да не се лъже, да не се демонстрира ценностната система чрез езикова агресия, изразявана с лексика, която е характерна за необразованите прослойки от обществото.

Третата тематично обособена глава в книгата е озаглавена **„За думите“**. В редица статии авторът разглежда употребата на думи, които са некоректно представени от български журналисти. В отделни текстове са анализирани и редица думи за родствени отношения. В тях ми се струва, че на места се губи задълбоченият поглед на специалиста диалектолог, а това води до някои неточни обяснения. Най-пълно думите за родство и за сватовство са представени в редица изследвания на Хр. Холиолчев и наблюденията му биха допълнили

по-достоверно тълкуванията на Ст. Брезински. Анализът продължава с коментар на някои анахронизми и по-точно неуместни употреби на думи в контекст, в който не се разпознава значението им (употребата на думата **евро** в текст, който се отнася за четиридесетте години на миналия век; **катаджии**, които са спрели автомобила на цар Борис Трети през 1936 г.; **ваучери**, с които са платени телефони през 1938г.). Разгледани са и нетипични употреби на думи като **електорат, милиция, полицейски палки, катаджии** и др. Верен на езиковия си усет, авторът коментира в специална статия навлизащите в езика прякори. Наблюденията му се основават отново върху материали от българската преса и представят широка гама от прякори на българи, които имат различни реализации (най-вече криминални), но силно се запомнят именно с *допълнителните си имена*. Погледът на Ст. Брезински се спира и върху падежните облици и падежните остатъци в съвременния ни език. Наблюденията му засягат падежни остатъци от типа: *майко, майце си, на майка си; кой-кого-кому, на кому*, както и някои звателни форми като господинЕ, госпожО, госпожицЕ. Не убягват от погледа на лингвиста и редица некоректни употреби при думи от руския език.

Под екзотичното за лингвистичен труд наименование „Чуждичко – сладичко“ в книгата „Българският език свещен“ са анализирани различни чужди думи, които са употребени в неподходящ контекст. Темата е болезнена за всички езици, това отбелязва Ст. Брезински още в първите текстове. Към това може само да се добави, че когато обществото и медиите поставят остро проблемите на българския език, обикновено ги концентрират в два основни тематични кръга:

- Чуждите думи като заплаха за езика ни;
- Членуването в българския език.

В статията **На хепънинга през уикенда му реинкарнирам рейтинга** са коментирани думи като *уикенд, бодигард, хепънинг, дистрибутор, реинкарнация, инфлация, офис, оферта* и др. Някои от тях така са се настанили в езика ни, че дори не се възприемат като чужди. Други пък навлизат, за да обозначат нови реалии. Последни проучвания на Института за български език показват, че през годините навлизат редица думи, които назовават нови реалии, състояния и прочее: *номофоб* – за човек, който е привързан към телефона си; *фабинг* – за човек, който дори в компанията на друг човек общува през телефона си; *бигорексик* – за човек, който е пристрастен към идеята да трупа мускули във фитнеса; за спа процедури в езика ни са навлези десетки думи, които означават специфични понятия и процеси, свързани с процедурите за разкрасяване. Това, което дразни езиковедите, и това, което езикът оставя да съществува или изхвърля от ежедневието обаче, са различни неща. Често е въпрос на езикова мода, на временни употреби, които бързо преминават в архаичния пласт на речника. Процеси, които всеки един език търпи непрекъснато и които във времената на глобализация, общуване във виртуалното пространство, изуча-

ването на много чужди езици и отвръянето към различни светове, би трябвало да се възприемат като естествени. Лексикалната система е много динамична, но в същото време има устойчив център, който позволява в различни времена и в зависимост от навлизането на различни реалии да се актуализира лексикалният състав в периферията, като в същото време социално-икономическите и културните отношения, както и потребностите и манталитета на едно общество определят мястото и живота на чуждите думи.

В три статии са разгледани и думи, чиято свръхупотреба ги е превърнала в част от юридическото клише. Това са глаголи като *кася*, *касяе ме*, които много често се използват в речта на юристите и на които специално внимание отделя в свои изследвания Нено Неновски (Неновски, Нено. Езикови тревоги. Правен свят, 1988, кн.2).

Коментирани са думи като *удачно*, *живуци*, *посуда*, *ищец*, *приращение* и др. В подзаглавието на една от статиите **Може би е време Темида да понаучи български** между редовете се поставя голямата тема за юридическата реч, за езика на законодателството, за спецификата на юридическите клишета и за големия брой остарели наименования термини, с които правото работи. Струва ми се, че цялата система от стилове днес трябва да бъде премислена и с оглед на разнообразните модели да бъде направена нова типология, в която отделно място да намери юридическият стил.

В по-кратки бележки е обърнато внимание на възклицанията и на модерните тенденции в употребата им, както и на турските думи, които според наблюденията на автора през последните години се активизират предимно в печатните медии, за да се доближи публицистичната реч до народно-разговорната.

В двата предпоследни раздела („За словосъчетанието“ и „За изречението“), които съдържат кратки езикови бележки, са разгледани различни проблеми, свързани с ненужни конструкции като *от страна на*, брахиологии на определяемото в примери като *Германия атакува*; на словосъчетания като *обръща значение* или *оказва роля*.

На изреченско равнище са разгледани интересни случаи с така наречения обратен словоред („Поп ухапа кобра“, с. 143), както и една много интересна група от текстове, която анализира езикови проблеми, свързани с ловджийската проблематика и отразяването ѝ в българските медии.

Последната глава от книгата е **Стилистични проблеми – езиковата култура, без която (не) можем** и спокойно може да бъде определена като венец на изданието. Част от тази глава е послужила като самостоятелно заглавие на друга книга на проф. Ст. Брезински, която се ползва също с особена популярност в научните и в журналистическите среди. Именно в тази част среща си дават специалистът по синтаксис, изтънченият езиковед стилист и преподавателят по езикова култура, чиято дейност в университета е свързана с изграждането на представа у студентите за категории като допустимо~недопустимо; официално~неофициално; книжовно~диалектно.

В кратки по обем, но богати като съдържание текстове са разгледани различни случаи на изпускане на думи; употреби на паразитни думи. Много детайлно е обяснен стилистичният похват *оксиморон*. Специално внимание е посветено на езиковата агресия и на вежливостта в медиите и в публичната реч. Заглавия като **Кавалерството умира пред очите ни, Вулгаризмите шестват необезпокоявани, Цинизмите крещат: „Ниско самочувствие!“** и пр. показват позицията на автора и категорично разграничават подобни употреби в официални ситуации като неуместни и неадекватни. В дълбочина Ст. Брезински е доловил едно явление, което в съвременната публична реч придобива все по-широко място и което най-общо може да се определи като езикова агресия.

Последният текст от книгата е обобщение върху художествените изразни средства в публицистиката, което може да бъде използвано от студенти, журналисти, политици, юристи и от всички, които искат чрез богата реч да покажат уважение към езика си.

Съвременният български език е сложна и динамична система, в която се отразяват различни обществени, социални, икономически и културни процеси. През последните години понятието езикова култура се употребява все по-често и се налага като неделим компонент от представата за интелигентност. Много често обаче и в изследванията на езиковедите, и в публичните анализи се говори за слабата езикова култура (особено на младите хора), за агресията на уличната реч, за неспазването на книжовноезиковите норми. Често обект на обществено внимание стават проблеми, свързани с навлизането на новите думи, членуването, слятото и полуслятото писане. Периодично се коментира и темата за закон за българския език. Псевдогрижите за езика имат по-скоро политически характер, отколкото реален ефект върху една система, която има собствени закони и вътрешни правила в развоя. На фона на тези тривиални „тревоги“ за езика встрани остават съществените проблеми, свързани с обучението по роден език.

Книгата на проф. Стефан Брезински е неизчерпаем източник на ценни съвети за живота и зло/употребата на думите; за смислите, които правят словосъчетанието и изречението огледало на човешката психика и на човешката душевност. Такава книга трябва да прочете всеки българин, който разбира, че без езика няма човек и няма светове; няма разбиране и няма успехи в нито една човешка дейност.

Владислав Миланов

АНДРЕАНА ЕФТИМОВА. ДВОЙСТВЕНИЯТ ЕЗИК В МЕДИИТЕ:
ЕЗИКЪТ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КОРЕКТНОСТ VS ЕЗИКА
НА ОМРАЗАТА, ПРОСВЕТА, 2016

Основен обект на научен анализ в книгата на А. Ефтимова са два процеса, отразени в медийната реч – от една страна евфемизация и табуизация, от друга – дисфемизация и детабуизация, като явленията са разгледани като проява на езика на политическата коректност и езика на омразата. Изследователският интерес именно към политическата коректност и езика на омразата е породен от факта, че те представляват идеологически основи за определен тип езиково прогнозиране и планиране, а по-генерално – и за определена езикова политика в медиите.

Книгата представя комплексен подход към актуалните проблеми, които доказват интердисциплинарния характер на изследването. Авторката съчетава набор от разнообразни гледни точки, които следват лингвостилистични, социолингвистични и аксиологически постановки.

Книгата е особено приносна с теоретичното разработване на теми, актуални не само за лингвистиката или теорията на журналистиката, а са мултидисциплинарни и от обществен интерес и значение. Такива са главите, посветени на лингвистичната аксиология, чрез призмата на която се разглежда толерантността, също така и главата, представяща историята и теоретичната обусловеност на езика на омразата и политически коректния език. Тези въпроси са разгледани както генерално в българската културна среда, така и в частност в езика на българските медии. На висок научен стил са представени сходствата и разликите между понятията *политически коректен език* и *език на омразата*. Интересни са и изводите, посветени на обществените (положителни и негативни) нагласи към понятията и термините, които ги назовават, като авторката подчертава, че в българската култура те се възприемат като чужди, присадени явления.

Интересни са наблюденията, посветени на баланса между употребата на евфемизми и дисфемизми в медийните текстове, който се поддържа, за да се задържи аудиторията, както и за постигане на стилистичен ефект при нарушаването на добрия тон. Любопитен и специфичен за българската медийна среда е и фактът, че политически коректните номинации, които представляват опит за евфемизация на медийната реч, не са получили достатъчна гражданственост заради особеностите на социокултурната среда и отсъствието на обществена чувствителност. Именно тези разсъждения, отразени в книгата, я правят актуална и отговаряща на въпроси, които вълнуват и са от значение за цялото общество, за всички прояви на публичния език.

В книгата се разглежда функционирането на евфемизмите и дисфемизмите, като се обвързва с протичащите в медиите процеси на евфемизация, табу-

изация, дисфемизация и детабуизация в медиите. Коментират се конкретни евфемистични и дисфемистични употреби в следните семантични категории – професии и институции, болести и физически нарушения, смърт, полова принадлежност и семейни и сексуални отношения, криминално поведение, етнически групи, външен вид и възраст, политически евфемизми/ дисфемизми. В наблюденията се установява тенденцията за активно използване на евфемизмите в неформалните речеви регистри на медийната реч – авторката смело посяга към слабо проучения манипулативен аспект на дисфемизмите.

Книгата завършва с две интервюта със специалисти по медиалингвистика, като целта е да се разкрият параметрите и проявите на езика на омразата в славянски и балкански контекст. Това прави представяното изследване наднационално, като представя българския медиен език и неговите тенденции в общоевропейски контекст.

Изследването на А. Ефтимова представлява интерес не само за тесен кръг специалисти, занимаващи се с лингвистика или теория на журналистиката, но и за всички читатели, които следят тенденциите в съвременната публична реч както в български контекст, така и на фона на европейските и световните процеси.

Надежда Сталянова

Хроника

Гергана Падарева-Илиева, ЮЗУ „Неофит Рилски“

МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО БЪЛГАРИСТИКА – СЕГЕД, 2017

В началото на юни в Сегедския университет се проведе международна научна конференция „Българистични четения“. Форумът се организира за пети път след конференциите през 2007, 2009, 2011 и 2015 г. Така в най-големия научноизследователски център в Южна Унгария, където специалността „Българска филология“ се изучава като основна повече от 20 години, се събраха учени българисти от осем държави – България, Чехия, Унгария, Норвегия, Полша, Сърбия, Словакия, Япония. Представената преди конференцията официална програма беше доказателство за големия интерес, който форумът предизвиква, а следващите два дни (осми и девети юни) превърнаха този прекрасен унгарски град в център на българистичните изследвания.

След официалното откриване пленарен доклад изнесе доц. д-р Ищван Ференц. Той беше посветен на приносите за българистиката на професор Имре Тот, в чиято памет бе организирана тазгодишната конференция. Работата на форума бе разпределена в четири секции – *История на българския език, Езикознание, Литературознание и Етнология и Антропология*.

С доклади в секцията „История на българския език“ се представиха учени от пет университета и научноизследователски центъра. Михай Кочиш хвърли светлина върху историята на унгарската дума „huszar“, а Габор Балаж отговори на въпроса как да се интерпретира понятието „продуктивност“ в историческата морфология. Ищван Пожган представи своите наблюдения върху количествените числителни в Мариинското евангелие. В секцията направи впечатление още проучването „Кирило-Методиевата проблематика в изследванията на унгарските слависти“, представено от Маринела Младенова, както и интересната интерпретация на Елжбиета Солак „Ден(н)ица или Луцифер – из българския просвещенски речник“.

Най-голяма и с най-много участници бе секция „Езикознание“. Тя протече в общо седем заседания в рамките на двата конферентни дни. Без да бъдат

изрично обозначени в програмата, се оформиха няколко тематични кръга – изследвания върху българската граматика, интернет комуникацията, компаративни изследвания, проучвания в областта на лексикологията и лексикографията, изучаване и преподаване на българския език като чужд.

Още в рамките на първото заседание бяха представени интересни наблюдения, които предизвикаха оживени дискусии. Научните интереси на участниците бяха в три основни насоки – средства за изразяване на каритивна семантика в съвременния български език (Красимира Чакърова), липсата на частицата „ли“ в българската реч, компенсирани интонационно (Гергана Падарева-Илиева) и структурна специфика при обозначаване на перцепция в българския език (Галина Петрова).

В отделно заседание бяха разгледани както частни езикови особености в компютърно опосредстваната комуникация, като тази за оказионализмите (Биляна Тодорова), така и по-общи, свързани например с въпроса кой задава правописната норма във Фейсбук (София Мицова). Надежда Сталянова дискутира въпроса за интернет като място за свободно изразяване на мнение или на политическа коректност. В тази секция бе разгледан и актуалният проблем за българския език в контекста на езиковата глобализация (Катя Исса).

В третото заседание на секция „Езикознание“ се очертаха предимно фразеологични изследвания. Павел Крейчи представи топонимни компоненти в българската фразеология, а Мария Жерева – модел на културната интерпретация на българските фразеологизми. В едно компаративно изследване Мария Дудаш дискутира чувствата в българските и унгарските фразеологизми. Метафоризацията във военната лексика в антрополингвистичен аспект разгледа Галина Молхова.

Следобедните заседания в секция „Езикознание“ също предложиха интересни проучвания. Мария Мицкова говори по въпроса за фонетичното записване на диалектни речеви особености през Възраждането. В същото заседание Атанаска Атанасова представи корпусно базирани подходи в българската неография от гледна точка на тяхното приложение, резултати и перспективи. Културното многообразие в българските преводи на *nomina plantarum* при изучаване и преподаване на специализирани фармацевтични термини с латински произход разгледа Вероника Келбечева, а Данка Апостолова представи едно пилотно изследване на нагласи по отношение на някои фактори при изучаването на българския език в небългарска академична среда от перспективата на учещия.

Компаративните изследвания в петото заседание по лингвистика тръгнаха в няколко посоки. Юлия Мазуркевич-Сулковска на перфектен български изложи своето задълбочено проучване върху българската и полска техническа терминология. Йовка Тишева и Хетил Ро Хауге коментираха въпроса за предикативната посесивност от комитативен тип в български и норвежки, като включиха и наблюдения върху още няколко *скандинавски* езика. Универбиза-

цията в българския и чешкия език разгледа Божана Нишева, а Ина Вишоградска представи „Унгарска дескриптивна граматика за българи: параметри и концептуални вариации“. Заседанието завърши с представянето на Окано Канаме, който впечатли езиковедите с познанията си по български език. Той говори за сръбски и български глаголи за ротация в светлината на лексикалната типология. И с това интересните българистични проучвания в секция „Езикознание“ още не бяха приключили. В следващото заседание Илияна Генев-Пухалева предложи още по въпроса за участието на съвременния български език в езикови съюзи. Елена Крейчова в рамките на един нов проект, посветен на актуална тематика, представи своите търсения по темата „Агресия и езикова агресия“. За някои проблеми пред българската терминологична лексикография говори Кристияна Симеонова. И още един нов проект бе афиширан в рамките на тази секция – „Гутенберговата революция и българите“, по който работят колегите от Катедрата по български език на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Като част от този проект Сенем Конедарева представи за първи път три ценни издания от книжовното наследство на банатските българи, а мястото не е случайно, тъй като книгите са издадени в Сегед.

Последното заседание от секция „Езикознание“ отново върна темата към българската граматика и лексикология. Радостина Колева коментира формалната и семантична немаркираност при категорията род в българския книжовен език, Савелина Банова говори за задължителност и вариативност при избора на конкуриращи се граматически форми, а Цветанка Аврамова представи прояви на езиковата икономия в словообразуването на съвременния български език. На Людмила Кирова се падна честта да завърши секцията с изследването си „Прагматични аспекти на устната реч: Словообразуване на глаголи“.

В секция „Литературознание“ Татяна Ичевска представи „Домът като пространство на болестта в разказа на Георги Стаматов „Малкият Содом“, а Камен Михайлов говори за книголюбите в българско 14 – 19 в., като предложи статистика, класификация, коментар. Магдалена Питлак обърна поглед към съвременната ни литература с „Да превеждаш „непреводимо“: странични бележки към превода на „Възвишение“ на Милен Русков“. На същото заседание Иван Русков коментира „Кога е време за биография на Ботев“. (Не)възможните изображения на Преподобни Паисий Хилендарски – фактите срещу фикцията представи Мила Кръстева. В последното заседание на секцията Марцел Черни говори за чешките сюжети в биографията на Я. Язова, а Моника Фаркаш Барати – за преводната рецепция на българската литература в Унгария през първата половина на ХХ в.

Интерес предизвика и секция „Етнология и културна антропология“ с любопитни проучвания за семантиката и съвременното състояние на българските народни шевици (Адриана Петкова Пападопулос), за реалните и митологични стереотипни представи за България и българите в миналото и днес (Радост Железарова), за ритуалите на социализация на малките деца в Бъл-

гария и Унгария. Марио Огнянов представи българското неделно училище „Дора Габе“ във Варшава. В същата секция Венцислав Божинов разгледа обучението по литература в България в контекста на антропологията. Литературните екранизации в българското кино през 1915–1948 г. бе темата на Маргарита Терзиева, а Елизавета Капинова коментира методиката на използването на учебния филм в обучението по български език като чужд.

Към конференцията се присъединиха задочно много българисти от различни области, чиито разработки ще обогатят очаквания сборник.

Оживените дискусии в рамките на самите секции, както и извън тях, които със сигурност бяха особено ценни за изследователите, както академичната и приятелска атмосфера на тазгодишната конференция в Сегед, допринесоха за високото научно равнище на форума, а така също и за задълбочаване на контактите между българистите. А това е признание за организаторите и би трябвало да бъде повод за тях да поемат предизвикателството и да планират следващата конференция по българистика в Сегедския университет.